

entrarien en l'organ directiu. El Congrés havia iniciat la seva recuperació: ultra l'acció militar, corregida i augmentada, la formació comptava amb més tropa i amb un pressupost relativament fort -entre 20 i 30 milions de dòlars, segons algunes fonts (186). L'any 1985 era proclamat oficialment l'*Any del Quadre*, més per fer quadrar els nouvinguts que per fitxar-ne de nous: "Hem de millorar la qualitat i ampliar la quantitat d'afiliats. Necessitem quadres de lleialtat inqüestionable, amb dedicació i comprensió de la nostra lluita" (187).

Què havia passat? Doncs havia passat, principalment, el Front Democràtic Unit (UDF). L'UDF era un paraigües d'organitzacions de base, radicat a l'interior del país, i fundat l'any 1983 gràcies a les esclatxes obertes per les reformes de Pieter Botha. El Front reivindicava veladament els ideals encarnats per l'ANC, però mantenia gelosament la seva independència organitzativa i la seva naturalesa assembleària. Murphy Morobe, convidat a Kabwe en condició de portaveu de l'UDF, va formular un toc d'alerta; "... qualsevol negociació ha de ser el resultat d'un procés democràtic que impliqui a les masses" (188).

Malgrat la sintonia amb l'ANC, i sobretot amb la figura emblemàtica de Mandela, l'UDF no naixia de les desferres de l'antic moviment. La plataforma marcava una fita de primer ordre en la història de l'oposició negra a Sudàfrica, perquè funcionava de baix a dalt, recollint iniciatives particulars i inserint-les en una estratègia global, i no a la inversa. El vot de cada entitat afiliada valia el mateix, i les decisions es preniën per consens. La conferència inaugural va reunir uns mil delegats, provinents de 575 organitzacions de base (189).

Un dels flancs fonamentals de l'UDF seria la mobilització estudiantil. En realitat, els disturbis a les escoles i universitats del país havien estat un continu des de l'aixecament de Soweto de 1976 (190). A principis dels vuitanta, els grans sindicats de l'ensenyament secundari i superior ja havien derivat de l'òrbita de Consciència Negra cap al terreny de l'ANC, i s'afiliarien a l'UDF en l'acte fundacional (191). El 1984, els barris negres es van encendre amb una revolta oberta de les escoles. Sota l'eslogan *Primer revolució, després educació*, es va estendre per tot Sudàfrica un boicot que va deixar a més de 200.000 alumnes sense classes. L'UDF va donar ple suport a les accions, però al cap d'uns mesos s'adonaria del risc que suposava fomentar el col.lapse del sistema educatiu (192).

El Front aconseguia el que l'ANC, en les campanyes dels anys cinquanta contra l'Ensenyament Bantú, no havia aconseguit. Els instituts es paralyzaven i les universitats es convertien en un galliner. Darrera dels noms i les cares de Mandela, dels altres líders empresonats i dels màrtirs estudiantils del moment, els joves es llançaven en massa al carrer. Però la cúpula de l'ANC, a centenars de quilòmetres, hi tenia ben poc a dir. Els *camarades*

adolescents prenen el control dels ghettos, donant peu a abusos i a un augment indiscriminat de violència. L'UDF, a la desesperada, proposava el retorn a les aules amb la consigna *Educació popular per al poder popular*. Massa tard: la revolta havia adquirit dinàmica pròpia (193).

El segon flanc de l'UDF va ser cobert per l'associacionisme veïnal. L'aixecament de 1976 va demostrar que era factible plantar cara al règim en els barris negres, sublevant una població compacta a través de greuges concrets i d'una militància organitzada. Les relocalacions i deportacions del govern van despertar entre sectors més desarrelats, a les zones de barraquisme, o als focus suburbials dels bantustans, un cert corrent de simpatia amb les lluites de barriada (194). A finals de 1984, els ghettos de la regió del Vaal -entre ells Sharpeville- van patir una conflagració que aviat prendria a la resta del territori.

Curiosament, Soweto va ser un dels darrers ghettos a sumar-se a aquest nou aixecament, sens dubte a causa de l'esgotament produït pels fets de 1976-77 i de les reformes locals introduïdes per Pretoria amb vistes a calmar el descontent (195). A la resta de barris negres propers a Johannesburg, la protesta contra el sistema d'administració local va desencadenar una onada immediata de mobilitzacions i boicots contra els comerços *blancs*. Els veïns es van negar sistemàticament a pagar els lloguers i els consums. Les intervencions de la policia se saldarien amb centenars de morts, als quals caldria afegir les víctimes de represàlies populars contra càrrecs públics, agents de l'ordre i col.laboradors del règim en general.

A set municipalitats de l'àrea de Johannesburg, l'autoritat local es va desfer i grups de l'oposició van improvisar comitès alternatius. La detenció en massa dels líders locals va impedir la negociació, i la situació es va deteriorar en espiral. Així com la majoria d'agrupaments veïnals estaven afiliats a l'UDF, sovint competien amb faccions a dreta i esquerra de l'arc polític A Alexandra i Atteridgeville, per exemple, els seguidors de l'UDF comandaven zones pràcticament *alliberades*, però a Tembisa i Soweto només controlaven alguns carrers, i a Daveyton gairebé no tenien implantació. A més, la majoria de grups de base obeïen a interessos cantonals, sense enquadrar-se del tot en les directrius proveïdes pel Front.(196).

Als barris de barraques, l'UDF va subministrar sovint els recursos humans i financers necessaris per combatre les deportacions. Per als *squatters* de Crossroads o de Guguletu, la resistència era l'única alternativa a la indigència, i l'UDF va saber triar el moment just per combregar amb les aspiracions d'aquests col.lectius amenaçats. Però un cop aturats els desnonaments massius, la veritat és que l'eufòria militant va davallar ostensiblement.

Cap a finals dels vuitanta, les protestes veïnals continuarien mobilitzant a la població, tot i haver perdut bona part del seu contingut ideològic. Les topades amb escamots de dreta i la repressió governativa van debilitar als activistes de l'UDF, que van cedir el protagonisme a gremis amoïnats exclusivament per greuges de tipus material. El contenciós principal, que va quedar al descobert a mesura que desapareixia l'Apartheid territorial, era l'escassetat d'habitatge. A tot Sudàfrica, diverses fonts situaven la manca de vivendes entre mig i dos milions d'unitats familiars, i calculaven el nombre de vivendes informals -en camps de *squatters*- a l'entorn d'un milió. L'UDF no havia fet altra cosa que recollir i expressar la mala maror general, que aviat s'intentaria resoldre a nivells estrictament locals (197).

En el món sindical, el tercer flanc important de l'UDF, s'hi va produir un fenomen comparable. Després de Sharpeville, amb la desaparició de CNETU i l'exili de SACTU, cap organització obrera negra no havia aixecat el cap, si més no fins a les inesperades vagues de Durban (198). El 1973, trencant una agonia de més de deu anys, els estibadors d'aquella ciutat van aturar la feina, i van provocar un moviment espontani de solidaritat arreu del país. Les accions, auspiciades per SACTU des de l'exterior, no van arribar a connectar amb el malestar estudiantil dels setanta, i van quedar aïllades en la pura queixa gremial (199).

La lliçó va ser ben apresada pels sindicalistes dels vuitanta Quan Botha, en el seu paquet de reformes, va obrir el camp als sindicats negres, aquests van irrompre a l'escena legal amb una clara vocació revolucionària. La intervenció en el camp polític, però, no era una ambició compartida per tots els obreristes. Mentre algunes plataformes sindicals s'arregleraven nítidament amb l'UDF, la federació més gran (FOSATU, amb uns 100.000 afiliats) es debatia entre diverses famílies ideològiques i l'acció apolítica. L'any 1985, el dilema es va resoldre amb una fusió a gran escala, que desembocaria en el Consell d'Unions Sudafricanes (COSATU). Darrera la nova criatura hi havia un nom clau: Cyril Ramaphosa.

Ramaphosa havia estat l'artífex del renaixement sindical entre els miners. De tarannà combatiu però pragmàtic, havia aconseguit que la Unió Minera quintuplicés la seva afiliació, que els salaris africans augmentessin sensiblement, i que els empresaris alteressin la seva política de contractació de mà d'obra immigrant (200). Ramaphosa va moure els fils en la fundació de COSATU, va integrar-hi el seu sindicat monstre, i va inclinar la balança decididament a favor de l'UDF. Personalment, ell provenia de les files de Consciència Negra, però com a bon convers va arremetre amb fúria contra els seus antics companys. Va entendre que el futur de l'oposició passava per Mandela i els seus correligionaris. I no va perdre el temps en marginalitzar els apolítics ni en reclamar

l'hegemonia sindical per a COSATU: "El que hem de deixar clar és que un gegant ha nascut, i que escombrarà tot el que se li posi pel davant" (201).

Als tres mesos de la seva formació, COSATU havia fet perdre a la indústria 550.000 dies/home de feina, força més que el que s'havia perdut en tot l'any 1984. La central va arribar a reunir, a través dels sindicats adherits, prop d'un milió d'afiliats. Quan, a finals de 1986, Botha va decretar l'estat d'excepció, COSATU va haver d'assumir el relleu del Front Democràtic, de manera un tant contra natura. Un any més tard, l'engendre de Ramaphosa va adoptar formalment la Carta de la Llibertat, i va embrancar-se en la vaga minera més ambiciosa que mai s'havia vist al país. La vaga va obtenir un resultat irregular, i poc després la seu del sindicat va ser assaltada i cremada per la policia. Estava clar que una irrupció precipitada en l'àmbit polític era arriscada (202).

La turbulència de 1984 a 1987 havia tingut en l'UDF el seu protagonista més destacat. Els flancs estudiantil, veïnal i sindical havien suportat el pes de la lluita, tot i que va haver-hi aportacions significatives de grups religiosos, feministes, pacifistes i fins i tot empresarials. L'adhesió de les masses era alhora la força i la feblesa del moviment. Els responsables de l'UDF rondinaven sovint per la indisciplina dels membres, i quan van endegar una campanya de recollida de signatures contra la Constitució de Botha, no van arribar ni a la meitat del milió de firmes previstes -un fracàs, considerant que el Front presumia representar entre dos i dos milions i mig de seguidors (203).

La manca de recursos no podia ser una excusa. Les arques de l'UDF comptaven amb un pressupost anual de prop d'un milió de dòlars, que permetien disposar d'uns 80 empleats. Els recursos de les entitats de base afiliades s'aproximaven als cent milions de dòlars, procedents fonamentalment de donacions estrangeres. El govern acabaria prohibint el finançament extern, però la mesura no es faria efectiva fins al 1987 -quan, de tota manera, la marea contestatària ja es batia en retirada. Les enormes campanyes publicitàries i el suport de la premsa liberal van garantir a l'UDF una difusió que cap altra formació no havia tingut mai (204).

El Front probablement l'havia encertat en concedir àmplia autonomia als seus afiliats i concentrar-se en els greuges particulars de multitud de damnificats. El dirigisme del Congrés d'abans de Sharpeville i l'abstracció de les Consignes de Consciència Negra no havien assolit, ni de lluny, el mateix grau de mobilització. Però la fórmula impedia que una direcció cohesionada imposés aires marcial en èpoques crítiques (205) I en caure la pesada maça de la repressió, l'any 1988, l'UDF va desfer-se com un flam. Un efímer Moviment Democràtic de Masses, liderat per COSATU, va intentar suplir les funcions del Front: però aquesta nova criatura política, concebuda només per a el·ludir les traves legals imposades a l'UDF, no disposava ni de principis

doctrinaris ni d'una trista llista d'afiliats. En qualsevol cas, l'energia popular ja s'havia dissipat, i l'horitzó del diàleg s'insinuava, prometedor, més enllà de la confrontació.

L'UDF, com Sant Pere, havia renegar una i altra vegada de les seves connexions amb la missió exterior de l'ANC (206). Això, en bona part, s'explica pel temor a ser culpabilitzat, a ser declarat còmplice d'una organització *terrorista* i perdre, per tant, un marge de maniobra vital. També s'explica, d'altra banda, per les reticències del propi Congrés a ser engolit en un cos amorf i gegantesc, en una criatura hipertròfica de testa diminuta. Un s'imagina el posat de Tambo i el seu equip de buròcrates, encantats per la revifalla d'una força afí a l'interior del país, però alhora aterrits davant d'un cavall desbocat i indomesticable. Els escriptors oficials ho decretarien així: "L'UDF no és una façana de l'ANC manipulada per la seva mà invisible, tal com al·lega el règim, simplement perquè l'ANC no és (i no pot ser) un afiliat de l'UDF" (207). Més clar, l'aigua.

La proximitat entre uns i altres, no obstant, era palesa. Als judicis de Delmas -una mena de reposició moderna dels Processos de Traïció-, la fiscalia va guanyar el cas en establir que els inculpats, tots ells dirigents de l'UDF, havien convertit la formació en ala interna de l'ANC (208). Als principals acusats els va caure penes de presó d'entre deu i dotze anys. Rera la prohibició de l'UDF, el maig de 1988, l'ANC va fer una crida des de Lusaka per mantenir l'esperit del Front i observar el 70 aniversari de Mandela (209).

Shelagh Gastrow, al seu *Who's who in South African Politics* de 1985, recull 24 biografies de membres destacats de l'UDF. Els perfils resulten prou variats: s'hi troben obrers, professionals liberals, predicadors, mestres, petits empresaris,... Però quasi la meitat tenien en comú l'haver pres part en les lluites dels anys cinquanta, enquadrats a l'Aliança del Congrés. I la resta acabarien, tard o d'hora, ben a prop de l'ANC. Homes com Allan Boesak, Trevor Manuel, Cyril Ramaphosa, Patrick *Terror* Lekota, Frank Chikane, Jay Naidoo, Desmond Tutu, que havien ingressat a l'UDF sense la solera de la generació Mandela, a finals dels vuitanta ja estaven clarament en l'òrbita del vell moviment (210).

En el cas dels més joves -Ramaphosa, Lekota, Chikane, Naidoo-, la trajectòria havia estat tallada d'un mateix patró. Després de prendre part en els disturbis estudiantils dels setanta, havien gravitat des de Consciència Negra cap a postures més propenses al multi-racialisme i al marxisme. Als anys vuitanta, els mateixos hereus de Biko calculaven que un 60% dels seus antics simpatitzants, entre ells els esmentats, s'havien passat a l'UDF. Es tractava d'un conjunt de gent que havia començat a militar en l'adolescència, i que als trenta anys d'edat ja eren gats vells.(211). Però sobretot, eren uns personatges que comandaven les aspiracions de milions de seguidors. L'ANC no podia ignorar la

seva presència, i a partir de cert moment hauria d'optar entre imposar la seva pròpia xarxa a l'interior, o fer entrar amb calçador aquesta nova fornada de líders al moviment.

La decisió salomònica, típica de l'equip Tambo, va ser no fer ni una cosa ni l'altra, ans al contrari. Per a mesurar el grau d'ambigüitat de la directiva exiliada, només cal que ens fixem en unes declaracions del President, que ensabonaven i alhora menystenien la tasca històrica de l'UDF: "El Front Democràtic Unit, aquest exemple destacat de la maduresa política del nostre poble, és un producte dels anys que les forces de progrés del nostre país han invertit, primer, en mobilitzar les masses... segon, en assegurar que les masses s'adherissin a una plataforma política comuna, i tercer, en ... avançar com un gran exèrcit de revolució política, sota un sol comandament...[Però] ja havíem alertat al poble sobre el que podia passar, i l'havíem animat a no defallir en la lluita... El que manca ara és una presència clandestina forta de l'ANC" (212).

A finals de 1987, començava l'operació secreta *Vula*, que consistia en infiltrar alguns membres de l'executiva del Congrés a l'interior. El primer enviat seria Mac Maharaj, i aparentment només Tambo i Slovo estaven al corrent de la maniobra: la resta dels companys s'empassarien durant molt temps que l'home s'havia absentat per fer una cura de ronyó a Ucraïna. Aviat se li afegiria Ronnie Kasrils, un altre comunista d'*Umkhonto*, i entre els dos intentarien refer l'estructura interna de l'ANC (213).

L'any següent, l'ANC proclamava oficialment l'*Any de l'Acció Unida per al Poder Popular*. Sota aquesta pomposa consigna, el Congrés pretenia capitalitzar les despulles de l'UDF, decididament en declivi, i bastir un aparell clandestí, potser més petit però més compacte i resistent que el Front. Tambo tornava a dir-ho ben clar: "... [cal refer] les estructures clandestines del nostre moviment d'avantguarda, el Congrés Nacional Africà, com a component central de la nostra lluita... Hem de redoblar els esforços per eixamplar aquestes estructures, i garantir que estiguin en contacte amb la gent arreu i a tota hora... Cap revolució no és possible sense una avantguarda revolucionària" (213). Més d'un malpensat es preguntaria si, per inferència, Tambo estava qüestionant el rol capdavanter i revolucionari de l'UDF.

Fins al Gener de 1990, amb les reformes De Klerk avançant a tota màquina, la missió exterior de l'ANC continuaria emetent la mateixa cançoneta, ordenant "...als camarades de l'interior que s'esforcin en reforçar les estructures clandestines del moviment, per estendre-les i assegurar que arribin a tots els racons del país i a tots els sectors del poble" (214). Paral·lelament, però, no s'abandonava el suport a COSATU i al que quedava de l'UDF -ara agrupats sota el Moviment Democràtic de Masses-, encara que fos per pura retòrica (215). Calia jugar amb totes les cartes, descobertes o ocultes, mal que això comportés algunes contradiccions.

La legalització del Congrés i l'èpica reaparició del *Madhiba* trasbalsarien el panorama. L'Operació *Vula*, que no havia constituït cap èxit clamorós, queia pel seu propi pes. Oliver Tambo, havent

sofert la primera embòlia cerebral, passava a ocupar un discret segon pla. I Mandela es veia obligat, a part d'estar a l'alçada del messià esperat, a mantenir una posició equidistant entre la cúpula de l'exili i els activistes de l'UDF. Per primera vegada en el seu llarg i difícil camí, el Congrés disposava per un costat d'una direcció cohesionada i per l'altre d'un gruix impressionant de seguidors. Només calia conciliar-los.

El moment era alhora crític i prometedor. El camarada Nelson s'oblidava dels seus setanta-i-tants anys, i s'arromangava per treballar de valent en un nou ANC. Un ANC que pogués presentar-se a unes eleccions generals i guanyar per golejada. Un ANC, per tant, que aplegués els seus col·legues dels cinquanta i els seus *fans* dels vuitanta. Un ANC que harmonitzés exili i lluita domèstica, profetes de fora i deixebles de dins, *nomenklatura* i descamisats. Mandela era conscient que, si uns encarnaven la fidelitat i la veterania, els altres arrossegaven la joventut i les masses obreres. Sudàfrica estava a punt de veure néixer la locomotora negra més poderosa de tota la seva història.

Tan bells auguris haurien d'acusar, en els següents anys, pressions i ofensives de totes bandes. La reconciliació entre famílies resultaria complexa; la violència als barris negres s'enfilaria fins a cotes inquietants; la depressió econòmica s'accentuaria; el règim s'empescaria mil i una argücies per retardar la transició al seu favor... Però una de les amenaces més serioses provindria del flanc més inesperat, d'allà on dolia més, d'aquell punt neuràlgic per on es podia trencar tant el prestigi del moviment com de l'home-déu que havia baixat a ressuscitar-lo. L'origen de la crisi tindria noms i cognoms: Winnifred Nonzamo Mandela.

Nonzamo, *la que passa proves*, havia nascut a Bizana, un llogaret del Transkei, el 1936. Va ser educada en un context missioner, i es va veure forçada a fugir d'un matrimoni tribal pre-arranjat, com el mateix Nelson, a un edat encara tendra. Winnie era, segons sembla, una alumna disciplinada i professionalment ambiciosa. Era profundament religiosa i no tenia grans preocupacions polítiques. Quan al seu institut es va declarar una vaga de solidaritat amb la Campanya de Desobediència, ella va acotar el cap i va seguir estudiant per als seus examens. Aviat es convertiria en la primera dona negra amb el títol de graduat social (216).

La jove pertanyia a una generació molt diferent de la del seu futur marit. Els seus ídols d'adolescència eren Luthuli, Sisulu i un atractiu advocat que començava a sonar per mèrits propis: Nelson Mandela. Va ser la seva amiga Adelaide, dona d'Oliver Tambo, que va presentar a la parella. Ella explica com, als seus vint-i-pocs anys, va quedar impressionada i va caure bojament enamorada d'un individu divorciat que podia ser el seu pare. Diu la rondalla que la química va ser instantània: "Estava sorpresa, no només perquè

l'home era una llegenda viva, sinó també a causa de la seva gran presència física... Era alt... i cepat, i exhibia un aire refiat que semblava alterar l'atmosfera, amb una particular electricitat" (217). En poc temps, del braç del seu home, entraria de ple en la penya que estava destinada a marcar la història de l'oposició sudafricana.

El grup de gent en què va ingressar Winnie era teixit per llaços familiars i d'amistat, alguns dels quals semblen, en retrospectiva, inversemblants. A part dels Tambo i dels Sisulu, que formaven part de l'entorn immediat de Mandela, la noia es va ensopegar amb altres personatges insòlits. El noi que va fer de missatger per concertar la primera cita entre els futurs esposos, d'acord amb la tradició, fou Joe Matthews, fill del professor Z.K. Matthews, més tard líder destacat de l'ANC i de la guerrilla, i avui dirigent destacat d'Inkatha. Un altre dels borinots que rondaven la senyoreta en aquella època era un príncep dels xhosa, Kaiser Matanzima. Aquest s'havia cartejat amb Winnie, i l'havia tret a passejar més d'un cop. Un dia, Matanzima va demanar un cotxe i una casa de préstec a Soweto per impressionar la xicota. Ella ja festejava amb Nelson, però va acceptar la invitació. Quan van arribar a la casa en qüestió, va aparèixer Mandela. El cotxe i la casa eren seus.

Nelson i Kaiser eren oncle i nebot. Vista l'embarassosa situació, tots dos es van retirar a parlamentar: va ser la primera negociació reeixida de Mandela, perquè es va emportar la noia. Amb el temps, Matanzima es convertiria en el Primer ministre del Transkei independent, i per tant enemic a mort de l'ANC i del matrimoni Mandela. Però en aquella primera època, la xarxa clànica encara tenia un pes capaç de superar diferències partidistes. De fet, quan Mandela va pactar l'habitual dot nupcial, la *lobola*, ho va fer a través del germà petit de Kaiser, George Matanzima -que vint anys més tard succeiria al seu germà com a premier del bantustan (218).

Malgrat el que hagi pogut transmetre l'extensa literatura rosa sobre el festeig dels dos promesos, sembla que l'afer va ser una cosa expeditiva. La declaració d'amor de Nelson va anar intercalada d'una acurada sinopsi del M-Plan. Winnie insistiria, anys més tard, als seus entrevistadors; "Si aneu al darrera d'un idil·li, no el trobareu pas". Fins a cert punt, era natural: Mandela, com a bon animal polític, estava del tot absorbit per l'ANC. I testimonis presencials asseguren que la dificultat màxima de la parella era trobar el moment i el lloc per estar en la intimitat. Quan passejaven per Soweto, encara que fos en cotxe, la gent no parava de saludar al conegut dirigent. I quan van enviar Nelson a presidi, Winnie va confessar que havia plorat d'una forma molt peculiar -"... eren llàgrimes de tipus militant, no llàgrimes de desesper" (219).

En un paroxisme de sensibleria, la crònica acaramelada va convertir el pastís de casament -sí, el pastís- en un símbol revolucionari. Segons la tradició, el pastís havia de ser portat als

pares de la núvia perquè el tallessinin en presència de la parella, i així beneir la unió. Com que Nelson estava en règim de detenció domiciliària, sembla que el ritual no es va poder consumir, i Winnie va desar la mona a l'espera de temps millors. "Miraculosament, i potser simbòlicament", afirma un dels cronistes més fanàtics, "... el pastís mai no s'ha descomposat" (220).

Després del casament, la parella conviuria durant poc més de dos anys, sense comptar les detencions i altres interrupcions en la vida conjugal. El temps de fer un parell de filles. Tal vegada per això, precisament, arrelaria el mite d'un gran amor alimentat per la persecució policial. Mandela, un cop a Robben Island, escriuria cartes plenes de devoció per la seva dona, explicant com els records d'ella, la foto que tenia penjada a la cel.la, qualsevol detall sentimental, l'ajudaven enormement a suportar la condemna. La mateixa Winnie, a l'autobiografia *Part de la meva ànima va marxar amb ell*, raonaria aquesta idealització amorosa: "No vull suggerir que fos un àngel. Si hagués tingut més temps per conèixer-lo, potser li hagués trobat una pila de defectes, però només vaig tenir temps per a estimar-lo" (221).

El fenomen Winnie no es podria entendre al marge del seu enllaç matrimonial. Però cal admetre que, a partir de cert moment, la senyora iniciaria una fulgurant promoció per mèrits propis. La seva conversió en heroïna nacional començaria a l'endemà de l'empresonament del marit. Ella hagués pogut adoptar un paper discret, com a sentinella del bon nom del líder negre. A l'hora de la veritat, la seva joventut, el seu caràcter altiu i malcarat, i sobretot la importància desproporcionada que li va atribuir el règim, la varen transformar en bandera d'una població que no es resignava a rebre de genolls tots els càstigs del món (222).

Les elegies arribaven, una darrera l'altra; aristocràtica, Reina d'Àfrica, Protectora dels negres, baròmetre polític,... (223). *La que passa proves* va ser detinguda, jutjada i tancada diverses vegades, i això va enaltir la seva figura. A més de cuidar-se dels fills, Winnie va haver d'aguantar amenaces, interrogatoris, tortures, prohibicions i un llarg confinament al poblet conservador de Brandfort. Va encarnar totes les causes nobles: l'emancipació del seu poble, la redempció dels miserables, la defensa de la família, l'alliberament de la dona -no el llibertinatge, matisen alguns cretins-, ...i va esdevenir la *Mare de la Nació*. Havia pujat a l'altar de la revolució, en gran mesura fruit de la casualitat, i de sobte li havia caigut al damunt l'enorme responsabilitat de representar tota una societat de desemparats (224).

Qui, davant de tant turment i de tan elevada missió, no s'hagués trencat per dins? Als anys setanta, la senyora Mandela ja es despenjava amb alguns dels accessos d'arrogància i despotisme que després omplirien pàgines i pàgines de diaris. En el decurs de les revoltes de Soweto, i tot seguit al seu exili interior de Brandfort, veus aïllades l'acusarien de clientelisme, de

caciquisme mafiós i d'infidelitat envers el seu marit. Aquest darrer punt era especialment sensible, perquè amenaçava la imatge d'abnegació que li havien fabricat: "Winnie replica que en Nelson omple tant el seu horitzó que, en tal context, és impossible pensar en ningú més". Fonts malpensades, i probablement encertades, li atribuïrien afers tempestuosos en diverses èpoques amb, entre d'altres, el fotògraf Peter Magubane, el Doctor Motlana, alguns guardaespalles, el dirigent de les joventuts Peter Mokabe, i fins i tot un oficial de la policia (225).

Més enllà del furor vaginal de la Nonzamo, tema que per ell sol es mereix un novel·l·làs d'intriga i passió, altres aspectes requereixen una anàlisi política rigorosa. A mitjan anys setanta, coincidint amb l'esclat de l'UDF, Winnie irrompia amb força en els rengles de l'oposició. Trencant les ordres de confinament, i tornant a Soweto, la dona de Mandela participaria activament en la fundació i en la dinamització del Front. El moviment silenciaria, de moment, les veus crítiques, i permetria que Winnie enarborés els estendards més radicals i eixelebrats de la revolta.

Les declaracions incendiàries de la nostra amazona es van succeir, l'una rera l'altre. Tan aviat s'exclamava "Això serà el nostre Vietnam... Som davant d'un futur molt i molt negre... En l'estructura política actual ja no hi ha espai per al diàleg. No n'hi ha" (226), com assegurava: "Estem arribant al capdamunt del capítol de les converses. Sereu cridats a actuar. La nostre gent mor -assassinats pels racistes blancs... Els vostres líders no seran redimits per Pretoria... Ara heu de deixar de parlar i actuar" (227), o encara: "El jorn de la llibertat no és lluny. Tal com heu hagut d'enterrar el vostres nens avui, la sang d'aquests herois serà venjada" (228). I sobretot, el juny de 1986, a Soweto, pronunciava unes paraules que la farien tristament cèlebre arreu del món: "Nosaltres desmuntarem l'Apartheid... El programa us arribarà del Congrés Nacional Africà. Plegats, agafats de la mà, amb els nostres país i les nostres capsas de llumins, amb els nostres *collars*, alliberarem el país" (229).

Winnie Mandela creixia, com a figura política, a mesura que creixia l'onada de radicalitat a les barriades negres. Si els reverends Tutu i Boesak eren la imatge de l'esperança i de la convivència, Winnie era la veu de la desesperació i l'ira. Com a dirigent, se sentia prou forta per rebutjar ofertes de diàleg de Pieter Botha -en nom del seu marit i del seu poble-, rebutjar donacions financeres de l'ambaixada nord-americana, i organitzar a Soweto una poderosa xarxa d'influències. Els responsables de l'UDF excusaven, una i altra vegada, els seus estirabots amb judicis apologètics, demanant comprensió per a la dona que havia pasat proves tan dures (230).

Winnie endossava tots els seus mals al règim, i justificava tots els mètodes com resposta a un sistema pervers. El món sencer l'adorava, l'elogiava i li dedicava cançons (231). La bella Winnie no parava de ballar: però alhora, feia anar de corcó als seus col·legues de partit. La cúpula dirigent de l'ANC i del Front esquivava els símptomes de la malaltia, amb observacions

paternals i condescendents sobre el temperament de la *Mare de la Nació*. Era una petita fera indomable, com el seu marit i el seu advocat havien dit manta vegada (232), però en el fons era bona persona. I tenia als joves en un puny. I era dona de qui era.

Poc a poc, la crua veritat va començar a aflorar, fins a adquirir proporcions tràgiques. Winnie havia utilitzat de forma persistent, en profit propi, el seu poder a l'organització i la seva popularitat. Era públic i notori que es negava a pagar hotels de luxe i peces de roba adquirides en establiments *capitalistes blancs*. El 1988, la premsa publica una primera entrega d'infundis: es rumoreja que la seva mansió de Soweto ha estat construïda amb fons desviats de donacions internacionals; han desaparegut partides destinades a la defensa de detinguts; la senyora s'ha comprat el model més car de Mercedes; i els tèrbols negocis amb un tal Robert Brown han estat a punt d'esquitxar al mateix Nelson

Brown era un milionari afro-americà que va ser enviat a Sudàfrica, en missió de relacions públiques, per Ronald Reagan. Presentant-se com a ambaixador *in pectore*, Brown va aconseguir els favors de Winnie i va adquirir la llicència de comercialització de la marca *Mandela*. A canvi, va oferir-li a Winnie una estada als Estats Units per fer una cura de salut -un eufemisme per a un tractament contra l'alcoholisme. El bon Nelson, que començava a estar-ne fins al capdamunt d'extravagències, va muntar en còlera: ni existia la marca *Mandela* -i si algú n'havia de treure profit, era l'ANC, al qual es devia en cos i ànima-, ni la seva dona havia de marxar del país per raons mèdiques, atès que a Sudàfrica hi havia un munt de clíniques que podien resoldre-li el problema. Un periodista negre observaria amb sarcasme: "S'està convertint en la nostra Imelda Marcos... la que havia d'haver estat una senzilla assistenta social ha estat brutalment catapultada a la fama" (233). El 1988, l'UDF retirava la confiança a la intrèpida amazona.

Les noies *Mandela* aviat entrarien en el safareig preferit dels sudafricans. Front a la llunyania de la casa de Windsor, i l'insuls calvinisme de les famílies presidencials -tant de Botha com De Klerk-, els *Mandela* adquirien la prominència de veritables testes coronades. El casori de Zeni, la filla gran, amb un príncep de la reialesa Swazi va satisfer les expectatives -ningú no es va fixar gaire que es tractava del fill 58è del rei Sobhuza. Zindzi, la que havia llegit l'any 1985 el famós missatge del pare a l'estadi de Soweto, tindria una fortuna ben diferent. Molt propera a la seva mare, havia despuntat com a activista i poetessa precoç, amb versos immenjables que retrataven el seu drama familiar. La jove, afectada de certa incontinència verbal, era propensa a presumir d'una mare guerrera i provocativa: "Li encanta la roba militar: té un uniforme khaki, botes d'home i una boina de soldat. Em sembla que li compraré una pistola de joguina i una cartutxera per què es disfressi als judicis" A principis de 1987, la policia va trobar una pistola a casa de Zindzi, i la va acusar de tinença il·lícita d'armes. (234).

La segona entrega de l'escàndol Winnie esclataria a principis de 1989, amb la detenció i el judici per assassinat dels membres del Mandela Futbol Club. Aquesta insòlita entitat, que mai no s'havia distingit per les seves proeses esportives, consistia en una banda de joves delinqüents i arreplegats que actuaven com a guardaespalles de Winnie. Les seves desfilades marcial i els seus mètodes de persuasió poc catòlics eren prou coneguts a Soweto, fins al punt que l'UDF havia demanat a la *Mare de la Nació* diverses vegades que desmuntés l'escamot camorrista.

Un bon dia, el bonic casalot de la Sra. Mandela va ser presa de les flames. Al barri es rumorejava que l'incendi havia estat intencionat, com a represàlia popular per la violació d'una adolescent a càrrec dels inefables futbolistes. Uns dies més tard, tres joves ferits van aparèixer a una comissaria per denunciar el seu rapte col·lectiu, tortures i apallissaments, i la desaparició d'un quart company. Segons la seva declaració, els responsables eren els galifardeus del Mandela F.C., que s'havien volgut venjar de l'incendi. Van afirmar que els havien segrestat d'una missió metodista, on estaven refugiats, i els havien escalfat de valent al llarg d'una setmana; abans de ser alliberats, havien vist com Stompie Mokhetsi, el jove desaparegut de 14 anys, era retirat de la casa completament ensangonat.

Winnie Mandela va explicar que tot plegat era un complot de la policia racista, i que el predicador metodista que els havia acollit - un capellà que ja s'havia enfrontat a Winnie en negar-se a amagar guerrillers d'*Umkhonto*- es dedicava a sodomitzar els nois. La senyora Mandela, sempre amatent a les penúries dels perseguits, havia dut els nois a casa per a salvar-los de la lascívia del mossèn. La resta de la història era inventada, i el petit Stompie havia marxat de la casa pel seu propi peu. Però al cap de poc, va aparèixer el cos del nen, amb indicis evidents de mals tractes, en un barranc pròxim. La història es va embolicar quan el metge Abu Baker Asvat, segons els veïns la darrera persona que havia vist el noi amb vida, i que havia intentat curar les seves ferides, també va ser misteriosament assassinat.

Un Comitè de Crisi de notables pròxims a l'UDF va reunir-se per estudiar el cas; Nelson va demanar des de presó que el Club fos dissolt -cosa que Winnie va ignorar (235). La missió exterior de l'ANC, a través de l'organ oficial *Sechaba*, demanava que l'afer es resolgués de forma ràpida i amicable, sense que afectés la cohesió del moviment anti-apartheid: "... cal intervenir per trobar una solució amicable... [Winnie] no va gaudir de la disciplina, assessorament i caliu del Moviment Democràtic de Masses... el club estava infiltrat per l'enemic... tot s'ha de resoldre en el marc del moviment democràtic" (236). Si llegim entre línies, les paraules conciliadores de l'ANC contenien una velada crítica a la fractura política que Winnie estava produint en el moviment.

El procés per la mort de Stompie Mokhetsi, que es va allargar alguns anys, va posar de relleu i va aprofundir aquesta esquerda. Entretant, però, es van produir els fets històrics de febrer de 1990. L'ANC retornava al país i Nelson Mandela, per primer cop en vint-i-set anys, era vist en públic agafat de la mà de Winnie. L'ídol havia tornat, per a salvar el país i, de passada, salvar una esposa descarriada. El jove cantava, extasiat, la famosa tonada *Bring back...* -"Torneu-nos a Nelson Mandela... Volem veure'l pel carrer amb Winnie Mandela". Les imatges, que va recórrer les pantalles de tot el món, esbandien els dubtes sobre desavinences en la parella, i als analistes més murrís se'ls trencava el cor: "Qualsevol que els hagi vist plegats no pot qüestionar la solidesa de la seva relació" (237).

En realitat, la senyora Mandela estava introduint fortes tensions a l'epicentre del moviment anti-apartheid. Segons sembla, l'alliberament del líder s'havia retardat alguns dies a causa de les disputes entre ella i el Comitè Nacional de Recepció, encapçalat per Cyril Ramaphosa. Les diferències van portar, el mateix dia del desencarcerament de Mandela, a enfrontaments i acusacions creuades en el moment de fixar el protocol definitiu dels actes, cosa que va provocar un retard de 75 minuts. Aparentment, Ramaphosa va acabar per cedir tot el protagonisme a Winnie i a la família de Zindzi (238). Enmig de la confusió, Winnie havia aconseguit ser nomenada cap del departament d'afers socials del Congrés.

La segona entrega de l'afer Winnie arribaria pocs mesos després d'aquell episodi gloriós. L'entrenador del Mandela F.C., Jerry Richardson, va ser condemnat a mort per l'homicidi del jove Stompie, així com el segrest, tortura i persecució del difunt i dels seus tres companys (la sentència no va ser executada, atesa la moratòria decretada per De Klerk sobre la pena màxima). L'inculpat, a més, va reconèixer la seva dependència psicològica de Winnie, i els testimonis van acusar la *Mare de la nació* d'haverlos estomacat i fuetejat personalment. El jutge va estimar que "... l'apallissament dels adolescents no només va ocórrer a la seva residència, sinó també en la seva presència", però no va poder determinar que hagués participat físicament en la mort del jove. La fiscalia va aconseguir la reobertura del cas, acusant a Winnie de complicitat i inducció a l'assassinat (239).

El més complicat era que tant el difunt, com la seva família, els seus companys i el mossèn que els havia protegit, no tenien cap mena de connexió amb la policia, ans al contrari. El Congrés, doncs, no podia recórrer a la tàctica habitual d'atiar les ires del poble contra les conspiracions del règim. Bona part de la cúpula directiva estava convençuda que la conducta de Winnie no havia estat allò que se'n diu exemplar. I les negociacions entre el govern i l'ANC acabaven de començar: era el pitjor moment, per tant, per posar-se a fabricar conflictes innecessaris. Mandela va tirar tanta sorra per damunt com va poder, i se'n va sortir amb declaracions

d'ofici, excusant a la seva dona i demanant a De Klerk que, a l'espera del veredict final, no permetés una campanya de difamació (239).

El maig de 1991, Winnie Nonzamo va ser condemnada a sis anys de presó per planificació i complicitat en l'homicidi, així com en el segrest i les agressions a les víctimes. El jutge va afirmar que la senyora Mandela havia demostrat ser "... una freda, serena, intencionada i desvergonyida mentidera" (240). La defensa va apel·lar i va aconseguir la llibertat sota fiança. Quan l'apel·lació va ser desestimada, es va presentar una segona apel·lació, però la fiança no va ser pagada. Winnie va declarar que no pensava reconèixer l'autoritat d'un *tribunal blanc*, i es va quedar tan ampla. La judicatura va armar-se de paciència i va decidir esperar que finalitzés el període de transició constitucional.

La crisi no es va acabar aquí. L'ANC va ordenar una auditoria interna del departament d'affers socials, i va descobrir indicis d'apropiació indeguda de fons. Winnie va ser alliberada de les seves responsabilitats directes, però va continuar a l'executiva del moviment. Poc després, un misteriós document va començar a circular entre els quadres dirigents del Congrés. L'informe acusava a alguns líders joves -Ramaphosa, Mac Maharaj, Boesak,... la majoria militants de darrera hora- de prendre part en un complot per desplaçar de la direcció a comunistes i històrics de l'exili, tot arraconant Mandela a una posició purament honorífica.

L'inversemblant era que els presumptes implicats composaven un quadre de gran heterogeneïtat doctrinària. L'únic que els unia, curiosament, era el seu paper actiu en el repudi de Winnie Mandela, tant des de l'UDF com de l'ANC. Les sospites van recaure sobre un tal Mporo, acomiadat també de l'organització per irregularitats financeres, i casualment, amant reconegut de Nonzamo. Segons fonts informades, Mporo havia utilitzat el fals document per fer xantatge a dirigents clau, impedir que sortissin a la llum els desfalcs, i de passada crear suspicàcies entre Nelson i els adversaris de la seva esposa (241)

El *Madhiba* podia entendre que la seva dona, tocada del bolet després de patir tant, fos un personatge extravagant. Podia arribar a comprendre les seves aventures extramaritals: de fet, ell mateix havia estat escolanet abans de ser monjo (242), i vint-i-set anys de castedat potser són massa anys. Podia acceptar, malgrat les seves arrels clàniques i rurals, que la senyora tingués un rol polític independent, fins i tot més actiu que el seu -com era el cas, a aquelles alçades, d'Albertina respecte a Walter Sisulu. El que no podia admetre, de cap de les maneres, era que Winnie embrutés la seva túnica de sant, impol·luta després de cinquanta anys de brega política.

Una cosa era la independència: una altra ben distinta, implicar l'ídol, i per extensió, el moviment, en una trama negra de corrupció, estupe, rapte, tortures, faccionalisme, intriga i mort. Els drames personals i els terratrèmols polítics, en aquell context de culte a la personalitat, no eren mai dissociables. Winnie havia travessat el seu Rubicon particular. *La que passa proves* hauria de passar-les, a partir d'aleshores, sense en Nelson -i no cal dir que estava més que disposada a fer-ho. El maig de 1992, el cèlebre matrimoni, amb tanta discreció com va poder, es va separar. I ningú no es va molestar a esbrinar què nassos havia passat amb aquell miraculós pastís de noces, que s'havia mantingut intacte durant tants anys. Potser va acabar convenientment estampat a la cara d'algu.

Elefants, panteres i lleons -

El traspàs dels batallons de l'UDF al nou ANC resultaria més complicat del que els dirigents podien preveure. Poc després de deixar el penal, Mandela situava els objectius immediats de la formació en assolir un sostre de sis milions d'afiliats. Les previsions es basaven en els precedents un tant discutibles del Front, que havia al.legat comptar, a través de les entitats associades, amb dos milions llargs de seguidors. També es pretenia deixar al descobert l'Inkatha de Gatsha Buthelezi -que al.legava disposar d'un milió de militants-, enquadrar les masses un tant anàrquiques de simpatitzants arreu del país, i oferir una prova de força en ple procés de negociacions amb el govern.

A principis d'Abril de 1990, l'ANC va obrir a Johannesburg la seva primera oficina legal en trenta anys, i el *Madhiba* va indicar a la premsa que l'executiva havia ordenat ja la impressió de dos milions i mig de carnets, per fer front a una esperada allau de peticions (243). Al cap de poc, altres dirigents van aconsellar que, de bon inici, es rebaixés la previsió oficial a un milió de membres pagadors de quotes. Així es va fer, però en cinc mesos de campanya es va comprovar que només 200.000 persones s'havien apuntat a l'ANC: a Soweto, el còmput no passava de 15.000 (244).

L'error havia consistit en creure que seguidors i militants podien ser una mateixa cosa, quan en el cas del Congrés la història havia demostrat que els perfils d'uns i altres eren diferents. Una cosa era demanar la mobilització i la col.laboració desinteressada de la població, entorn a problemes concrets, i una altra exigir la cotització mensual d'aportacions, per petites que fossin. Les comparacions amb l'UDF no eren vàlides, ja que en aquell cas el recompte es feia a través d'organitzacions afiliades, ni tampoc amb Inkatha, que obligava tots els funcionaris del bantustan zulu i tots els empleats a posseir un carnet per accedir a llocs de treball. D'altra banda, el clima de violència social, el caos organitzatiu a la seu del moviment, i la tèrbola imatge generada pel

cas Winnie, impedièn un eficaç desenvolupament de la campanya de captació.

Potser el desencert més sonat, malgrat tot, era l'assumpció d'una mentalitat dirigista, en contrast amb el caràcter assembleari de l'UDF. Els líders prenien les grans decisions, feien les declaracions, conduïen el procés negociador, i s'arriscaven a caure en el mateix distanciament que tants maldecaps havia ocasionat a l'ANC de finals dels anys cinquanta. Les bases es veïen impotents per incidir en les orientacions essencials de la formació.

En aquell context, la revista oficial de l'ANC, *Mayibuye*, reconeixia el fracàs de la campanya de captació (245). A la secció de cartes dels lectors, hi començaven a ploure crítiques sobre la ineficàcia i la burocratització del Congrés (246), i l'editorial admetia: "Les campanyes de masses muntades des del retorn de l'ANC no han tingut gaire èxit. Algunes no han atret suport fora dels nuclis d'activistes. Altres només han estat efectives en determinades zones... Hi ha un buit entre el lideratge i la base. La mobilització per decret ha esdevingut la norma", i encara més cruament; "... la legalització de l'ANC és de per sí responsable de la desmobilització de les masses" (247).

El juliol de 1991, l'ANC convocava a Durban la seva primera Conferència legal des de 1958. La reunió va aplegar 2.354 delegats, que afirmaven representar ja, a aquelles alçades, uns 700.000 militants. L'executiva es va ampliar, integrant de ple les seccions territorials. Ramaphosa, que en aquella ocasió va resultar elegit Secretari General, va declarar que per anar bé el Congrés havia de respondre a les necessitats del poble sencer, i no únicament a les dels afiliats. Els Principis Constitucionals adoptats a Durban intentaven recuperar l'aire voluntarista i xiruquer de l'UDF: "...tot el poble de Sudàfrica hauria de participar en la redacció i adopció d'una nova Constitució per al país" (248). I l'ANC no acabava de decidir-se, sens dubte temerós de perdre part del seu atractiu, a deixar de ser un moviment i inscriure's com a partit polític.

L'any següent, l'ANC desplegava tots els seus mitjans per a mobilitzar la població, sota la consigna d'accelerar les converses per a la democratització. La iniciativa va arrencar amb èxit: una vaga general a l'Agost va tenir gran impacte, i una manifestació davant la seu del govern a Pretoria va reunir prop de 120.000 persones (249). Però la pròxima fase de mobilització, que pretenia fer caure els cacics dels bantustans a través de la pressió de masses, va portar al desastre. Una marxa vers la capital del Ciskei, Bisho, va ser segada a cop de metrallera per la policia del bantustan. Vint-i-vuit manifestants hi van perdre la vida.

L'ANC va fer un viratge de 180 graus. La segona marxa prevista, a la capital del conflictiu KwaZulu, va ser cancel·lada. La direcció del Congrés va retornar a les converses amb el govern De

Klerk, tot impulsant una via pragmàtica i confiant en la pressió assenyada dels aliats internacionals. En menys d'un any, s'aconseguiria pactar una Constitució de transició i una data fixa per a les primeres eleccions democràtiques. Les bases passaven decididament a un segon terme.

No s'havia assolit la xifra màgica del milió, però 700.000 militants no deixava de ser un sostre important. Molt més del que podien aspirar a captar la majoria de màquines partidistes del planeta, en condicions de pluralisme polític, i també més del que l'ANC podia comandar, amb realisme, des del seu gratacels de Johannesburg -l'antic edifici de la Shell, batejat amb sornegueria *Hell House* o casa de l'infern (250). De fet, organitzacions com el Partit Comunista o el PAC no havien estat capaços de superar un sostre de 50.000 afiliats (251).

No s'havia produït l'esperada catarsi entre líders i masses, entre cap i cos, si més no en l'escala desitjada pels homes i dones que havien viscut l'eufòrica eclosió dels anys vuitanta. D'altra banda, era força evident que no s'havien calibrat prou bé les possibilitats de l'ANC en una situació de legalitat. Per una banda, no s'havia tingut en compte l'història d'un moviment que sempre, fins i tot en les seves èpoques més brillants, s'havia construït a l'entorn d'una pinya d'activistes que, només de forma puntual, eren capaços d'activar un cercle més ampli de simpatitzants. Tampoc no s'havia entès prou el caràcter singular i irrepetible de l'UDF, que combinava un missatge messiànic amb greuges extremadament localitzats, i que no exigia la filiació incondicional o el pagament de quotes. I finalment, s'havia sobrevalorat el potencial mobilitzador, financer i sobretot organitzatiu de l'ANC.

El primer a caure en el parany de l'optimisme havia estat el propi Mandela. Els seus primers discursos anaven plens d'expressions de lleialtat envers el Congrés, ressaltant la identificació entre la seva figura i el moviment, que tan bon resultat havia donat fins aleshores: "Sóc un membre lleial i disciplinat de l'ANC. Estic per tant totalment d'acord amb tots els seus objectius, estratègies i tàctiques" i "... ara que sóc lliure, haig de posar-me a les ordres de l'ANC... Haig de funcionar com a part integrant de l'ANC, i serà aquest que determinarà quin rol haig de jugar" (252).

Per bé o per mal, Mandela ja no era una llegenda engabiada. Formava part d'una organització, i era important que manifestés la seva obediència al moviment: però també entrava a formar part de l'organisme, i no precisament com a soldat d'infanteria, sinó com a mariscal del qual s'esperaven decisions de pes. I encara més: la seva influència era de tal calibre, que es veia forçat a compartir la legitimitat popular amb el president constitucional de l'estat. En una situació de *diarquia*, comparable a la Polònia de Jaruzelski i Walesa, tindria sovint l'obligació de representar el país sencer, i no només els seus incondicionals (251). La fidelitat, una virtut que li

havia valgut l'admiració dels seguidors, ja no era suficient. Mandela s'havia de mullar, havia de comprometre's en la refundació d'un organisme eclèctic i farcit de contradiccions, i havia de tocar de peus a terra per impulsar l'esperada reconstrucció de Sudàfrica.

L'home ho aniria fent, mirant de no ferir susceptibilitats i de preservar la sagrada unitat dels seus. Ben aviat, va despatxar l'equip d'assessors que l'aparell havia posat a la seva disposició, i que sovint havien actuat més com a censors que com a servidors (254). Les primeres declaracions, de to oficialista, van deixar pas a apreciacions més personals, en que s'amonestava als sectors radicals per mor de les negociacions, de l'estabilitat i de certa visió d'estat. Més d'una vegada, les prioritats generals entraven en flagrant contradicció amb els interessos immediats de partit, com quan hipotecava el suport dels sectors marxistes per mor d'una transició en el marc de l'economia de mercat, o quan es desautoritzava a bona part dels exiliats, tot admetent tortures als camps angolenys d'*Umkhonto*.

En certa manera, la vida fora de la presó hauria de resultar més dura que l'anterior entre quatre parets. Mandela es veia forçat a embrutar-se les mans. "Siguem realistes", afirmava un ex-company de Robben Island, "... a fora no és com a dins. A la presó, no et pots equivocar, et converteixes en un mite". També calia reconèixer les pròpies limitacions. Mandela demanava un enfortiment de les sancions internacionals, però els estats tenien les seves pròpies prioritats i feien el que els semblava; les crides en abstracte per la pau servien de ben poc, i el seu entorn el pressionava tant que l'home es veuria obligat, per exemple, a cancel·lar diverses entrevistes amb Buthelezi: "Va refiar-se massa de l'autoritat de la seva pròpia personalitat... va assumir que si Nelson Mandela deia que tothom llencés els seus matxetes a la mar, els matxetes anirien de cap a l'aigua. Però aquí, el món de la política no funciona així" (255).

La comunió amb les multituds de vegades seria més fàcil a l'exterior que a casa. A Europa o als Estats Units, a mitjan 1990, les seves gires van causar sensació. El jovent motivat de l'estadi de Wembley, o els admiradors de Harlem, acceptaven sense reserves el seu missatge simple, quasi maniqueu, ...i embotien les arquitectures del Congrés amb una pila de duros. Quan l'ídol obria la boca per exclamar alguna cosa com *Mort al racisme!*, ningú no es parava a pensar què vindria després del racisme, ni on anirien a parar els milions de dòlars recaptats -en campanyes de màrqueting, admetem-ho, de difícil encaix amb un moviment d'alliberament popular (256).

Aquesta facilitat de connexió, a alguns indrets, era fruit d'un miratge: el miratge de pensar que la solidaritat era pura, i que no partia de frustracions, o d'aspiracions autòctones, per a les quals Mandela no era més que un detonant extern. El miratge era més

que obvi als Estats Units, on l'home-déu despertava la nostàlgia i revifava el missatge conciliador d'altres mites desapareguts:

"En aquesta era de cinisme, tals figures llegendàries han desaparegut als Estats Units... Mandela és únic entre els herois, perquè és l'encarnació viva de l'alliberament negre... pot banyar-se en l'adulació d'una gernació mundial que es desfà, si no per tocar-li la punta del vestit, com a mínim per endevinar com passa lliscant en una caravana de cotxes... Pot ser que Mandela no tingui l'estil incitant, a l'estil dels predicadors, d'oradors negres com King o Jesse Jackson... Però el seu magnetisme és palpable, conseqüència de la seva resistència i determinació... Dispara l'orgull dels afro-americans, i desvetlla un desig profund en la psique dels americans, tant blancs com negres, per un líder que pugui reanimar la coalició bi-racial que destruí la versió local de l'Apartheid, ara fa una generació, i que acabà dissipant-se en els estius llargs i calents dels seixanta..." (257).

Per als Republicans, la presència de Mandela als Estats Units significava un èxit diplomàtic, que podia compensar entre els electors negres l'impacte de molts anys d'ambigüitats envers l'Apartheid. El mateix podem dir dels *tories* i del cop d'efecte que la visita de l'ídol sudafricà suposava en el context de la política interior britànica. En compensació, les tournées internacionals aportarien una part important dels cent milions de dòlars que, segons algunes fonts, l'ANC requeria per a la seva refundació (258). Ara bé; indefugiblement, inevitablement, en el mateix moment que tocava terra a l'aeroport de Jan Smuts, Mandela tornava a enfrontar-se a maldecaps tan o més preocupants que quan havia marxat.

Les grans gires de Mandela farien molt per enaltir la figura d'un personatge inqüestionable. Però el seu mateix prestigi l'encadenava, i l'obligava a suportar un pes cada cop més gran en les sòrdides tasques que la providència li encomanava. L'escriptora Nadine Gordimer, Nobel de literatura de 1991, comentava: "Nelson no deixa d'impressionar-me... És un fenomen sorprenent: mai no ens haguéssim imaginat que sortiria viu d'aquella presó... [aleshores], vam deixar-nos endur per una gran eufòria... Però no podíem ser tan ingenus com per pensar que tot seria bufar i fer ampolles" (259). Part de la ingenuïtat consistia en refiar-se de les facultats ubíques del gran bruixot. A un any del seu alliberament, el septagenari *Madhiba* carregava a les espatlles un sac inhumà d'expectatives i de responsabilitats (260).

La càrrega més forta de totes era portar Sudàfrica a un govern de majoria negra, en principi comandat per l'ANC. Mandela, doncs, es va concentrar en aquesta tasca, entrant per una banda a fons en les negociacions amb l'equip De Klerk, i per l'altra remodelant la seva organització de dalt a baix. Si el Congrés volia regir els designis del país, calia que es desempallegués de la closca que arrossegava de l'exili i de la clandestinitat, i es convertís en una criatura política fresca, jove i àgil. I ell, Rolihlahla l'*emboliceaire*, era l'únic que disposava de prou autoritat per a fer-ho. Es va armar de valor i s'hi va posar de ple: els canvis s'havien de consumir a la Conferència de Durban, el juliol de 1991.

El primer que calia resoldre era el destí dels *elefants* del moviment, aquells que s'havien format i havien crescut amb Mandela, aquells companys de promoció que des dels Processos de Traïció mai no havien deixat de fer pinya. El més jove de la colla feia temps que havia passat l'emèrita frontera dels seixanta-cinc anys, i cap d'ells no havia viscut directament les revoltes dels vuitanta. S'imposava una jubilació, tant honorable com fos possible, i amb les excepcions que calgués.

La primera excepció era la seva: li agradés o no, ell era el màxim dignatari *de facto*, i ja era hora que es convertís en el líder *de jure*. No li va costar gaire obtenir la presidència del Congrés. El destí de Tambo, mig paralytitzat per una embòlia, tampoc no havia de suposar cap problema: li esqueia com anell al dit una presidència d'honor, un càrrec nou a la mida d'un camarada fidel que havia dirigit la llarga travessa del desert. Més complicat era el futur d'Alfred Nzo i Thomas Nkobi, els funcionaris que durant tant de temps havien ocupat, respectivament, la Secretaria general i la Tresoreria de l'ANC. Era públic i notori que poca gent aixecaria un sol dit en la seva defensa, però no era qüestió d'abandonar-los al carrer sense un mínim reconeixement institucional. Nzo va ser alliberat d'un càrrec enormement estratègic, i va passar a ser un membre més de l'executiva. Nkobi mantenia el seu lloc.

Walter Sisulu era condecorat amb una altra trona nova de trinca, la Vice-Presidència de l'ANC, que havia obtingut en una contesa desigual amb un vell comunista intransigent del Natal, Harry Gwala. El càrrec, allunyat dels centres de decisió, seria apuntalat amb una pluja de títols per als seus familiars, entre els quals s'hi comptava la seva esposa Albertina, nomenada Presidenta de la Lliga Femenina (261). Només quedava per enquadrar Joe Slovo, home clau a l'exili i President del Partit Comunista. De pell blanca, Slovo no podia ser admès a la troika directiva, i Mandela va optar per consagrar-li un forat com a representant de l'ANC en les negociacions amb el govern. L'aposta era arriscada, perquè Slovo havia estat tradicionalment la bèstia negra de Pretoria, però al cap de poc l'home seria ben acceptat com a interlocutor hàbil i imaginatiu, i contribuiria decisivament a desencallar les converses.

El punt crític de la Conferència de Durban era com donar sortida a la segona generació de dirigents, la que rondava els quaranta o cinquanta anys i que, o bé s'havia distingit al front de la poderosa UDF, o bé s'havia format a l'exili, als passadissos de les cancelleries i a les aules de les universitats nord-americanes. Integrar a aquesta gent no obeïa només a una necessitat biològica de renovació: la mitjana d'edat dels delegats de Durban era de trenta-quatre anys, i per tant calia adequar les jerarquies a una nova realitat (262). Havia arribat el moment de capturar els recursos humans i materials que, sota unes sigles germanes però

autònomes, havien permès la recuperació del moviment als anys vuitanta.

No n'hi havia prou amb enfortir els lligams entre l'ANC, COSATU i el que quedava de l'UDF. Per tal que aquesta segona Aliança del Congrés tingués garanties d'èxit, calia integrar de ple als *joves lleons* en l'estructura de l'ANC. Val a dir que, a diferència dels avis de l'ANC, aquests no presentaven un front compacte i homogeni. Més enllà d'uns trets comuns indiscutibles, com ara l'edat o el pragmatisme tàctic, només els unia una forta ambició. Cyril Ramaphosa, amb el suport dels sindicalistes i dels veterans de l'UDF, va ser escollit Secretari General, i va esdevenir el personatge més influent a l'ANC després de Mandela.

Un altre *lleó* que ja feia temps que despuntava era Thabo Mbeki. Fill de l'*elefant* Govan Mbeki, però molt més moderat que ell, havia estat durant una colla d'anys el responsable d'afers estrangers de l'ANC. Vista la popularitat de Ramaphosa, havia renunciat a la Secretaria, i aspirava a ocupar una Vice-Presidència, al costat o en lloc de Sisulu. Però també va renunciar-hi en veure que Chris Hani, antic guerriller i *enfant terrible* del sector més militant, també cobejava la plaça. Finalment, tant Thabo com Hani es van acontentar a restar en les seves posicions, i no comprometre la posició de Sisulu: al cap de poc, i per motius ben diferents, tots dos donarien molt a parlar.

Els *lleons* de l'exili, doncs, perdien l'oportunitat de col·locar-se en posicions clau, però a canvi obtenien una Vice-Secretaria General per a Jacob Zuma, home pròxim a Thabo Mbeki. Els activistes de l'UDF situaven a Ramaphosa, però perdien al carismàtic predicador Allan Boesak, que no va ser inclòs ni a l'executiva a causa de la seva afiliació tardana al Congrés. Així doncs, els diferents corrents trobaven un equilibri delicat als òrgans de govern del moviment, i alhora feien aflorar unes tensions que es mantindrien al llarg dels següents anys (263).

L'epíleg del Congrés de Durban s'escriuria al cap d'un any i mig. El seductor Chris Hani queia assassinat per les bales d'un mercenari ultradretà, i tot seguit, la mort de Tambo desencadenava un cúmul d'especulacions sobre possibles reajustos en l'organització.

Una de les opcions viables era la promoció de Sisulu a la presidència honorífica, el qual deixaria, un cop desaparegut Hani, el camp obert a Thabo Mbeki per a ocupar la cobejada Vice-Presidència. Però Mbeki va insistir que ell només estava disposat a prendre possessió de càrrecs vacants, i no a provocar desplaçaments en cadena per interessos purament personals (264). Al cap d'uns mesos, l'impasse era resolt amb el nomenament de Mbeki com a President d'honor, omplint de contingut una posició purament protocol·lària. Era la seva

consagració, empatat a punts amb Ramaphosa, com a successor de Mandela.

Els veritables perdedors de la remodelació van ser els radicals incombustibles, els *panteres* que sostenien una línia combativa pròxima a l'africanisme del PAC, i que disposaven de seguidors incondicionals entre el jovent dels ghettos urbans. Els caps visibles d'aquesta tendència eren Chris Hani, Winnie Mandela i el President de la Lliga Jove, Peter Mokaba. A la Conferència de Durban no obtindrien cap càrrec destacat, tot i que els tres entrarien a l'executiva. El seu mercat potencial eren d'una banda els milers de guerrillers que tornaven a Sudàfrica, sense feina i sense gaire medalles, i d'una altra la generació perduda que s'havia format a les barricades urbanes, en constant peu de guerra, des de 1976.

La clientela dels *panteres*, amb edats compreses entre els quinze i els vint-i-cinc anys, no havia conegut altra cosa que el conflicte polític, i havia aplicat al peu de la lletra les consignes de *Primer revolució, després educació, o Fem els ghettos ingovernables* (265). Eren les víctimes principals d'una taxa d'atur que superava el 40%, i d'una absorció laboral que havia davallat del 75% als anys seixanta, fins al 12 % als noranta (266). I eren els que més podien acusar la manca de participació dins de l'ANC, avesats a controlar carrers, barris i pobles sencers en l'anterior fase de dolça acràcia (267).

Peter Mokaba, un orador brillant de trenta-i-pocs anys, era l'abanderat d'aquests sectors. Sota el paraigües de l'UDF, havia muntat el Congrés de Joves de Sudàfrica, que presumia d'aplegar mig milió de simpatitzants (268), i que s'havia integrat pràcticament en bloc a la Lliga Jove del Congrés. Tot i que el codi de conducta de la Lliga tenia aspectes draconians -el faccionalisme i la conducta indecorosa, per exemple, eren considerats ofenses greus (269)-, les joventuts actuaven amb certa autonomia respecte a l'ANC, i més d'un cop Mokaba havia hagut de ser cridat a capítol.

Els *panteres*, marginats de la cúpula directiva, havien rebut el primer cop baix arran de la crisi de Bisho, quan l'ANC va decidir emprendre un notable gir vers la moderació. S'havien acabat les consignes fàcils i les grans mobilitzacions, es descartava el retorn a la lluita armada, i s'entrava en el relliscós terreny de les negociacions pacífiques. Començava el que als seus ulls no era més que una fase de claudicacions, capitanejada pels *lleons* oportunistes (270). El segon cop seria l'assassinat de Chris Hani, l'abril de 1993.

Hani havia destacat com a comandant d'*Umkhonto*. Havia pres part a les desgraciades campanyes de Wankie, contra la Rhodesia d'Ian Smith, havia creat les bases guerrilleres d'Angola, i havia coordinat la infiltració de comandos a través de Lesotho. El seu

caràcter obert i agosarat, i el seu historial rocambolesc -havia esquivat *in extremis* un parell d'atemptats-, l'havien convertit en l'heroi de la soldadesca. Però malgrat el seu aventurisme i la seva impulsivitat, havia connectat prou bé amb l'aparell de l'ANC i en concret amb Oliver Tambo, que jugava a ser el seu padrí polític. L'estrella ascendent de Hani havia quedat eclipsada a partir de la Conferència de Durban, i a partir d'aleshores l'home s'estimaria més invertir esforços en el Partit Comunista, del qual també n'era destacat militant.

Tot i així, en el moment de la seva mort, Hani era la persona idònia per a reconciliar les faccions intestines de l'ANC. El guerrillerisme i el posat radical li permetien sintonitzar amb els joves; l'edat l'apropava als pragmàtics moderats; i la veterania de l'exili infonia respecte als vells. Amb la seva desaparició, es va estroncar una important corda umbilical que comunicava els diversos sectors. Els *panteres* es van sentir més sols i desemparats que mai. Els ghettos es van encendre tot clamant venjança. Winnie i Mokaba van aparèixer, en roba militar, cantant la simpàtica tonada "Matem el boer, matem el granger" (272). Mandela els va desautoritzar públicament i, als funerals de Hani, el *Madhiba* va rebre una primera i sonora xiulada. Poc després, es veia obligat a incloure Peter Mokaba i Winnie Mandela a les llistes electorals del Congrés.

Profetes i deixebles. Al llarg de la seva història, el Congrés havia viscut de la relació, i de la contradicció, entre uns i altres. Els patriarques, fruit d'un entorn social pre-industrial, s'havien refugiat en el diàleg servil amb les autoritats. Els líders, entre els quals n'hi havia de francament capacitats, no habien sabut ni volgut desvetllar al gegant africà condormit. El seu conservadorisme va estar a punt d'ensorrar el moviment. Però havien preservat la flama de l'esperança, l'havien mantingut viva fins que es va imposar, ja a les portes de l'auto-immolació, el relleu generacional.

En dues dècades crucials, de 1940 a 1960, s'havia consumat la renovació de l'ANC. El canvi s'havia produït en dos temps: una primera fase, sota la batuta del Dr. Xuma, en què noves forces socials havien despuntat a l'interior de la formació; i una segona fase, a l'ombra del llegendari Luthuli, que havia evolucionat a cavall de l'esclat social. A mitjan anys cinquanta, s'havia produït la primera connexió de magnitud entre un cap ben dotat i un cos social ben predisposat..

Durant més de vint anys, el cap havia quedat aïllat del cos. La repressió de l'estat havia deixat els dirigents sense tropa. Però els líders, a l'exili o a presidi, havien conservat la cohesió i la lleialtat adquirida abans de Sharpeville. El mite de Mandela, un tant irreal, havia ajudat a mantenir l'espurna de l'ANC -i viceversa. Als anys vuitanta, quan el vent es va girar, i les barriades negres van esclatar, aquella petita flama va revifar, es va estendre i va

provocar una veritable conflagració al llarg de les terres sudafricanes.

La connexió tornava a ser possible. El Congrés es va introduir, amb més força que mai, a les llars dels negres sudafricans. Fins al punt que, en gran mesura, hauria d'ajudar a enterrar l'odiat sistema supremacista. Però la mateixa remuntada, de forma similar al que havia succeït en els cinquanta, obria una peculiar crisi de creixement. Com combinar la missió exterior de l'ANC i la criatura dels vuitanta, l'UDF, en una mateixa empenta? Com apaivagar les flames dels ghettos, que encara cremaven i posaven en qüestió qualsevol fórmula d'autoritat? Com adaptar el dirigisme rígid de la clandestinitat a la nova etapa?

A principis del 1994, L'ANC s'inscrivía com a partit polític, requisit indispensable per a prendre part en les eleccions del mes d'abril. La mesura s'havia fet esperar, en part per eludir l'estricta normativa sobre finançament exterior, però sobretot per a retardar la complicada reconversió d'un moviment on s'hi encabien tota mena de persones i entitats. El vell Congrés entrava de ple en una fase de democràcia formal, el qual l'obligava a la màxima transparència en els comptes i en els llistats d'afiliats. El pluralisme democràtic obligava a observar certes regles del joc, tant cara a l'exterior com cara a l'interior (271).

Durant molts anys, els líders de l'ANC havien pogut jugar al victimisme. Si una campanya no funcionava, era per culpa de la repressió policial. Si el caos s'apoderava de l'aparell, era a causa de les restriccions imposades pel sistema. Si els líders no complien, o no eren capaços de fer-ho, era perquè havien tancat els millors a presó o fora del país. Encara que s'equivoquessin, els dirigents tenien raó: més que polítics de carn i ossos, eren profetes. I els exèrcits es composaven més de deixebles que no pas de quadres militants. La fe i la lleialtat eren més importants que l'encert. Tal com diria un incondicional de l'ANC (en una discussió sobre política econòmica): "Potser no ens importarà el preu de l'or. O decidirem que no volem tenir una economia minera. Tant li fot. El moviment ho decidirà" (272).

L'ANC dels noranta, més a prop del poder que mai, té al davant un repte important, molt distint dels obstacles que ha anat superant al llarg dels anys. Ha d'esdevenir un veritable partit democràtic, preparat per guanyar... i també per perdre. Avui, sembla que el futur immediat de l'ANC està en mans dels *lleons*. Són ells qui reben el mandat de Mandela, i d'entre les seves files en sorgirà, molt probablement, el successor a tan idolatrada figura.

Les tasques de govern, amb tota probabilitat, els obligaran a assumir decisions d'estat, que poden resultar impopulars entre sectors determinats de les bases. Mandela haurà d'abandonar la túnica de profeta i aferrar-se al ceptre, conscient que no sempre

podrà fer ploure a gust de tothom. Haurà d'acostumar-se a les xiulades. I haurà de contenir les pressions d'elefants, panteres, lleons i altres espècies d'una fauna rica i diversa, que encara tenen un gran pes a l'interior de l'ANC. Tot això, és clar, suposant que hi hagi Mandela per molts anys.

LES POMPES FÚNEBRES DE L'ANC

"Oh, Senyor! Malgrat totes les pregàries que t'hem adreçat, seguim perdent totes les guerres. Demà tindrem una batalla realment sonada. Tot i la nostra força, ens cal el teu ajut, i és per això que t'hem de demanar una cosa: Aquesta batalla de demà serà una cosa seriosa. No serà cosa de nens. Per tant, t'haig de pregar que no ens envïis l'ajuda del teu fill. Vine tu en persona."; pregària de Koq, líder de la tribu Gricqua, la vigília de la batalla amb els afrikaners el 1876. (2)

"L'ANC està fart de ser una funerària"; portaveu de l'ANC a les exèquies de Chris Hani, Soweto, abril de 1993. (1)

Amb el tombant de segle, la resistència dels pobles africans a la colonització europea perd el seu caràcter combatiu. Les comunitats khoi-san (boiximans i hotentots) ja havien estat assimilades o passades per la pedra al llarg de tres segles. Les primeres tribus bantús sotmeses serien les de la colònia del Cap, bàsicament xhoses de l'actual Ciskei. Entre el 1871 i 1878, la resta de regnes nadius serien derrotats militarment i annexionats als territoris britànics o a les repúbliques boers. Alguns pobles, com els Swazi, part dels Tswana o els Sotho del sud, evitarien ser fagocitats en signar tractats de protecció amb Sa Majestat Imperial - esdevenint així, respectivament, els protectorats de Swazilàndia, Betxuanalàndia, i Basutolàndia.

Altres societats optarien per una confrontació directa amb els invasors, i acabarien sent derrotats militarment per exèrcits regulars. Les gestes dels Pedi, els Xhosa orientals, els Venda i sobretot els Zulús, passarien a engruixir el patrimoni èpic dels pobles africans. Durant la guerra anglo-boer, diversos contingents nadius s'implicarien amb un o altre bàndol. Però a principis del segle XX, la via bel.ligerant passaria a millor vida. La superioritat en armament i capacitat logística dels europeus havia quedat prou palesa (3).

Un darrer episodi violent acabaria, l'any 1906, per desterrar l'alternativa de la violència entre els africans de Sudàfrica. El cap tribal Bambatha protagonitzaria un alçament armat entre els seus seguidors zulús, en protesta contra la desposseïció de terres i la imposició de gravàmens fiscals. La revolta seria esclafada sense miraments pels britànics, i el cap de Bambatha exposat públicament dalt d'un pal per a escarment de patriotes. Segons Shula Marks, estudiosa dels fets, aquesta darrera rebel.lió activaria l'elecció de formes de protesta més convencionals i pacífiques:

"Els africans... van veure la necessitat d'assolir la unitat entre els negres... Les pèrdues enormes sofertes pels rebels demostraven els costos d'un aixecament

armat, i impulsaven la formació d'organitzacions polítiques d'estil occidental, així com la demanda d'un ensenyament occidental." (4)

La via pactista -

La decapitació de Bambatha, doncs, simbolitza també la decapitació de la resistència armada entre els pobles africans. El Congrés Nacional Africà (ANC) neix amb l'estigma d'uns fracassos que, amb el nou segle, porten a l'elecció de formes de lluita no-violentes.

Aquesta evolució coincidirà amb l'aparició, en l'escena sudafricana, del jove advocat d'origen indi Mohandas Gandhi. Les campanyes de resistència passiva liderades per Gandhi es limitaran, inicialment, als col·lectius indis establerts al Natal i a zones del Transvaal. Però l'èxit relatiu de la filosofia de la *satyagraha*, que aconseguirà la derogació d'algunes mesures discriminatòries contra hindús i musulmans, deixarà un segell inesborrable entre els grups opositors en general.

Els pares fundadors de l'ANC, en el mateix moment de la creació del moviment (1912), assumiran l'esgotament de l'esforç bel·licós, per una banda, i la poderosa i sacrificada fórmula de Gandhi, per l'altra. L'extracció social dels congressistes - essencialment clergues, professionals liberals o terratinents d'aspiracions burgeses-, contribuirà sens dubte a canviar les llances i els assegais per la ploma i la toga. La primera Constitució del Congrés ho ratificarà ben explícitament (5).

La *satyagraha*, com a mètode de contestació basat en principis ètics de bondat universal, acompanyarà l'evolució de l'ANC fins ben després de l'adveniment de l'apartheid (6). Cal no oblidar que l'ANC va ser creat a imatge dels Congressos Indis del Natal i del Transvaal, impulsats per Gandhi en el tombant de segle. I vers els anys quaranta i cinquanta, la confluència de l'un amb els altres reforçarà els elements pacifistes en el sí de l'Aliança (multi-racial) del Congrés, encara que algun dels protagonistes de l'època consideraran que l'adopció de mètodes passius, entre la militància africana de base, mai no acabaria d'encaixar amb els seus sentiments genuïns (7).

De fet, no deixa de sorprendre la insistència dels patriarques del Congrés, i dels grups opositors en general, en mantenir formes de lluita dins els marcs legals o, si més no, dins d'una tònica decididament pacífica. La influència de l'escola gandhiana i les desfetes dels exèrcits tribals expliquen, en part, la permanència d'un canvi estratègic que no torna a revertir a pràctiques armades fins a la dècada dels seixanta. L'esmentada configuració social del Congrés també hi juga un paper determinant. Però potser el factor clau és la prostració mateixa de la població de color,

acompanyada sens dubte pels missatges conciliadors de les esglésies més influents, i que no permetrà disposar de camp abonat fins que tant la intransigència de Pretòria com l'emergència d'un africanisme autosuficient i combatiu inverteixin el signe.

En retrospectiva, la majoria d'analistes afins a l'ANC han intentat justificar aquest retard aparent en l'exhumació de la destrucció de guerra. Més que una apologia de la violència ens trobarem, doncs, amb un esforç per excusar la impotència del Congrés fins al moment històric de l'adopció de la lluita armada. El ventall de pretextos, curiosament, se centra més en la casuística dels líders i en la seva autèntica devoció a la via tranquil·la, que no pas en la immaduresa i passivitat de la societat que els envolta.

Brian Willan, biògraf de Sol Plaatje, un dels pares fundadors i primer Secretari General de l'entitat, ens dibuixa un personatge obsessionat per esgotar la via pacífica, en la qual creu honestament, abans d'enfonsar el país en un conflicte civil (8). Zacchariah K. Matthews, contemporani d'Albert Luthuli i Alfred B. Xuma (president de l'ANC als anys quaranta) apel·lava al profund sentit religiós de la seva generació com a factor dissuasor de temptacions incendiàries que tots ells compartien (9). El mateix Luthuli, com veurem més endavant, abonava aquesta percepció un tant angoixant. Mary Benson, hagiògrafa de Nelson Mandela, apunta al poder de seducció que la no-violència exercia sobre la comunitat internacional i, per extensió, sobre certs sectors cosmopolites de l'ANC (10). I Ruth First, comunista veterana, ens ofereix potser la millor expressió d'aquesta visió que es fonamenta en la innocència frustrada dels quadres del Congrés:

"No hi deu haver cap tècnica de lluita que no hagi estat provada a Sudàfrica - des de la presentació pacífica i soferta de greuges i reivindicacions dels africans, a l'ús de vagues generals per a demandes polítiques i econòmiques i, inevitablement, en tancar la repressió policial tot camí de protesta per a la majoria africana, a la decisió d'emprendre actes de sabotatge, i només aleshores, quan l'única resposta obtinguda va ser la repressió, a la lenta derivació cap a la sublevació armada popular o lluita de guerrilles" (11).

Els Processos de Traïció, que s'allarguen de 1956 a 1960, cobreixen el període d'inflexió de la política no-violenta de l'ANC. La detenció i posterior processament de més de 150 activistes destacats, representen l'esforç de Pretòria per a emascarar el moviment anti-apartheid. L'objectiu del fiscal de l'estat, però, és molt concret: pretén demostrar que els acusats aspiren a crear un clima d'hostilitat entre la població negra per a enderrocar el sistema.

La defensa, lògicament, destaca la llarga trajectòria del Congrés, caracteritzada per una assumpció a ultrança de mètodes pacífics. Els encausats adopten també aquest discurs en les seves declaracions, anant més enllà i sostenint que ni tan sols s'intenta provocar les iras del govern. Segons Luthuli (aleshores president

de l'ANC), "...l'objectiu del Congrés Nacional Africà... no és empènyer el govern a un vessament de sang; esperàvem que el govern pogués entrar en raó abans d'això" (12). Mandela suggereix que el concepte d'absentisme (*stay at home*) és utilitzat precisament per evitar les connotacions combatives del terme vaga general (13).

Més pelut ho té l'activista Robert Resha, quan intenta explicar el sentit de la seva crida a "matar i matar", enregistrada per la policia en un míting prop de Johannesburg. Segons Resha, la consigna pretenia simplement il·lustrar als seus simpatitzants fins a quin punt havien d'obeir la disciplina i les indicacions de l'organització, sense que en realitat s'estigués avançant cap instrucció concreta. Ultra la feblesa de l'argumentació de Resha, la seva encesa retòrica palesa el grau d'exaltació i d'impaciència que en aquells moments es respira entre les bases (14).

Tant els discursos de l'acusació com de la defensa, i de fet els judicis en el seu conjunt, perden tota rellevància al llarg de la primavera de 1960. En una manifestació del radical Congrés Panafricanista (PAC, recentment escindit de l'ANC), la policia carrega sense contemplacions i mata 69 persones. La massacre desperta un seguit de disturbis que són tallats en sec, a principis d'abril, amb l'estat d'emergència i la il·legalització del PAC i de l'ANC. Robert Sobukwe, líder del PAC, declara que "han regat amb sang l'arbre de la llibertat" (15). L'oposició africana és empesa a un carreró sense sortida, conscient que la supremacia blanca ja no cedirà davant de cap pressió de naturalesa pacífica. Quan finalitzen els Processos de Traïció, amb l'absolució de tots els acusats, els dirigents del Congrés ja han entrat de manera irreversible en una via de confrontació bel·ligerant i netament inconstitucional (16).

En condicions de clandestinitat, els dirigents de l'ANC organitzen el març de 1961 la Conferència Plenària Africana. És un darrer intent de mantenir un mínim paraigües legal de l'oposició, en un front unit entre el PAC, l'ANC i altres organitzacions, que no prospera en cap dels sentits. Segons alguns autors, la Conferència Plenària és també un darrer intent de l'ANC per a evitar un conflicte armat (17). Certament, la convocatòria és àmplia i generosa, estenent-se fins i tot a partits de l'oposició parlamentària blanca; i el parlament de Nelson Mandela en una de les sessions, malgrat el seu to desafiant, segueix apostant pel diàleg.

Però el clima social i polític que envolta la Conferència no és, ni de bon tros, conciliador. L'aparició fugaç de Mandela, que surt del seu amagatall durant uns minuts per fer la que serà la seva darrera allocució pública en vint-i-nou anys, és entesa com la gesta heroica d'un fugitiu, del *pimpinel*. La *negre* que ha aconseguit burlar a les poderoses forces de seguretat sudafricanes. I com veurem tot seguit, quan els delegats es reuneixen el març, les decisions sobre

la creació d'un braç armat ja estan molt avançades tant en la cúpula de l'ANC com del Partit Comunista.

Al cap de dos mesos, el govern organitza un referèndum per a proclamar la República fora de la Commonwealth britànica. El Congrés detecta l'última oportunitat per a frenar una col·lisió frontal amb Pretòria. Però l'exasperació és visible en una carta que Mandela envia al líder del Partit Unit, Sir De Villiers Graaf. El dirigent negre entén que De Villiers, com a epònim del sentiment conservador i anglòfon entre els seus compatriotes blancs, pot contribuir a formar un front ampli que aïlli els arquitectes de l'Apartheid i que impedeixi *in extremis* el ball de bastons. Però el discurs, insistim, és extremament enardit: "Parlant clar, les alternatives són aquestes: dirimir-ho amb paraules o bé amb trets" (18). No cal dir que De Villiers ignora la carta, la República és proclamada, i el verb cedeix el protagonisme a les armes.

El pas no resulta senzill per als dirigents del Congrés, i encara menys per a alguns dels vells militants. Albert Luthuli, a cavall entre l'antic planter de congressistes religiosos i benpensants i la nova fornada de joves activistes, constitueix potser la víctima més destacada d'aquesta transformació traumàtica. El 1957, aquest fill de predicador enviava una carta al Primer Ministre Strijdom en un llenguatge remissiu d'altres èpoques, parlant de valors democràtics i morals, de civilització, de visió d'estat, etc. I s'acomiadava del premier supremacista amb una advertència velada, probablement el més agressiu que podia sortir de la ploma de Luthuli: "Sense un contacte saludable i consultes motivants... les relacions tenses i els malentesos creixeran" (19).

El desembre de 1961, Luthuli se'n va cap a Oslo a recollir el premi Nobel de la Pau, i recalca les seves creences pacifistes: "hem persistit en la no-violència... res del que hem patit a les mans del govern ens ha desviat del camí elegit, en el marc d'una resistència disciplinada" (20). A la tornada, quan just trepitja terra africana, sonen al llarg del país les primeres detonacions de la campanya de sabotatge inspirada per l'ANC.

Les explosions marcaven no només l'inici d'una nova fase de resistència, sinó també d'una contraofensiva del govern que gairebé reduiria l'oposició a cendres en dos anys. L'adopció de mètodes violents havia estat el resultat d'una profunda decepció respecte als mètodes pacífics. Les armes, en retrospectiva, resultarien tant o més estèrils. Però en aquell moment i context determinats, semblava que no hi havia gaire a escollir. Fins i tot el tros de pa de Luthuli ho reconeixia: en la seva autobiografia, i al text *El camí de la llibertat passa per la Creu*, reproduirà un passatge angoixant i impotent, que resumeix a la perfecció l'agonia que un home de profundes conviccions cristianes havia hagut de patir:

"Qui em pot negar que he malversat trenta anys de la meua vida picant en va, pacientment, modestament i moderadament contra una porta tancada i barrada?" (21).

A les armes -

El trauma de Sharpeville sacseja a una població que, al llarg de la dècada dels cinquanta, ja havia anat perdent l'esperança de resoldre els seus greuges per la via pacífica. L'ANC no és ni la primera ni l'única organització en decantar-se per la lluita armada. El clima social imperant empeny els dirigents del moment a adoptar un canvi estratègic que, encertat o no, és ben rebut per una militància cada cop més frustrada.

Més enllà de la reacció a la creixent repressió de l'estat, el Congrés es veu forçat a assumir decisions dramàtiques per mantenir la seva ascendència política. L'auge del *guerrillerisme* a certs racons del Tercer món, la previsible competència de sectors radicals a l'entorn del PAC, i una certa mentalitat dirigista, obliguen la plana major del vell moviment a pujar-se al tren de la confrontació violenta. La creació d'una branca armada és entesa, a partir de cert moment, com un esforç per encarrilar, mediatitzar i conduir un sentiment que podria desencadenar una conflagració d'estil anàrquic i indisciplinat.

Lewis Nkosi, escriptor de la generació de la revista *Drum*, retrata amb vigor el canvi en la percepció col·lectiva després de Sharpeville: "...la massacre brutal... ens va portar de pet a 1960 i a una era del tot diferent. A partir d'ara els temps seran francament conflictius. Hi haurà violència, mort i patiment com mai no haguéssim pogut imaginar" (22). Joseph Ki-Zerbo, a una distància prudent, apunta que, comptant amb l'exemple capdavanter d'altres pobles del continent, "les masses africanes es prestaven cada cop menys a aquest joc de matances" (23).

Alguns autors han assenyalat que la intransigència de l'Apartheid afecta per igual a l'escola "realista i moderada" de l'ANC com a l'escola "heroica i extremista" del PAC, empenyent-los cap a l'opció violenta i plantejant només el dubte de si calia atemptar contra les persones o contra la propietat (24). Però les diferències potser són més marcades. Mentre el Congrés de Mandela entén les accions de protesta contra la proclamació de la República, al maig de 1961, com la darrera mà estesa al gruix de la població blanca, el PAC descarta la campanya com una demostració patètica de tesis desfassades (25).

Els principis multi-racials de l'Aliança del Congrés l'obliguen a una significativa política de gestos que els Panafricanistes consideren innecessària. Fins a la primavera de 1961, i malgrat discussions avançades sobre l'adopció de la lluita armada, l'ANC no es desfà d'antigues rèmores, basades en la creença que un nombre important d'electors blancs poden contribuir a l'isolament

dels impulsors de l' Apartheid (26). I cal no oblidar que, a diferència del PAC, l'ANC crearà el seu braç armat amb la presència de destacats comunistes blancs. Tampoc no serà casual la distinció inicial entre el sabotatge, associat a l'ANC, i la insurgència espontània associada al PAC.

De fet, si bé el Congrés fracassa a l'hora de captar les simpaties d'un sector substancial de la comunitat blanca, tindrà un èxit relatiu en atraure la militància d'un sector reduït de radicals i intel·lectuals d'esquerra. Després de Sharpeville, aquest sector marginal de blancs desenganyats connectarà fàcilment amb els aires bel·ligerants de bona part dels seus conciutadans negres. A partir de la dècada dels seixanta, els uns i els altres compartiran el clima imperant de repressió, censura, clandestinitat i persecució (27). I ajudaran a imprimir, sens dubte, un caire més selectiu i cautelós a les operacions militars contra l'estat, procurant no trencar el somni convivencial que tant havia costat de mantenir (28).

El 16 de desembre de 1961, *Umkhonto we Sizwe* (La llança de la Nació, MK per als amics) fa esclatar les primeres bombes casolanes a diversos indrets del país. La data escollida no és aleatòria: recorda la batalla de Blood River entre els afrikaners i els zulús. Per als primers, la victòria és celebrada com a diada nacional de la Sudàfrica blanca. I per als africans, la derrota és també recordada, a l'estil català, com a símbol de la resistència dels pobles autòctons.

L'Alt comandament d'Umkhonto distribueix un pamflet, aquell mateix dia, que explica la seva existència i la decisió de passar a l'acció (29). El comunicat comença precisant que Umkhonto és un cos independent de qualsevol altra formació política. Els historiadors més oficialistes han ressaltat aquesta autonomia, suggerint que la seva creació obeeix a la iniciativa d'alguns individus concrets de l'ANC i del Partit Comunista (SACP), que no volen comprometre l'historial pacifista de les respectives forces (30). Hi ha certa veritat en aquest plantejament, ja que la cúpula del braç armat prefereix evitar les implicacions jurídiques i criminals que un lligam massa orgànic podria tenir en els respectius militants de base.

Altres fonts, però, indiquen que MK és un part assistit per les màximes figures en actiu d'ambdós moviments. Mary Benson, biògrafa de Mandela, sosté que aquest, com a líder fàctic del Congrés a partir de la il·legalització, serà l'impulsor principal de MK. Així ho avalen observadors destacats i el mateix Mandela en declaracions judicials (31). Entre altres, sembla clar que Sisulu i Mbeki per part de l'ANC, Kathrada per part del Congrés Indi (SAIC), i Slovo per part del SACP, participen activament en el llançament d'Umkhonto. Les ambigüitats incials sobre la forta connexió entre braços polítics i braç armat quedaran esbandides al cap d'uns anys, quan l'activitat passi en pes a la missió exterior:

aleshores perdran importància les esmentades consideracions legalistes, així com una pretesa marginació de Luthuli i el sector més moderat en les decisions finals (32).

No és fàcil establir el calendari de converses i resolucions que desemboquen, en un marc clandestí, en la creació de MK. Walter Sisulu reconeix que, a finals dels cinquanta i a principis dels seixanta, havia comentat seriosament el tema amb Mandela, i que fins i tot havien mantingut contactes preliminars amb experts de la jove República Popular Xinesa per preparar el camí: els pocs escrúpols que podien haver conservat desapareixen després de Sharpeville (33). A partir d'aquell moment, és només qüestió de temps i de capacitat logística. Val a dir que, al llarg de 1960, ja sorgeixen uns escamots de voluntaris propers a l'ANC coneguts com *Amadelakufa*, "els qui desafien la mort", (34).

El juny de 1961, coincidint amb la proclamació de la República, el nucli coordinador de l'Aliança del Congrés (ANC, SACP, SAIC i el sindicat SACTU) es reuneix a porta tancada per tractar la qüestió. La majoria dels assistents ja han abordat la discussió en privat, i sembla que només alguns representants indis es resisteixen a engegar, sense contemplacions, la *satyagraha* a pasturar. L'ANC i el SACP, doncs, s'embarquen independentment en una aventura que han madurat des de fa mesos. Cap al novembre, nacionalistes africans i comunistes fusionen les seves unitats de combat, formen Umkhonto we Sizwe i envien els primers quadres cap a la Xina per a entrenar-los militarment (35).

La rapidesa del procés, entre la primera discussió oficial a nivell intern i els primers atemptats, prova que els líders més influents de l'Aliança ja havien pres una determinació temps enrera. Les contradiccions amb algunes amenaces velades i declaracions públiques de la primavera de 1961 són només aparents. De fet, si rellegim detingudament els termes, per exemple, de la carta de Mandela a De Villiers, i ho comparem amb l'esmentat full volant que acompanya els atemptats del 16 de desembre, veurem que el discurs de fons és molt similar.

El manifest de MK proclama obertament, a diferència de documents anteriors, l'assumpció de mètodes de lluita violents: "... la paciència del poble no és infinita... En la vida de qualsevol nació, arriba el moment en que només resten dues opcions: sotmetre's o lluitar. Aquest moment ja ha arribat a Sudàfrica. No ens sotmetrem i no tenim altra opció que colpejar amb totes les nostres forces en defensa del nostre poble, el nostre futur i la nostra llibertat". Però també s'hi incorpora la cantarella del "darrer recurs", d'una decisió un tant forçada i involuntària, aliena a les tradicions del moviment, i que pot ser invertida a la més mínima senyal conciliadora:

"Des d'Umkhonto we Sizwe sempre hem perseguit -com el moviment d'alliberament ha perseguit-, assolir l'alliberament sense vessament de sang ni confrontació civil. Encara hi aspirem. Esperem que les nostres primeres accions,

fins i tot a última hora, obriran els ulls a tothom sobre la situació desastrosa a la qual ens ha conduït la política dels Nacionalistes [afrikaners]. Esperem retornar el seny al govern i als seus simpatitzants, abans que sigui massa tard, de manera que tant el govern com la seva política puguin canviar abans que arribem a l'estadi extrem d'una guerra civil" (36).

Com era d'esperar, Umkhonto fracassaria en l'objectiu enunciat. El govern no captarà el missatge, desplegarà un ampli dispositiu contra el sabotatge, i en menys d'un any i mig desmuntarà l'estructura interna de l'organització. De fet, l'exèrcit d'aficionats a la pirotècnia que era MK en aquells moments no aconseguirà inspirar ni seny ni cautela a ningú, ni tan sols als seus propis membres.

Oliver Tambo, per part de l'ANC, i Joe Slovo del SACP, ja havien fugit a l'exili per a instal·lar les missions exteriors i apuntalar la lluita armada des dels països veïns. Mandela, a principis de 1962, visita un seguit de capitals africanes i europees amb la intenció d'aconseguir suport logístic i financer. Quan retorna a Sudàfrica, la campanya internacional tot just dóna els seus primers fruits, però en el terreny exclusivament moral: el 4 d'agost, l'ONU adopta les primeres resolucions contra Pretòria. A l'endemà mateix, el comandant en cap de MK, "Pimpinella" i, a aquestes alçades, figura principal de l'oposició, és detingut per la policia. Anava disfressat de xofer, i es va lliurar sense resistència. Ja no tornaria a tastar la llibertat fins vint-i-set anys més tard.

Abans que els exiliats puguin contribuir substancialment a la campanya militar, la cúpula de MK a l'interior és desarticulada. Havent plantat un centenar llarg de petards arreu de Sudàfrica, i realitzat algunes emissions clandestines a la ràdio, el 20 d'abril de 1963 mitja dotzena de quadres són capturats a la granja de Lilliesleaf, situada al suburbi de Rivonia, prop de Johannesburg. Sisulu, Mbeki, Kathrada i altres se'n van, entre barrots, a florir-se en companyia de Mandela.

Molt s'ha especulat sobre la delació que va conduir als fets de Rivonia (37). En tot cas, sembla que les imprudències constituïen la nota dominant en aquesta primera fase d'Umkhonto. Damunt la taula d'una de les sales de la casa, la policia va requisar una peça d'evidència ben comprometedora: els plans per a l'ambiciosa operació *Mayibuye*, que detallava els preparatius per una autèntica guerra de guerrilles. Tot indicava que el règim, lluitant amb més tècnica, guanyava el primer assalt per KO.

En els subsegüents processos de Rivonia, l'Operació Mayibuye hi va tenir un paper cabdal (38). A diferència dels anteriors processos de Traïció, els acusats van admetre la seva complicitat en la lluita armada. Mandela va reconèixer, amb tot luxe de detalls, les seves responsabilitats com a fundador i màxim dirigent d'Umkhonto we Sizwe. Es va refugiar, però, en el discurs tradicional, insistint que havia optat pel sabotatge com la fórmula

més benèvola de violència política, que encara no havia donat llum verda a la insurrecció advocada en l'esmentat document, i que la seva era una lluita contra la intransigència i a favor de la reconciliació multi-racial. I va cloure el seu al·legat èpic: "... si molt convé, és un ideal pel qual estic disposat a morir" (39).

La resta dels encausats, en la seva majoria, van incorporar arguments similars (40). L'Operació Mayibuye era, precisament, a punt de ser discutida quan la policia va irrompre a la granja de Lilliesleaf. En aquells moments, la lluita armada seguia eludint mètodes terroristes i insurreccionals, en una concessió evident per a impedir la pèrdua de vides humanes. A més, MK era una entitat independent, sense vinculacions orgàniques amb el Partit Comunista i que no comprometia al gruix de l'ANC o de la seva Aliança. El darrer raonament cau pel seu propi pes, vista la doble militància dels alts responsables d'una i altra organitzacions.

Informacions més recents també permeten dubtar de la naturalesa provisional del document confiscat a Rivonia. La majoria d'analistes i de testimonis admeten que, si bé a nivell de l'Aliança del Congrés s'hi detectava certa oposició -com es va comprovar en el moment d'optar pel sabotatge- l'Operació Mayibuye havia estat àmpliament debatuda, madurada i acceptada per l'Alt Comandament d'Umkhonto. Probablement l'aprovació formal del pla no s'havia produït, a l'espera de retallar alguns detalls impracticables d'una campanya que, vista en retrospectiva, sembla certament irreal i fantasiosa (41).

Les contradiccions de la defensa durant els processos queden paleses en un manifest, publicat pel Comité Executiu de l'ANC dues setmanes abans de les detencions, on es reconeixen obertament les vinculacions del moviment amb el seu braç armat, així com l'assumpció que la guerra de guerrilles era a punt de caramel (42). El veredict final del jutge, que va rebaixar la pena de mort sol·licitada pel fiscal i va imposar cadena perpètua, era possiblement més aviat una mostra del temor de la comunitat blanca a una explosió social i a les pressions internacionals que no pas una concessió a la bondat dels mètodes o dels motius esgrimits pels aprenents d'insurgent.

Els matisos introduïts pels advocats al judici, en tot cas, quedaven eclipsats per la força moral d'uns homes que, inexperts en l'ús d'explosius i imprudents en la clandestinitat, s'enfrontaven a una poderosa maquinària repressiva i militar amb poca cosa més que les seves conviccions. Si Rivonia, a la curta, va representar un revés enorme per a Umkhonto i l'oposició en general, a la llarga aportaria autoritat, legitimitat i un punt de llegenda a la lluita anti-apartheid.

Després de Rivonia, ni els més moderats van aferrar-se ja al somni de la no-violència. En les seves darreres declaracions

públiques, Luthuli arengava als indecisos tot fent una crida a "inspirar-se en les grans batalles de Shaka i Moshoeshe, de Gandhi i Hintsá" (43). I durant el judici mateix, a porta tancada, es desfeia encara més dels seus prejudicis pacifistes: "Ningú no pot culpar a uns homes justos i valents de perseguir la justícia amb mètodes violents; no poden ser culpats per intentar crear una força organitzada cara al restabliment, en definitiva, de la pau i de l'harmonia racial" (44).

Els fets de Rivonia, doncs, marquen una cruïlla històrica. Es confirma el fracàs material de la via violenta i al mateix temps el seu èxit moral, capaç de guanyar-se fins i tot a un cristià moderat com Luthuli. És difícil establir fins a quin punt els impulsors d'Umkhonto realment pensaven que les armes ajudarien a aconseguir el que dècades de protesta pacífica no havien assolit: la inversió del procés de segregació racial. Sens dubte, Mandela i companyia estaven convençuts que després de Sharpeville havien optat per la via apropiada, o si més no l'única possible. Però fins a quin punt es van deixar emportar pel clima enrarit del moment, obeint més a les vísceres que no pas al cervell? Els fundadors de MK, havien realment calculat l'esforç necessari, i preparat els recursos que calien, per a tan arriscada empresa?

Si fem cas del balanç inicial de MK, i del seus *modus operandi*, la resposta és més aviat negativa. I si ens fixem en els objectius de l'operació Mayibuye, les conclusions no poden ser més crítiques. Com pretenien els dirigents de MK orquestrar una campanya militar en tota regla, quan ni tan sols havien sabut mantenir durant un any i mig una discreta campanya de sabotatge? Alguns observadors han caricaturitzat als soldats del primer Umkhonto com una trepa d'inexperts pacifistes jugant amb foc (45), d'homes que no van saber implantar una estructura cel.lular decent, que van penetrar poc les zones rurals i que van adoptar una actitud massa relaxada i xiruquera front a uns serveis policials implacables (46).

Però és la mateixa infanteria de MK la que ens ofereix un panorama més desolador. Michael Dingake, sempre fidel a l'organització, retrata amb resignació tant les imprudències dels reclutes com l'excés de confiança d'alguns caps (47). I Bruno Mtolo, que acabaria sent el testimoni principal de l'acusació als processos de Rivonia, ofereix una crítica molt més ressentida i destructiva de la seva experiència a MK. Mtolo esgrimeix acusacions un tant injustes contra la direcció -"... la mateixa gent que ens mataven de gana a nosaltres i a les nostres famílies mentre ells i les seves famílies vivien envoltats de luxe"- però presenta també exemples versemblants de desorganització, informalitat, indisciplina, alcoholisme i embolics de faldilles (48).

D'altra banda, és evident que bona part de la direcció d'Umkhonto no estaven afectats de miopia aguda ni patien deliris irrealitzables. La decisió d'embarcar-se en una lluita superior a la seva capacitat es fonamentava, probablement, en criteris molt més

pragmàtics. Cal concedir, en primer lloc, certa credibilitat a la noció d'inevitabilitat, en el sentit que l'abandó de la via pacífica responia a la manca d'alternatives, per molt que això impliqués l'assumpció d'una missió que superés les seves forces. També cal admetre que era necessari donar sortida a les demandes d'una massa social cada cop més frustrada i exasperada. I en darrer lloc, l'Aliança del Congrés havia d'evitar a tota costa perdre el tren del protagonisme enfront d'altres forces, disposades a capitalitzar una situació ben volàtil.

De fet, la via del sabotatge havia estat inaugurada per una formació aliena al Congrés, el Moviment de Resistència Africà (ARM). Aquesta organització havia plantat la seva primera bomba l'octubre de 1962: sens dubte més reduïda que MK, l'ARM seguiria actuant en terreny sudafricà durant uns anys, fins a la detenció i execució del seu membre John Harris -el primer màrtir blanc de l'oposició. L'ARM comptaria amb radicals de totes les races recrutats entre el minoritari Partit Liberal, tot i que el partit en sí no hi tindria mai cap vinculació directa -un fet, en aquest cas, demostrat amb proves fefaents. (49)

Més perillosa seria la competència procedent del camp proper al PAC. Els africanistes havien aplegat més cadàvers, però també més combativitat, arran dels successos de Sharpeville. Era obvi que en aquell moment el seu pòtencial mobilitzador i rebel superava, en la imaginació popular, al de l'ANC. A més, el PAC mai no havia practicat el culte a la no-violència (50). La seva revolta armada va començar una mica més tard que la del grup rival, però de seguida es va encendre com una flamarada arreu del país. El braç armat corresponent s'anomenaria *Poqo*, una paraula xhosa que significa "nosaltres sols" i que en la pronunciació es confon amb "PAC".

Poqo consistia en un mosaic d'escamots disseminats pel territori, poc coordinats entre ells i amb la direcció del PAC a l'exterior. Les seves tàctiques a l'estil *Mau-mau* van aterrir els grangers blancs durant un any. Potlake Leballo, un dels pocs dirigents del PAC que s'havia salvat de la garjola, va proclamar des de Lesotho que 1963 seria l'any de l'alliberament de Sudàfrica, i va animar a les unitats de Poqo i al poble en general a consumir la revolució de forma immediata. La policia va prendre bona nota, va interceptar els seus missatges als contactes de l'interior, va fer-se amb les llistes de Poqo, i va facturar milers d'activistes a la presó de Robben Island (51).

Va ser el principi de la debacle per al PAC, que fins trenta anys més tard no es recuperaria de les ferides. Però l'estel fugaç dels africanistes havia servit per activar els sentits dels xicots d'Umkhonto. Abans que Leballo rebentés el potencial insurreccional de la seva gent, la direcció de l'ANC es mostrava francament amoïnada per la pèrdua d'ascendència entre la

població negra: les accions espontànies del Poqo reunien més concurrència que la que MK mai no hagués pogut somniar. Entre espantats i gelosos, acusaven al Poqo d'emprar tàctiques terroristes, d'aventurisme i de despertar falses expectatives entre la gent: no van descansar fins que les seves advertències van donar-los la raó (52).

Va ser una victòria pírrica: la volatilització dels rivals arribava massa tard per als valerosos oficials de l'Umkhonto, ja que l'escombrada de 1963 també els passaria pel damunt a ells. Al cap de poc, es trobarien tots plegats a Robben Island i tindrien tot el temps del món per debatre les seves diferències.

Un núvol de pessimisme i decepció vindria a enfosquir el panorama polític de l'oposició en general. La majoria d'activistes anirien a parar a l'exili, a presidi o a l'altre món (53). Per a Umkhonto, era la desarticulació total: començava una dura tasca de reconstrucció des de l'exili. 1963 havia suposat "La defunció de l'amateurisme" (54). Algun observador coetani es va precipitar a donar l'organització per morta i enterrada (55). En realitat, la solidesa de la formació-mare, la perseverància de la missió exterior i les petites ajudes d'alguns amics foranis permetrien mantenir viu l'alè de MK a Tanzània.

Més important encara: el clima social que havia permès l'adopció de la lluita armada, les energies i les esperances que havien inaugurat la dècada, s'havien esvaït d'una bufada. El gresol on s'havia encès la resistència armada apareixia carbonitzat i neutralitzat. L'ARM, per marginal, i Poqo, per ingenu, passarien a la història. Umkhonto aniria fent la viu-viu fins que l'erupció social de mitjan dels setanta tornés a proveir-lo de sang fresca i jove.

De derrota en derrota a la victòria final -

Després de Rivonia, l'activitat de l'Aliança del Congrés, i d'Umkhonto en particular, passaria gairebé de forma exclusiva a la missió exterior. L'oficina de Londres assumiria tasques de difusió i informació al món occidental, i la Tanzània de Nyerere acolliria, malgrat una major proximitat ideològica amb els elements panafricanistes, el centre d'operacions polític i militar africà.

Canon L. Collins, un clergue anglicà afí a l'ANC, endegaria des del Regne Unit una campanya internacional per a recaptar fons i polir la imatge del principal moviment anti-apartheid. El Fons de Defensa i Ajuda Internacional (IDAF), fundat l'any 1964, esdevindria la plataforma ideal per passar la boina i arreplegar duros per a la defensa legal dels represaliats a Sudàfrica i per a d'altres accions humanitàries. Collins també s'esforçaria, però, en vendre la legitimitat dels lluitadors per la llibertat, i en construir un

discurs apologètic que fes la lluita armada més digerible a les capitals occidentals (56).

A partir de 1963, arrencaria també un programa d'ajuts decisius per part de la Unió Soviètica, marcant la naturalesa de la insurgència durant quasi trenta anys. Vistes les vacil·lacions de les potències occidentals, i l'evident manca de recursos dels nous estats africans, Umkhonto explotaria al màxim la presència de destacats comunistes entre els seus rengles. La influència de Moscou es remuntava als anys vint, quan els comunistes sudafricans havien començat a penetrar l'ANC i a prestar consignes i mitjans al veterà moviment. Les relacions havien passat per moments difícils, com quan la vena tercermundista dels joves africanistes del Congrés els havia empès a acceptar assessorament militar dels xinesos (a principis dels seixanta).

L'any 1963, però, marca un viratge important en l'acostament als soviètics. A més de rebre significatius ajuts en espècie i modestes partides en metàl·lic, MK va destacar els primers contingents apreciables per rebre entrenament militar a l'URSS (57). Va començar, tot seguit, una lenta reconstrucció de l'organització armada, sota l'imperatiu d'actuar a milers de quilòmetres de Sudàfrica i amb una tropa disminuïda, poc motivada i mal formada (58).

Ja des d'una base més adequada, a Lusaka, MK va sumar-se a la guerrilla de la Unió del Poble Africà de Zimbabue (ZAPU), immersa en una perseverant guerra de desgast contra la Rhodèsia d'Ian Smith. Entre 1967 i 1968, destacaments de MK i ZAPU van protagonitzar conjuntament les campanyes de Wankie, a l'oest de Rhodèsia. L'objectiu final dels rebels sudafricans era arribar, a través de territori rhodesià, fins al nord del Transvaal. Les campanyes van permetre a l'ANC capitalitzar algunes gestes heroiques i un bon nombre de màrtirs, però en general van constituir un fracàs sonat. Ian Smith va persuadir el govern sudafricà que enviés reforços a la zona de Wankie, i aviat van ser liquidats tots els nuclis de resistència. Pocs guerrillers van sobreviure les campanyes, i encara menys van poder trepitjar la seva terra promesa (59). El "Bateig de foc" (60) de l'ANC va deixar un mal gust de boca.

Chris Hani, un dels protagonistes destacats de les incursions, va tornar a la base operativa amb un ben justificat esperit crític. Ell mateix s'havia salvat pels pèls del desastre. La col·laboració amb el ZAPU havia estat un tant improvisada, desprovista del necessari suport logístic, i estratègicament mal concebuda. No només havia fracassat MK en assolir la mínima part dels seus objectius: l'entrada en escena de Pretoria també havia perjudicat els interessos a curt termini del ZAPU (61).

L'autocrítica desemboca a la conferència de l'ANC a Morogoro, prop de Dar-es-Salaam, on Hani presenta un memoràndum recollint els greuges de la soldadesca. Aprofitant el primer cònciu del Congrés després de Rivonia, els militants comunistes dins del moviment presenten un document històric, *Estratègia i tàctiques de l'ANC*. Les tesis d'aquest informe són adoptades, en principi, com una extensió de la Carta de la Llibertat -declaració de drets i principis inspiradors de l'Aliança del Congrés o dels *Cartistes*, aprovada el 1955. Però el programa de Morogoro va molt més enllà que la Bíblia del Congrés.

Per començar, es fan extensius a la missió exterior de l'ANC els criteris no-racials d'Umkhonto, el qual entre altres coses permet co-optar a destacats comunistes i intel·lectuals blancs a la formació degana del nacionalisme africà. De fet, el mateix Joe Slovo, a aquestes alçades secretari general del SACP, i factòtum de MK, havia estat el màxim inspirador d'*Estratègia i Tàctiques* (62). D'altra banda, el llenguatge marxista d'alliberament nacional s'incorpora de ple al discurs de l'ANC. L'emancipació nacional és indissoluble de la lluita pel socialisme. Es crea un Consell Revolucionari que, *de facto*, assumeix bona part del poder en detriment d'un Comité Executiu ja quasi honorífic.

Una mica en la línia de l'antiga Operació Mayibuye, a Morogoro es ratifica el pas del sabotatge a la guerra de guerrilles. Però el precedent de les campanyes de Wankie serveix per afegir més atenció a l'acció de masses a l'interior, malgrat que de moment l'enunciat es queda en el pla teòric i en una declaració de bones intencions (63). Sembla que el viratge estratègic és ben acollit entre la migrada militància clandestina que resisteix a Sudàfrica (64), però durant alguns anys la lluita urbana serà escassa i l'activitat de MK continuarà limitant-se a col·laboracions amb els elements progressistes de la línia del front. L'estreta cooperació amb el ZAPU s'ampliarà a aliances puntuals amb el SWAPO de Namíbia, el FPLA i MPLA d'Angola, i el FRELIMO de Mozambic (65).

L'argument de Joe Slovo parteix d'una constatació òbvia: el règim de l'Apartheid, abans que perdre pistonada, és cada dia més sòlid i poderós. L'aventura rhodesiana havia demostrat la futilitat de buscar una confrontació militar oberta des de l'exterior. "La insurgència", segons Slovo, "...depèn d'una estratègia política àmplia on el factor central és la mobilització d'unes bases populars revolucionàries" (66). Si els supremacistes blancs són cada cop més forts, la lluita també ha d'evolucionar cap a plantejaments més generals i insurreccionals. Els sabotatges esporàdics, vista la prostració dels oprimits, no fan més que augmentar la passivitat i l'aïllament (67). Cal, doncs, prometre redreçament social (a més de nacional), prometre revolta, prometre victòria.

Oliver Tambo radicalitza el discurs, i fa des de Londres una *Crida a la Revolució*: "...Durant segles, els opresors blancs del nostre país han viscut per l'espasa. Ara moriran per l'espasa. Durant dècades la supremacia blanca s'ha mantingut amb pistoles. Ara la llibertat serà assolida amb pistoles... Victòria o mort, vencerem!" (68).

Parlar de victòria després de Rivonia i del fiasco de Wankie sembla, per fer servir un eufemisme, prematur. Calia, no obstant, mantenir la moral, fora i sobretot dins de l'organització. Més enllà de proclames enceses o de pur marketing revolucionari, també era necessari oferir una explicació més cerebral i relaxada de l'*impasse* que patia el front anti-apartheid. L'encarregat de fer-ho seria, altra vegada, Joe Slovo:

"L'insòlit moment històric que permet l'assalt final revolucionari és un compendi de molts elements. Entre els més importants, hi trobem un poble i un moviment amb una herència de resistència acumulada que, gràcies a tots els errors immediats, perpetua i reforça la tradició de lluita. Sovint, és només a través de l'experiència d'aquests suposats errors que les masses comencen a entendre la necessitat de conquerir el poder de l'estat i, en consonància, de la revolució. I quan arriba el moment de la revolució, només una organització política que hagi acompanyat al poble al llarg de les experiències precedents, pot comandar les seves simpaties" (69).

El raonament s'acosta sospitosament a l'epígraf de Marx -l'amic Groucho, no el camarada Karl-; "De derrota en derrota, a la victòria final". El curiós del cas és que el temps acabarà, en certa mesura, donant la raó a Slovo... i a Groucho Marx. L'ANC no només aprendrà, sinó que probablement també sobreviurà, si més no en l'imaginari popular, gràcies a la victimització heroica del seu sofert martiri històric. Però no ens avancem als fets.

A mitjan dels setanta es disparen un seguit de processos que, en deu anys, transformaran radicalment la naturalesa de la resistència armada a l'Apartheid. Per començar les aliances amb els moviments d'alliberament d'Angola i Mozambic donaran els seus rendiments, sobretot a partir de la retirada dels portuguesos. Umkhonto s'implanta als nous estats independents, a desgrat dels soviètics, que són conscients dels perills implícits en la complicació -i subsegüent hipoteca- dels joves règims de Luanda i Maputo en el conflicte austral. Els més optimistes transporten la *Teoria del dominó* d'Indoxina al cas sudafricà, i de fet alguns guerrillers completaran el seu entrenament al Vietnam (70).

Els indicis més prometedors, però, procedeixen de l'interior. Una nova onada d'activisme revifa a partir de les vagues de 1973 i del fenomen, principalment estudiantil i intel·lectual, de Consciència Negra. Sota el lideratge de Steve Biko, sectors importants de la joventut urbanitzada s'identifiquen amb un moviment cultural que aspira a recuperar l'orgull negre i l'autosuficiència d'africans, indis i mestissos enfront de la supremacia blanca.

El desafiament de Biko i els seus pren volada arran de la revolta de Soweto, a mitjan 1976. L'aixecament és essencialment espontani i no respon a campanyes orquestrades o planificades: de fet, Consciència Negra posa més l'accent en la disseminació d'idees que en la construcció d'estratègies o de formacions estructurades. L'oposició a l'exili s'ho mira amb certa estupefacció, i l'extensió de la revolta als ghettos de Sudàfrica els enganxa amb els pixats al ventre.

Al cap de pocs mesos, el règim aconsegueix esclafar uns disturbis inspirats més en la força de les emocions i els ideals que no pas en l'obediència a consignes procedents d'organitzacions jeràrquiques amb un suport sostingut. La repressió deixa un rastre d'un miler de morts, i empeny tot una generació de militants cap a l'exili. Tot i l'evident proximitat de Consciència Negra a la filosofia del PAC, els Cartistes treuen més profit del capital humà que es veu obligat a abandonar el país. A la fira de reclutament que es munta als països veïns, l'ANC hi surt guanyant (71).

Un cop liquidat Poqo, els panafricanistes i la seva nova i exígia branca armada, l'exèrcit d'Alliberament Popular d'Azània (APLA), es troben en una situació penosa. Implicats en les disputes internes de Tanzania, acaben delmats per escissions i per l'inefable esperit conspirador de Leballo. Umkhonto, malgrat els revessos de Zimbabwe, compta amb prou recursos i ajuda soviètica per acollir als refugiats. De 1975 a 1980, la població exiliada de l'ANC puja d'un miler a uns vuit mil afiliats, i la mitjana d'edat baixa dels trenta-cinc als vint-i-vuit anys (72). Els fitxatges de gent per part del PAC i dels perpetuadors de Consciència Negra, l'Organització del Poble d'Azània (AZAPO), serien sovint interceptats i desactivats per l'ANC (73).

El flux de sang nova genera un frenesi d'activitat, però també una important crisi de creixement. A finals de 1976, MK s'embarca en una campanya de *propaganda armada*, realitzant més de cent actes de sabotatge en dos anys. Com el seu nom indica, la iniciativa estava orientada a difondre la represa de l'ANC, més que no pas a desafiar militarment el règim (74). S'estava preparant el terreny per a accions de més abast, a partir d'un exèrcit guerriller reforçat i d'una xarxa clandestina renovada.

L'alineament progressiu en el marc de la guerra freda, i l'assistència militar dels soviètics, afiança l'ascendència dels comunistes a MK. Joe Slovo es converteix en l'home clau, i malda per aplicar les tesis de Morogoro (75). S'intenta desfermar una autèntica *guerra del poble*, creant pressió des de l'exterior, combinada amb aixecaments al camp i als barris negres: al mateix temps, les accions de sabotatge perden el seu tradicional caràcter selectiu (76). El 1980, l'ANC fa volar pels aires la refinaria més gran del país. El desembre de 1982, una sèrie d'explosions destrueixen la nuclear de Koeberg. El maig de l'any següent, un

cotxe-bomba contra la caserna de la Força aèrea a Pretòria mata a 19 vianants.

Pretòria respon amb l'*estratègia total*, que sota el lideratge de P. W. Botha pretén acomodar algunes demandes socials a Sudàfrica (certa tolerància política i sobretot sindical), i alhora anul·lar les bases de l'ANC als països del front. La reforma tricameral, que introdueix parlaments per a indis i mestissos, i la interferència als països veïns -foment de l'UNITA a Angola, de la RENAMO a Mozambic i posterior treva de Nkomati, incursions a Lesotho, extorsió econòmica...- són les dues cares de la mateixa moneda (77).

La policia, d'altra banda s'infiltrarà amb èxit a les files de la resistència (78). Però el braç armat dels cartistes també haurà de lluitar contra ell mateix. A Angola, els primers èxits contra UNITA aviat emboliquen als combatents de MK en una contesa dura, confusa i lluny de casa. El descontent s'apodera d'alguns sectors que protesten per la pèssima intenció i per la rendició als interessos dels pro-soviètics dins del moviment. En particular, el Consell Polític-militar de l'ANC, i l'agència d'intel·ligència *Mbokodo*, ambdós dominats pels comunistes, són denunciats pel seu excés de burocràcia, secretisme i autoritarisme.

A Quatro, a Mkatashindo, a Malanie i a Viana, es produeixen veritables motins entre la tropa, que reclama poder lluitar a Sudàfrica i l'expulsió de certs líders. La insubordinació és liquidada per les armes, en algun cas amb veritables batalles campals. Chris Hani, venerat per la majoria dels guerrillers, és enviat a estudiar les represàlies i a calmar els ànims. Bona part dels sublevats són empresonats, torturats i fins i tot executats. En el procés, però, Hani s'enfronta a l'ala oficialista i tecnocràtica encapçalada per Joe Modise: el primer és apartat per uns anys i el segon perd el seu delfí i Comissari nacional, Masondo.

A altres campaments, la conducta irregular i la indisciplina enfebleixen considerablement Umkhonto. L'organització, desolada per disputes internes i per incursions sudafricanes, abandona Lesotho. Una combinació de factors similars els obliga a marxar de Swazilàndia i de Mozambic. Els quadres infiltrats als ghettos també s'enfronten entre ells, en una cadena d'intrigues i de plets sovint auspiciats pels serveis secrets del règim (79). A les zones rurals, les incursions de la guerrilla no comptaran amb la cooperació dels locals: de vegades els activistes són plantats al bell mig de comunitats sense ni tan sols conèixer-ne la llengua, i les comunicacions entre unitats solen fer-se en anglès, el qual en facilita la intercepció. Algunes fonts indiquen que més de les tres quartes parts dels lluitadors enviats a Sudàfrica serien capturats per la policia (80).

Els oficialistes sostenen que les dificultats de MK als llarg dels vuitanta eren plenament justificables en el context d'una guerra d'alliberament contra un enemic poderós i sàgac. La insubordinació era promoguda per agents provocadors que manipulaven greuges materials -els quals, per si sols, podien ser legítims. Bona part dels cadells de la generació de Soweto, mentre aportaven aires nous a la guerra, no eren prou madurs i curts per a entendre les limitacions d'un exèrcit revolucionari. L'avantguarda comunista, tan criticada per autors com Stephen Ellis, va contribuir amb el seu sentit de la disciplina i la seva proximitat al germà gran soviètic (81).

La veritat és que, entenent tot el que calgui i admetent tots els impediments, la trajectòria de MK en la dècada dels vuitanta deixa molt que desitjar. Sens dubte, l'estat sudafricà disposava d'una potent maquinària militar, policial i d'intel·ligència. És obvi que la situació dels països fronterers, on s'ubicaven la major part dels campaments guerrillers, no era la més idònia. Però altres moviments d'insurgència, arreu del món, han operat en condicions pitjors i han conservat la dignitat, o fins i tot han acabat venent les respectives guerres d'alliberament.

La mare dels ous, probablement, resideix en els orígens i en la mateixa naturalesa de MK des del moment de la seva fundació. Els teòrics de la lluita armada associats a l'ANC sempre havien mantingut, des del principi, que l'element decisiu havia de ser el combat polític a l'interior. En fases de desmobilització, els soldats quedaven aïllats a l'exili i es convertien en custodis de la flama revolucionària. En fases d'intensa mobilització, les armes esdevenien un element propagandístic per a minar la confiança del règim i esperonar el coratge de la militància interior. L'expressió *propaganda armada* resulta, en aquest sentit, tan crua i explícita que fa pujar els colors a les galtes (82).

A partir de 1984, amb les revoltes dels ghettos, l'accent de la lluita havia passat decididament, i definitivament, al pati de casa. L'impuls dels Front Democràtic Unit (UDF), paraigües legal de l'ANC des de 1983, unit als boicots, la consigna d' *ingovernabilitat dels ghettos*, la campanya de les sancions internacionals, les vagues obreres i les mobilitzacions, és el que veritablement fereix el taló d'Aquil·les de Pretòria. Així ho entenen tant la *nomenklatura* afrikaner, que amb Frederik De Klerk es compromet el 1989 en una genuïna reforma democràtica, com la cúpula dirigent de l'ANC. Ja inaugurada la dècada dels noranta, el paper instrumental d'Umkhonto quedarà ben palès, quan passi de ser l'arma de la revolució a ser una arma de la negociació.

Les armes de la negociació -

L'abril de 1993, Chris Hani era enterrat amb tots els honors militars al cementiri de Germiston, prop de Johannesburg. Pocs dies abans havia caigut, ferit de mort, víctima de les bales d'un ultradretà blanc. El funeral i les exèquies van comptar amb una nodrida presència de quadres d'Umkhonto. El fèretre, portat a les espatlles per sis guerrillers uniformats, va ser despedit amb salves de metralladora. El taüt era cobert per una bandera de l'ANC, una bandera comunista i la gorra de comandant de Hani.

El govern no va alçar ni un dit per protestar de la parafernàlia castrense. En pocs anys, MK havia passat de ser la bèstia negra del règim a ser acceptat com un apèndix folclòric del principal moviment d'alliberament sudafricà. La cúpula de l'exèrcit ja feia alguns mesos que discutia obertament amb la guerrilla la seva futura incorporació a l'estructura professional. A alguns bantustans, la fusió era un fet consumat. I per als més maliciosos, l'enterrament de Hani era molt més que les exèquies d'un heroi: era la defunció d'un estil de lluita, l'acte paradigmàtic de la fi de l'ideal revolucionari.

L'any 1989 havia significat el punt d'inflexió, com amb tantes altres coses, en l'enfrontament armat entre l'ANC i l'Estat. Dos processos paral·lels havien conduït al canvi. Per una banda, Pretoria havia esgotat totes les opcions i els recursos usats en el passat. La pura repressió, així com l'*estratègia total* basada en una freda i una de calenta, no havien aconseguit deturar la creixent onada de contestació.

D'altra banda, l'Aliança Cartista havia comprovat, al llarg de quasi tres dècades, com les armes totes soles no conduïen a l'esperada explosió revolucionària: més aviat delmaven el capital humà de l'oposició, aplegant centenars de làpides en el cementiri de l'exili. I les maniobres regionals de Pretoria, completades per De Klerk amb els acords sobre Angola, desactivaven la majoria de bases operatives de MK (83). Aparentment, doncs, la guerra acabava en taules. Els dos bàndols es veïen obligats a cedir i a seure per dirimir les diferències a l'entorn d'una taula, si volien evitar una espiral de confrontació que podia dessagnar el país *ad infinitum*.

L'apropament de posicions ja havia començat en els darrers temps del govern de P. W. Botha. El president sudafricà va oferir la llibertat a Mandela si aquest renunciava a la lluita armada. El més famós del món va declinar l'ofertament, tot precisant que no es tractava d'una qüestió personal, i que la seva llibertat i la del seu poble eren indissociables. En un document redactat a la presó a mitjan 1989, Mandela reafirmava els motius i les raons que des d'un inici havien justificat l'assumpció de la lluita armada, i suggeria la via a seguir:

"L'organització no té cap interès creat en la violència. Detesta qualsevol acció que pugui comportar la pèrdua de vides humanes, la destrucció de la propietat i la misèria del poble... [però] els blancs mantienien el monopoli del poder polític i de la violència contra gent innocent i indefensa. La situació ens era del tot inacceptable i la formació d'Umkhonto we Sizwe va ser decidida per acabar amb aquest monopoli, i per persuadir al govern que els oprimits d'aquest país estaven disposats a alçar-se i a defensar-se... La Sudàfrica blanca ha d'acceptar el simple fet que l'ANC no suspendrà, ni per descomptat abandonarà, la lluita armada fins que el govern mostri la seva voluntat de suspendre el monopoli del poder polític... Un govern que va usar la violència contra els negres molts anys abans que recorreguéssim a les armes no té cap dret de reclamar que lliurem les armes... La renúncia a la violència, tant per part del govern com de l'ANC no pot ser la condició prèvia sinó el resultat d'una negociació" (84).

Vers la mateixa època, El Partit Comunista encara preconitzava amb vehemència la lluita armada, malgrat reconèixer que calia trobar un equilibri entre aquesta i l'acció política de masses. De manera similar al que sostenia Mandela, el discurs oficial del partit deixava la porta oberta a la negociació, sempre que l'amenaça subversiva seguís pesant sobre el govern: "La presa del poder serà un producte de la progressiva i creixent fusió entre lluita armada i política, amb la probabilitat que culmini en una insurrecció" (85).

L'accés de Frederik De Klerk a la presidència enceta la peculiar *Pretoriastroika* sudafricana. En pocs mesos, l'ANC, el SACP i altres organitzacions deixen de ser il·legals, la majoria de presos polítics són alliberats -entre ells el mateix Mandela-, i comença una llarga i dilatada ronda de negociacions per implantar un sistema no-racial de democràcia. L'*establishment* ha entès el missatge. Però els dirigents de la resistència no responen immediatament a l'estímul del govern. Mandela, en el seu primer discurs en llibertat, declara que "...l'ANC mantindrà la lluita armada contra el govern fins que cessi la violència de l'Apartheid" (86). És una manera fina d'expressar que l'ANC no veu cap contradicció en parlamentar i estomacar-se al mateix temps.

Finalment, l'agost de 1990, a les converses de Pretòria, l'ANC anuncia la suspensió de la lluita armada. Inicialment, la decisió no implica el desmantellament d'Umkhonto ni l'abandó d'una forma de confrontació que, a la vista del procés, podria ser recuperada a discreció. El Congrés desa les armes *sine die* en resposta a la bona disposició del govern, però deixant ben clar que poden ser desenterrades quan es consideri necessari (87).

Davant l'Assemblea de l'Organització de la Unitat Africana, el setembre de 1990 Nelson Mandela ratifica la resolució als representants dels estats africans: "Hem declarat una suspensió de les accions armades amb efectes immediats... Ho hem fet... perquè nosaltres som els arquitectes del procés de pau que avui es desenvolupa al país" (88).

El viratge genera cert malestar a les files d'Umkhonto, entre els sectors més radicals de l'organització i unitats de l'exili relativament llunyanes i desconnectades del clima que es viu a

l'interior. Alguns quadres interpreten que les resistències sorgeixen degut a la manca d'informació i consulta popular, però no sembla lògic que un exèrcit hagi de funcionar en base a criteris assemblearis (89).

En tot cas, la paròdia s'ha acabat. L'ANC deixa de fer veure que pretén enderrocar el règim per la via militar, i el govern abandona la pretensió que està contenint un embat essencialment terrorista i desestabilitzador. L'atenció, tant per part dels uns com per part dels altres, se centra en dues qüestions prioritàries: tancar la reforma pactada i frenar l'onada de violència que, vistes les perspectives de canvi, enfronta diverses organitzacions interessades en afermar els seus fèus polítics -especialment la ultradreta afrikaner i els particularistes zulus d'Inkatha.

El Congrés, fart de coleccionar esqueles, aposta per la substitució de les metralladores per les urnes. L'activitat heroica d'Umkhonto ha servit per reforçar el seu prestigi entre la població, contribuint al que es preveu com una victòria electoral més que segura. La funerària vol plegar, dissolent-se en el marc, molt més confortable, de les forces armades de la Nova Sudàfrica.

Vers la guerra civil -

El centenar llarg de víctimes de l'acció violenta d'Umkhonto en tres dècades equivalen, si fa no fa, a la mitjana de baixes provocades per les operacions policials en dos mesos durant el turbulent període de 1976 a 1986 (90). I si prenem com a referent el conflicte civil que s'ha disparat, al Natal i la zona de Johannesburg a partir de 1990, veurem que els enterraments del país facturen ara els mateixos taüts en un sol cap de setmana que els que van haver de despatxar a causa de les campanyes mortíferes del famós grup "terrorista" en tota la seva existència (91).

És més: a fi de comptes, els grans conflictes que ha patit Sudàfrica en aquest segle han estat arran d'enfrontaments ètnics entre blancs, on la població africana hi ha jugat el simple paper de convidat de pedra. Al ritme actual, caldran encara uns disset o divuit anys perquè el còmput global de cadàvers dels enfrontaments de 1990-93 es pugui comparar al de la guerra Anglo-Boer de 1899-1902, i encara uns quants més per a igualar el recompte de sudafricans liquidats en les dues guerres mundials (92).

En primer lloc, doncs, més val que ens ho pensem dos cops abans de suggerir que la violència i l'agressivitat són impulsos indissociables del caràcter africà. El potencial assassí de la resistència anti-apartheid ha resultat ser infinitament més baix que el de l'Estat supremacista, i els instints fraticides dels negres molt més continguts, de moment, que els dels seus compatriotes de pell

clara. En segon lloc, sense cap intenció de caure en l'apologia del crim, cal assenyalar que la lluita armada de l'ANC s'ha inserit en una societat devastada per la violència crònica, i que l'impacte de les seves accions guerrilleres -en termes quantitativus- no és gaire més que una gota en un mar de sang.

Estem parlant, en referir-nos a MK, d'un conflicte de baixa intensitat. El fenomen interessa més com a novetat política i estratègica en la gènesi del Congrés Nacional Africà, que com a element amb prou magnitud per afectar decisivament el conjunt de la societat sudafricana. L'impacte de la guerra Anglo-Boer i de les dues guerres mundials en la vida i en l'imaginari dels habitants de l'Àfrica austral va resultar incalculablement més elevat.

La contesa ètnico-política que es desferma als ghettos i als bantustans d'ençà dels anys 80s, i que s'intensifica a partir de la dècada dels 90s, ja revesteix unes altres dimensions. S'aproxima en escala a les guerres formals entre tribus europees de la primera meitat de segle, i se'n distingeix per la plena implicació d'organitzacions i dirigents africans, que no només en pateixen els efectes, sinó que s'hi veuen embolicats fins al coll.

Es tracta, però, d'un conflicte difícil d'analitzar. Per recent, per crònic, per incontrolat, indesitjat, incomprès i aparentment inútil. Des de la trinxera de l'ANC, un estudi seriós del procés resulta doblement complicat. En bona part, perquè genera certa estupefacció: l'espiral de violència coincideix amb el desmantellament de l'Apartheid, amb el retorn legal del moviment, i amb l'alliberament de Nelson Mandela -un moment que, en l'escenari èpic dels vells lluitadors, s'havia projectat com un moment de glòria i de reconciliació nacional. La sinistralitat es menja la utopia (93).

En els funerals dels darrers anys, els sermons reflecteixen cada cop més l'astorament d'un poble que no entén com, havent sofert tant per acabar amb l'Apartheid, pot sofrir tant ara en lluites entre germans. Les notes elegíiques de *Senzeni na? Senzeni na?* (Què hem fet?, Què hem fet?) són cada cop més corrents en tals ocasions (94).

La frustració, a més, no arriba del bracet de la lucidesa. La tendència natural és atribuir tots els mals al llegat d'un sistema monstruós, i a obviar altres factors que també tenen el seu pes. L'opinió orgànica, a l'ANC, és que els mòbils interètnics o intraètnics, els partidistes, els associats a la delinqüència, no són els motors principals del conflicte, o en tot cas són subproductes del gran Satan que els ha anat fent germinar al llarg de molts anys. No es planteja que la mateixa Aliança del Congrés hagi pogut contribuir, de forma parcial o total, en el deteriorament de la situació.

No cal dir que, en gran mesura, l'orgia de sang actual té arrels profundes en les injustícies de l'Apartheid. La criatura del Partit Nacional necessitava exercir una força considerable per a mantenir-se en peu: els arrestos, execucions, prohibicions i matances eren inherents al sistema. A partir dels anys seixanta, el nivell de brutalitat va escalar a tal nivell, que la majoria dels opositors van creure que només la Llei del Talió podia donar-los prou moral i orgull per a seguir lluitant contra el drac.

Les revoltes rurals de finals dels 50s (95), i sobretot la matança de Sharpeville (1960), van donar la mesura d'allò que el règim estava disposat a desplegar contra l'oposició. La relativa quietud de les dècades següents va ser, per a molts, una quietud de reclusió i de mort. Els aixecaments de Soweto, l'any 1976, van tornar a encendre les hostilitats, i aquestes pràcticament ja no han cessat fins avui.

Val a dir, en honor a la veritat, que l'Estat ha anat perdent en els darrers anys el seu rol com a instigador principal de la violència -o si més no, ha transformat substancialment aquest rol. Un món separa la mort de Steve Biko el 1977 i la de Chris Hani el 1993. En el cas del primer, l'enquesta judicial revelarà les implicacions de l'aparell de seguretat de l'estat (96); en el segon cas, es demostrarà que l'assassinat va ser perpetrat per nuclis ultradretans al marge del sistema -malgrat ser secrecions del sistema .

La distància entre ambdós fets és essencialment la mateixa que la que separa la massacre policial de Sharpeville dels disturbis dels 90s. A mig camí, les revoltes dels ghettos dels 80s revelen un aparell de repressió que evita sempre que pot la confrontació directa, i recorre a un combinat de força bruta, estímul al quintacolumnisme i a lluites intestines en el si de l'oposició, foment dels grups involucionistes, desestructuració social expressa, etc...(97).

De manera lenta però segura, al llarg dels 90s l'Estat perd el seu paper com a agent generador o fins i tot instigador de violència física. La Comissió de Drets Humans sudafricana imputa a la *repressió policial*, l'any 1991, només un 4% de les morts "polítiques": l'any següent, la *violència política* (que substitueix l'epítet acusador *repressió informal*) s'enduu la part del lleó de les morts violentes, un 80%, i el 15% restant és atribuït a *altres d'origen incert*. La immensa majoria dels incidents, a més, són ubicats a la regió de Johannesburg (entorn a un 50%) i al Natal (un 40%), on es localitzen els grans focus de conflicte entre seguidors de l'ANC i d'Inkatha (98). Altres zones on la col·lisió amb l'Estat hi havia ocupat un lloc destacat en el passat, com ara Ciutat del Cap i Port Elizabeth, ocupen un lloc negligible en el rànking de violència.

Segons els informes de l'esmentada Comissió, no obstant, el govern no s'escapa d'una culpabilitat molt directa en els enfrontaments:

"Els primers mesos de 1990 eren certament prometedors amb vistes al desmantellament de l'Apartheid...Tot i així, no va passar gaire temps fins que es comprovà una estratègia ambivalent -la de desestabilitzar el moviment d'alliberament tot just relegalitzat, mentre simultàniament s'hi negociava...Pot ser perfectament que els autors originals de la desestabilització, ço és el govern Nacionalista, ja no estiguin tan convençuts de l'estratègia (donat que ha esdevingut contraproductiu), però malgrat tot semblen incapaços de controlar la seva pròpia creació" (99)

És la tesi que domina en els cercles afins a l'ANC: una malèvola conspiració entre el règim i els seus titelles (Inkatha, governs dels bantustans, escamots d'ultradreta) intenta segar l'herba sota els peus d'un moviment popular que reprèn la iniciativa i recupera ascendència. Per a ells, no és cap coincidència que, cinc mesos després de l'alliberament de Mandela, una lluita ètnico-política que s'havia mantingut en ebullició des de mitjans dels 80s, es desbordi i comenci a esquitxar tots els àmbits de la vida sudafricana.

El punt de partida seria la massacre de Sebokeng (19 morts), el Juliol de 1990, que es produeix a la sortida del llançament d'Inkatha com partit d'abast estatal. És l'avenç imparabile de l'ANC el que desperta enveges entre antics beneficiaris del sistema, i forja una conjunció d'interessos partidaris del desgovern. A continuació, assistim a una multiplicació dels incidents i el creixement en espiral de morts violentes, superant en tres anys un còmput de 10.000 víctimes.

Una altra massacre, la de Boipatong (46 morts) marca, el Juny de 1992, el vòrtex del procés degeneratiu. Els esdeveniments provoquen una crisi sense precedents: l'ANC culpa a Inkatha de part activa i al govern de part passiva en els fets, i es retira de les negociacions. Tot seguit, l'organització decideix emprendre un programa de mobilitzacions massives, com a demostració de força, i pressionar a De Klerk perquè abandoni el poder. La interpretació dels observadors pròxims al Congrés no dona marge a equívocs:

"Amb el suport popular pràcticament garantit, l'ANC no hi té res a guanyar amb la violència, malgrat que alguns dels seus seguidors més ardents...puguin pensar el contrari...Però la violència sí que beneficia al govern, ja que desorganitza i desestabilitza l'ANC, obligant els seus dirigents a malversar bona part del seu temps intentant reaccionar a les matances...[Aquesta] també ajuda Inkatha, que ha obtingut més influència política de la que asseguraria el seu suport popular -cap enquesta d'opinió no li atorga més del 10%.. L'ANC sosté que l'estratègia del govern ha consistit en debilitar-lo a través de la violència per a ocupar-se'n amb més facilitat en el procés negociador" (100).

La tesi desestabilitzadora havia guanyat pes amb l'escàndol de l'*Inkathagate*. A finals de Juliol de 1991, el *Guardian* de Londres i el *Weekly Mail* de Johannesburg publicaven unes informacions on es revelava una desviació de més de mig milió de dòlars de fons

governamentals, i lliuraments d'armes, al partit Inkatha. Un portaveu del govern reconeixia els pagaments, tot insistint que es tractava de subvencions als nacionalistes zulus per recolzar les seves campanyes contra les sancions internacionals, però destacava que havien cessat el 1990 (101).

A l'equip De Klerk només se li va acudir frenar l'erosió de la seva credibilitat amb al·legacions tronades sobre la influència de comunistes i insurreccionals en el sí del Congrés. Sorprenentment, les acusacions passarien a un primer pla al cap d'un any, arran dels avalots del Ciskei. En el marc de les mobilitzacions de masses, el setembre de 1992 l'ANC organitzaria una marxa sobre la capital del bantustan, Bisho, amb la intenció d'enderrocar el govern titella del brigadier Oupa Gqozo. Sota les mirades atònites de la premsa internacional, un escamot d'antics membres de MK es desmarcaria del gruix de la manifestació per enfrontar-se a les metralleres dels homes de Gqozo. El balanç seria de 28 morts i centenars de ferits.

La majoria d'observadors va coincidir a denunciar la brutalitat dels *mercenaris* del Ciskei, però també la conducta suïcida de les tropes de xoc de l'ANC: "La tragèdia de Bisho pot ajudar a persuadir l'ANC i De Klerk de retornar a la taula de negociacions. Tots dos costats han de percebre clarament els perills implícits en permetre als caps de trons romandre a primera línia de foc" (102). Al cap de poc, efectivament, les negociacions es reprendrien, a remolc dels elements més pragmàtics d'ambdós bàndols. L'alternativa a la conciliació resultava, simplement, massa desoladora per a ser ni tan sols imaginada.

Havia estat menester, doncs, una altra matança per introduir de nou el seny a la praxi i a la teoria política. Les acusacions fàcils a De Klerk cedien el pas a avaluacions més matisades, on fins i tot hi tindrien cabuda reflexions autocrítiques sobre la incapacitat de l'ANC per dominar unes bases massa enardides (103). A l'altre bàndol, De Klerk desarticulava els elements més involucionistes de les forces de seguretat i ordenaria, per primer cop, investigacions serioses sobre conspiracions involucionistes dins l'aparell de l'Estat (104).

Els estudiosos de l'oposició, tot i mantenir la noció de desestabilització i l'herència de l'Apartheid com a factors crítics en l'explosió de violència, començaran a admetre el pes d'altres elements. Les animositats ètniques, la deprivació, la competició política, el trencament de les estructures tradicionals, els trasbalsos demogràfics, etc., seran reconeguts com fenòmens que, si bé generats i distorsionats per quaranta anys de racisme institucional, a partir dels noranta ja compten amb dinàmiques pròpies (105). El gir conceptual és de primer ordre: el Partit Nacional, de ser culpable i actor principal del marasme, passa a ser víctima del seu passat i d'un procés devastador que ja no domina.

Certament, no és inèdita la idea que la violència política s'encardina amb una multiplicitat de factors, inevitablement connectats a la disrupció provocada per l'Apartheid, però alhora autònoms de la seva acció repressiva. Es tracta d'una percepció prou generalitzada, a mig camí entre la inculpció monotemàtica procedent de l'ANC i l'exculpació sistemàtica dels apologetes del règim.

Diversos autors han retratat la pèrdua de cohesió social dels ghettos urbans (106) i de les zones rurals (107) que han facilitat l'erupció de brots violents els quals, tot i ser més espectaculars en anys recents, són ja crònics des dels anys quaranta. Algun analista ha destacat l'associació entre bandes de delinqüència i disturbis polítics als barris negres, que existeix des de fa molts anys, fins i tot abans de la prohibició dels moviments anti-apartheid (108).

A tall d'exemple, podem dir que Soweto és una de les ciutats més perilloses del planeta. Les estadístiques oficials hi indiquen una agressió cada vint minuts, un robatori armat cada mitja hora, una violació cada quatre hores i un assassinat cada sis hores. Els nivells de criminalitat són, en l'actualitat, perfectament comparables als de certes metròpolis d'Amèrica Llatina, i superiors als de les zones urbanes més degradades d'Amèrica del Nord (109). És impossible que les conteses polítiques ignorin o que no es vegin esquixades, en la seva acció diària, per aquesta realitat.

A les zones més miserables del país, la vida té molt poc valor. La mort arriba sovint més com un alliberament que com una condemna. Així ens ho expressa, amb tota la força i la cruesa del seu verb, el poeta Can Themba:

"Protegits dels seus adversaris,/ A l'abric dels seus contraris,/ Lluny de la persecució d'aquest món./ Feliços són els morts!" (110)

No està del tot clar si la segregació, les deportacions en massa, el desplegament repressiu, etc., han de suportar tota la responsabilitat per la violència social imperant al país. De fet, allò que s'aprecia en altres latituds com a motors principals de la criminalitat -emigració i desintegració de l'autoritat tradicional, massificació i pèrdua d'identitat a les fronteres urbanes,...- ha estat més aviat frenat que no pas incentivat per l'Apartheid.

És precisament en el moment que es relaxen les cadenes, que s'aboleixen els passis, que es garanteix la mobilitat geogràfica i social, quan més es dispara la conflictivitat. La perversitat macabra del racisme institucional no ens ha d'amagar que l'Apartheid també ha representat un dels pocs intents per a domesticar, de forma planificada, l'enorme trasbals demogràfic i cultural inherent a qualsevol procés d'industrialització.

En terres de zulus, al féu tradicional d'Inkatha, les lluites intestines també s'aguditzen a remolc de la progressiva retirada de l'aparell coercitiu del règim. Igual que en els ghettos urbans, conflictes socials i polítics formen un teixit d'interessos difícils de destriar. De fet, els estudis de casos demostren que problemes es concentren a l'entorn dels focus de barraquisme a l'extrarradi de Durban, formalment dins del bantustan del KwaZulu, i des d'allí repercuteixen en àrees rurals més remotes (111).

A finals dels 70s, un grapat de caps tribals s'enfronten a la pèrdua progressiva d'autoritat i a l'empobriment d'uns súbdits que es multipliquen de forma alarmant. Les tensions condueixen, en la dècada següent, a col.lisions violentes que, en principi, no palesen signe polític (112). Es tracta més aviat de litigis territorials i clànics, atribuïbles a una competència desesperada per controlar uns recursos cada cop més escassos (113). Ben entrats els anys noranta, la Comissió Goldstone, nomenada per a determinar les causes de la violència a diversos indrets, dictamina que en molts casos els mòbils socio-econòmics o generacionals són tan o més importants que els polítics (114).

És un pèl absurd discutir si sota un altre règim polític la confrontació s'hagués produït abans, més tard, o de forma distinta. En tot cas, a partir de cert moment és obvi que el quadre d'inestabilitat social i repressió d'Estat, que trobàvem en l'arrel del conflicte, es complica enormement. Hi comencen a intervenir factors d'identitat ètnico-nacional, i sobretot unes expectatives de poder entre formacions africanes que se sobreposen a la lluita històrica contra el poder de l'Estat.

Per cert, els sentiments ètnics no sembla que despertin cap interès genuí entre investigadors de bandera radical, o d'altres inclinats cap al nacionalisme unitari de l'ANC. El sociòleg Gerhard Maré, en una línia molt assajada, presenta l'etnicitat zulu com una invenció del líder d'Inkatha, Gatsha Buthelezi. Per a Maré, la violència al Natal es deriva d'una resistència ferotge a l'hegemonia d'Inkatha en els barris metropolitans de Durban; només es detecta animadversió ètnica en aquells sectors on l'UDF i formacions pròximes al Congrés van captar el suport del col·lectiu indi, mentre Inkatha captava les simpaties dels africans. I fins i tot en aquest darrer cas l'autor recorre al discurs clàssic, adduint que la premsa havia exagerat les antipaties, sense examinar les maniobres divisòries del govern que havien atiat el foc (115).

Els prohoms de la Comissió Internacional de Juristes, que visiten Sudàfrica l'any 1990, sentencien que la violència al Natal no és *tribal*, ja que es tracta de zulus matant-se entre ells (116). No cal desplaçar-se fins a la punta d'Àfrica per obtenir les dades que fonamenten tan elevat judicament: qualsevol resum estadístic ens indica que nou de cada deu africans de la zona són zulus. El que ja no ens indiquen els almanacs informatius és si entre la població

zulu hi ha diversos graus de consciència ètnica, intensitats i formes diferents de concebre el poble zulu, que poguessin aparèixer en les disputes civils (tampoc no se'ns adverteix -tot sigui dit de passada- que l'absència de mòbils ètnics en les batusses no sempre implica, de forma mecànica, una absència total de sentiments ètnic. La majoria de pobles i nacions pateixen conflictes interns que no tenen gaire a veure amb la seva identitat: no per això deixen de ser pobles i nacions).

No ens enganyem: l'onada galopant de violència a Sudàfrica *també* té un component identitari. La té al Natal, on les arengues de Buthelezi a l'orgull zulu no paren de revifar les flames del conflicte -i si el foc pren, poc o molt, és per alguna cosa-; i la té sobretot a les barriades de Johannesburg, on els emigrants zulus sovint constitueixen un ghetto dins d'un ghetto, i per tant la sensació d'aïllament exacerba la defensa dels valors ètnics. El retrat robot que ens ofereix la premsa -xhoses de l'ANC contra zulus d'Inkatha- és sens dubte maniqueu, però el problema és que els clixés de la *canallesca*, de tant en tant, es fan ressò de percepcions populars.

Els residents de Thokoza accepten de bon grat la presència de les unitats d'auto-defensa de l'ANC, però els de Katlehong, a un quilòmetre de distància, es queixen de campanyes orquestrades pels seguidors del Congrés amb la intenció de netejar ètnicament el barri de zulus (117). Darrerament, les cròniques de successos sudafricanos van plenes d'incidents en que els assaltants de cases o taxi-furgonetes procedeixen primer a una identificació de les víctimes i, segons la parla o la identitat dels mateixos, en seleccionen aquells aptes de ser segats a ràfegues (118).

El factor ètnic és real. Això no vol dir que sigui ni l'únic, ni el més important, en la latent guerra civil sudafricana. Però ignorar-lo pot resultar arriscat, ja que deforma la nostra visió del problema i, sobretot, dificulta enormement la seva resolució. Dit això, hauríem d'endinsar-nos en l'aspecte que, probablement, sigui el de més pes en l'actual clima de confrontació: la competència política. La competència entre formacions que encara no han pogut dirimir les seves forces a través de les urnes.

La mateixa Comissió de Juristes que hem esmentat més amunt apuntava, en les seves conclusions, que mentre la ideologia del desenvolupament per separat constituïa l'arrel dels disturbis, la rivalitat política havia acabat erigint-se en el factor dominant de la violència. L'anàlisi del grup d'experts es remuntava a la creació, l'any 1983, del Front Democràtic Unit -plataforma pròxima al Cartisme i a l'ANC- com a detonant del conflicte. Inkatha, que fins aquell moment havia cobert un buit en l'espectre de l'oposició africana, veuria amenaçada la seva hegemonia i s'embrancharia en una persistent intimidació de les forces aliniades rera l'UDF (119).

La rivalitat adquireix un caràcter extremadament violent durant les revoltes dels ghettos de 1984-86. Sorgeix el fenomen dels *vigilantes*, escamots conservadors que malden per sufocar l'energia de l'associacionisme combatiu nascut a recer de l'UDF. Aquests peculiars esquadrons de la mort actuen en diverses zones amb el suport d'Inkatha o d'altres particularistes, sovint de forma encoberta (120). La implicació del govern, com de costum, és denunciada pels Cartistes: i mentre és cert que el règim fa bon ús dels escamots en la supressió dels rebomboris, cal que tornem altra vegada a explicacions que operen amb independència de la conspiració fabricada a Pretoria.

Les bandes de *vigilantes* s'organitzen per patricular i aterrir barriades on els joves de l'UDF havien afiançat el seu control. En alguns casos, operen en connivència amb grups d'ultradretans blancs (121). Les atrocitats dels *Mbokotho* al KwaNdebele (122), dels *Witdoeke* a Crossroads (123), dels *Phakatis* a Thabong (124), de l'*A-Team* a Lebowa (125), així com d'incontrolats d'Inkatha al Natal i al voltant de Johannesburg, responen a un cúmul de motius. Segons l'Institut de Relacions Racionals sudafricà, la protecció dels cacics col.laboracionistes, el desig de "lleï i l'ordre", i el temor de col.llectius indis i mestissos a la pressió dels seus veïns africans, animen la mobilització dels comandos clandestins i espontanis (126).

Nicholas Haysom, en canvi, cataloga els *vigilantes* com exèrcit privat de l'Apartheid, que s'encarrega de la feina bruta del règim, tot defensant les fràgils estructures d'autogovern que el govern havia instal.lat als ghettos urbans i als bantustans (127). Ningú no dubta de l'interès de l'Estat en apuntalar la seva xarxa clientelista a les zones negres, especialment en l'època de Pieter Botha. Però a les portes de l'era De Klerk, la lluita d'elements conservadors per a preservar els seus privilegis acabarà adquirint vida i dinàmiques pròpies. Davant el problema, l'ANC adoptarà una actitud poc intel.ligent, o poc decidida, que és la de respondre a les provocacions i permetre que les seves tropes s'empastifin en plets locals. La pugna contra l'Estat deriva en una guerra partidista entre tendències al camp africà.

La legalització de l'ANC, el 1990, fa aflorar amb tota la virulència possible aquestes disputes. L'excés de confiança del moviment anti-apartheid condueix més a l'antagonisme que no pas a la conciliació amb els seus competidors polítics. I la confrontació, abans que esborrar del mapa els rivals, contribueix a difondre la imatge de paritat de forces, mal que sigui a través en la brutalitat i el sofriment.

L'any 1992, per exemple, les matances més sonades fan caure partidaris de tots els bàndols. Entre les víctimes de massacres provocades per Inkatha a Boipatong (46 morts) i als ghettos de Durban (40 morts), o per la policia del Ciskei a Bisho (28 morts),

s'hi compten en gran part seguidors de l'ANC. Però a Katlehong (23 morts) i a Umbumbulu (20 morts), les víctimes són més aviat de l'òrbita d'Inkatha (128). Un petit botó de mostra, el que seria una crònica ben corrent als mitjans sudafricans, il·lustra el que representa l'espiral de represàlies i contra-represàlies en un ghetto del Natal, Ezakheni, una zona teòricament poc conflictiva:

"Un seguidor d'Inkatha va ser estirat fora d'un taxi a la secció E, controlada per l'ANC, i ja no se l'ha vist més; mentre que un seguidor de l'ANC va rebre uns trets, fou mort a cops de destrat, i el seu cos arrossegat a la secció C1. Un resident de la secció C1 va ser després abatut a trets en un foc creuat entre seguidors de l'ANC i d'Inkatha." (129)

D'altra banda, els pocs exemples de pactes reeixits entre les organitzacions rivals, com en el cas de Ximba i Manyavu al Natal, aconsegueixen tallar en sec rius de sang que havien fet milers de víctimes (129). El qual demostra, no només que la pau és possible, sinó que aquesta depèn de la voluntat d'unes forces polítiques -en la cúpula i en la base- que avui ja comanden la lluita sense necessitat de cooptar-hi les tanquetes del govern.

La pugna per l'espai polític, damunt les cendres de l'Apartheid, té un exponent encara més clar en el ball de bastons que es va produir, a finals dels 80s, entre els Cartistes i els partidaris de Consciència Negra. Aquests darrers, hereus de la filosofia exclusivista de Steve Biko, i protagonistes dels aixecaments de Soweto el 1976, arribaven francament debilitats al moment històric del col·lapse de l'Apartheid. El seu missatge radical semblava que hagués de cedir el pas a la piconadora de l'UDF, multi-racial i procliu a la negociació. L'Organització del Poble Azanià (AZAPO), liderada per antics col·legues de Biko, no va tenir més remei que optar per una entesa tàcita amb l'UDF.

La precària cohabitació entre ambdues tendències es trencà en el decurs de les revoltes de 1984-86. L'espurna que va fer esclatar les hostilitats fou la visita del senador nord-americà, Edward Kennedy, a principis de 1985. Kennedy havia estat convidat per sectors propers a l'UDF, i membres d'AZAPO van obstaculitzar el míting que aquest tenia previst a una església de Soweto. L'incident degenerà en un seguit de segrestos i assassinats d'activistes que el govern, sens dubte, esguardava amb complaença (131).

Prop de Johannesburg, a Soweto i Alexandra, el conflicte s'allargaria un parell d'anys, cobrant-se uns dos-cents cinquanta morts. A Port Elizabeth, membres d'AZAPO s'enfrontarien als militants de l'UDF i acabarien refugiant-se en una parròquia local sota protecció policial (132). Un escriptor gens sospitós de concomitàncies amb el règim, Rian Malan, ens descriu la situació a Soweto:

"Als carrers, continuaven les massacres i [AZAPO] perdia manifestament la guerra... es desintegrava; tement per les seves vides, els membres dimitien, els líders passaven a la clandestinitat. Ningú no se sentia ja segur" (133)

El President de l'AZAPO, Nkosi Molala, declarava "...una campanya d'eradicació de l'AZAPO és en marxa, i tot el món sap que l'UDF... manega els fils d'aquest complot" (134). Un full volant de l'UDF responia amb fel: "Cridem totes les nostres unitats a la guerra. Ja hem tolerat l'AZAPO prou temps. Volen usurpar la nostra popularitat entre les masses i obstaculitzen totes les nostres campanyes... No hem d'abaixar la guàrdia fins que tots els membres d'AZAPO siguin eliminats" (135).

Es tractava, altre cop, d'una batalla per l'hegemonia política. En el camp de l'ANC, com més s'acostava el dolç moment de l'accés al poder, més molestaven els contrincants que volien compartir el terreny comú de l'oposició. La competència de l'AZAPO, sota l'actitud muda i estupefacta de la premsa estrangera, quedaria pràcticament desarmada a finals dels vuitanta. I no serà fins ben entrats els noranta, amb el retorn del PAC, que els africanistes tornaran a reconstruir un nucli polític fort a l'esquerra de l'ANC - amb el subseqüent rebrot de la violència faccional

La cultura revolucionària que embarga les comunitats negres a mitjans dels vuitanta adquireix tics d'intolerància i despotisme. El polítòleg americà Anthony Marx, pròxim als plantejaments de l'UDF, atribueix el conflicte a les expectatives dels cartistes, que no estan disposats a compartir una "victòria palpable" amb cap altra formació. Sosté, en un argument que es podria fer extensible a Inkatha, que l'Estat i els minoritaris d'AZAPO acaben convergint en els esforços per a contenir l'opció majoritària, donant peu a aliances contranatura. Però admet que la causa principal de la col·lisió cal trobar-la en la prepotència dels Cartistes, unida al descontrol d'unes bases molt amoïnades per la implantació al territori i poc sensibles a problemes d'imatge (136).

Les revoltes de 1984-86 constitueixen un episodi clàssic de dinàmica revolucionària: l'eufòria inicial comporta agermanament i generositat entre les faccions oposidores, mentre que la contracció del procés condueix a l'avarícia i la pugna intestina per mantenir-se al capdavant de les preferències populars. La sensació que les masses han arribat al punt d'exhauriment es cavalca, a finals dels vuitanta, a la intuïció que el règim està tocat de mort. Els simpatitzants de l'ANC, doncs, no estan disposats a perdre una ascendència que no tenien des de feia trenta anys, i que els pot resultar preciosa en les fases embrionàries de la Nova Sudàfrica.

El període final de les revoltes experimentarà una radicalització dels contendents, de la qual els cartistes no n'estaran exempts, que tindrà conseqüències de llarg abast. Ultra l'agudització de la repressió estatal, i els ja esmentats episodis amb *vigilantes*, el moviment opositor s'afegirà amb mèrits propis a la crispació general. Oliver Tambo farà una crida, des de l'exili, a mantenir la

ingovernabilitat dels ghettos. Winnie Mandela llançarà la consigna d'alliberar Sudàfrica "amb els nostres *collars* i les nostres *capses de mistos*" (137). Grups sense identificar assaltaran els grangers blancs (138)

Zwelonke Sisulu, fill de l'històric Walter, interposarà un clam en el desert per evitar que al país s'hi implantí un veritable regnat del terror (139). La violència s'estava convertint en el recurs quotidià, primer contra el règim i tot seguit, durant la transició, contra els adversaris polítics. Allò que havia sorgit com a autodefensa esdevenia demostració de força, a l'espera d'un veredict que les urnes trigaven massa a donar. El reverend Allan Boesak de l'UDF ja havia advertit:

"...la violència als ghettos és un llegat de l'Apartheid -un sistema violent per definició. Però hi ha hagut una glorificació perillosa de la lluita armada; l'hem romantitzat. La canalla ha crescut amb la idea que només ets un heroi en la lluita quan estàs disposat a matar algú. Això està destruint la nostra ànima" (140).

Boesak tenia raó: un dels béns més preuats de l'ANC ha estat sempre la seva imatge de solidesa ètica, el rebuig fins i tot malaltís de vies violents i l'assumpció final, davant la brutalitat de l'Apartheid, d'una lluita armada extremadament selectiva i ponderada. La seva era una ànima de sant. Als anys vuitanta, l'efígie del beat cau i s'esmicola. Però l'enaltiment de la força no n'és el culpable, com tampoc no ho és el llegat de l'Apartheid tot sol. Les causes cal buscar-les més aviat en l'enaltiment del poder; el poder de comandar expectatives i esperances entre les masses negres desheretades, el poder que s'ensuma rera la caiguda de l'Apartheid.

Lluita armada i lluita moral -

Fins fa ben poc, l'ortodòxia del Congrés sostenia que la incorporació de formes de lluita violents havia constituït un encert, tant en l'oportunitat -en el moment que altres opcions s'havien esgotat-, com en recursos desplegats -els disponibles-, com en els objectius assolits -contribuir a la fi de l'Apartheid. A aquestes alçades, ben pocs observadors, fins i tot en les files del moviment Cartista, abonarien nocions tan triomfalistes. Des que el secretisme propi de la clandestinitat ha cedit el pas al debat obert, han aflorat matisos i interrogants que qualsevol anàlisi honesta no pot defugir.

Podem dibuixar dues escoles de pensament que han abordat, des de perspectives crítiques, l'assumpció de la força per part de l'ANC. Una primera tesi tendeix a afirmar que les decisions seminals que es prenen a principis dels seixanta, amb la creació d'Umkhonto, acabaran per oferir un balanç irregular en el pla insurreccional, però resultaran encertades en el pla estratègic i d'imatge. Una segona tesi apuntarà al fracàs rotund de l'opció

armada, tant a nivell militar com en la conservació d'una polida façana ètica que el moviment havia heretat dels pares fundadors.

Els primers insistiran, per exemple, que la branca armada arriba massa tard. És més un reflex condicionat per l'apoteosi revolucionària del PAC, els fets de Sharpeville i la pressió policial que no pas el fruit de conviccions genuïnes i madurades. O sigui: l'ANC no aconsegueix anticipar-se als fets, funciona a remolc de la competència del PAC i de les iniciatives del règim. No es prepara ni prou bé, ni amb prou temps, ni amb prou estructura. En menys de dos anys serà escanyat pels cossos de seguretat. Karis i Carter, en una obra que ja ha esdevingut un clàssic, afirmaran:

"Les [primeres] explosions marquen no només el principi d'una fase nova en la lluita de l'ANC i els seus aliats, sinó també d'una contra-ofensiva del govern que reduirà l'oposició extraparlamentària a quasi-runes en els següents dos anys. L'elecció del camí de la violència havia estat el resultat de la desil·lusió per la ineficàcia de tàctiques no-violentes. Les tàctiques violentes, si més no a curt termini, resultarien igualment improductives" (141).

Les operacions conjuntes amb el ZAPU a Zimbabwe tindrien mèrit com a primer intent per reconstruir les guerrilles. La *Teoria detonadora* del Che Guevara i Régis Debray, experimentada amb èxit a altres latituds, feien creure que les gestes exemplars dels guerrillers desencadenarien una rebel·lió de proporcions èpiques. Però una calamitat se sumaria a l'altra, i les campanyes de Wankie, enteses com a injecció de pà amb tomàquet, constituïrien un bon desastre tàctic. La militarització del moviment a l'exili havia portat a abandonar les xarxes clandestines de l'interior: aquesta és la conclusió principal d'un llibre recent de Howard Barrell sobre Umkhonto, que assenyala la cúpula de l'organització com a principal responsable de tal negligència.

Segons Barrell, però, MK va aportar una dosi precisa de publicitat, calculada al mil·límetre per a desgastar el sistema sense provocar un bany de sang: "Anirien a la guerra per evitar la guerra... i vencerien... van reeixir en crear les condicions propícies per a una transferència negociada del poder, sense el daltabaix i la devastació inevitables en una guerra civil oberta" (142). Noció compartida, a partir dels setanta, pels ideòlegs més lúcids del moviment -Joe Slovo entre ells-, i implícita en el concepte de *propaganda armada*.

Els disturbis de Soweto, l'any 1976 s'estendran de forma espotània i imprevista pel territori sudafricà, mostrant -entre altres coses- fins a quin punt l'Aliança havia desatès les seves obligacions envers la militància que sobrevivia o renaixia a l'interior. L'ANC s'apressa a reclutar els estudiants represaliats, i refà a corre-cuita el seu aparell clandestí. La revifalla post-Soweto es produeix, altre cop, a remolc d'uns esdeveniments que depassen l'agilitat del moviment. Umkhonto multiplica el seu potencial ofensiu, a costa d'indisciplina, infiltració d'espies, motins, depuracions i malestar intern en general.

La resistència als ghettos de Sudàfrica avança a salt de mata. En les revoltes de 1984-86, la presència subterrània de l'ANC ja és notable, i amb unes quantes coces a dreta i esquerra, el moviment aconseguix comandar els símbols i les simpaties dels joves rebels. No arriba, malgrat tot, a anticipar-se i dirigir els brots revolucionaris que sacsejaran el país, ni a connectar-los amb l'ofensiva guerrillera de l'exterior. L'ampli front associatiu de l'UDF, més anàrquic que jeràrquic, no es deixarà guiar ni pels herois de l'exili ni pels seus propis prohoms.

Ellis i Sechaba convindran que "Durant uns quants mesos tumultuosos..., l'ANC i el Partit Comunista realment van creure que, finalment, la Guerra del Poble havia arribat...La clau per a la futura progressió de la insurrecció era que Umkhonto we Sizwe fos capaç d'establir escamots armats i organitzats... que poguessin operar autònomament dins del país. Només aleshores podia al·legar Umkhonto we Sizwe que la fase del que anomenava Propaganda Armada havia passat incontestablement a la fase de la Guerra del Poble... Mentre es mantenia un elevat nivell de violència dins del país, en la segona meitat de 1986...ja era evident que el govern havia recuperat la iniciativa militar" (143).

Segons l'escola que defensa la utilitat última de la lluita armada, la dècada dels vuitanta finalitza en una situació d'escac. El govern ha guanyat la guerra, però ha perdut la confiança. El moviment Cartista ha perdut la guerra, però ha guanyat la confiança. Les armes han ajudat a mantenir l'esperit de resistència, forçant el règim a entrar en una fase negociadora. Es tracta d'una victòria moral, i la reflexió que se'n deriva també revesteix un tarannà moral: la desfeta al camp de batalla no significa la derrota de la voluntat popular, de les causes nobles, de la raó. O si ho preferiu: les guerres justes no es perden mai

Davant d'aquesta visió, relativament apologètica, ens trobem amb una tendència que cada cop valora l'històric recurs a les armes en termes més negatius. La decisió mateixa de crear Umkhonto representaria un error de greus conseqüències per al moviment anti-apartheid en el seu conjunt. El desencert quedaria palès en els fets de Soweto de 1976, i en la remuntada del Cartisme dels anys 80s. Cap d'aquests fenòmens pot ser atribuït a la prioritització del guerrillerisme des de la missió externa de l'ANC.

Ans al contrari: l'excés d'atencions envers el manteniment de MK retarda la implantació interna del moviment, i introdueix interferències militaristes en una dinàmica que brota al marge de consignes exteriors. Mark Swilling, analista polític expert en la trajectòria de l'UDF, i afí als seus plantejaments més populistes, ens comenta en un accés de sinceritat: "La història de l'ANC consisteix en un error rera l'altre: renunciar a la mobilització de masses a principis dels seixanta per endegar la lluita armada va ser un error, tal i com ens demostra el rebrot dels 80s" (144)

Per a alguns, i no només per als addictes al règim, la força moral d'un recurs extrem no compensa les seves conseqüències negatives. La lluita armada no és l'única forma de lluita, i el seu abús porta a la distracció en la mobilització cívica, l'acció sindical o les campanyes internacionals. En el sprint final, és plausible que la utilització d'Umkhonto com a trumfo en la negociació fos més un obstacle que un atot. En la recta final, la inexistència, o la jubilació anticipada, del factor Umkhonto podia haver facilitat una transició més ràpida i més fluida.

El parer d'Allister Sparks, sagaç informador i cronista de la Sudàfrica actual, és que concebre una ofensiva armada a l'estil dels exèrcits d'alliberament en voga al Tercer món va constituir una opció malaurada. Sudàfrica no era comparable a les situacions colonials d'Algèria, Vietnam, Mozambic o fins i tot Rhodesia. L'Estat supremacista no podia ni volia retrocedir, i l'amenaça del *terrorisme* li permeté abrogar-se un discurs moralista altrament inversemblant: "...la decisió de Juny del 1961 significava que durant més d'una dècada l'acció política dels negres desapareixia de Sudàfrica... De cop, l'oposició negra era anihilada. Pitjor encara..., permetia al govern satanitzar l'ANC" (145).

De retruc, formacions noves es veuen obligades a ocupar el buit deixat pels antics moviments opositors, expulsats a partir dels 60s de l'escena sudafricana. Inkatha, Consciència Negra i els seus hereus, assoleixen un protagonisme al qual més tard no voldran renunciar. Amb la ressurrecció de l'ANC i els seus aliats, aquestes forces substitutòries no voldran entregar ni la seva implantació ni la seva independència. I es desencadena una pugna ferotge per la supervivència, igual o més violenta que la confrontació contra l'Apartheid.

Entre els incondicionals de l'ANC, la lluita armada també es cobrarà les seves víctimes. Per als que van haver de patir en la precarietat dels camps d'instrucció, per als represaliats, per als que van comprovar en pròpia carn el cinisme de la *propaganda armada*, les ferides ja vénen de lluny. Però fins i tot per al jovent *enragé* dels ghettos, la glorificació irracional de les gestes bèl·liques havia de conduir a una profunda frustració. Com s'entenia que MK hagués muntat txeques de tortura, com la policia de Botha? Per quins set sous els guerrillers desmobilitzats havien de tenir un tracte de favor, quan ells s'havien passat la vida esquivant bales? A què obeïa la suspensió de la lluita armada, quan més calien els fusells per contenir els atacs d'Inkatha i dels *vigilantes*?

"L'ANC està fart de ser una funerària". Aquesta és l'expressió més ressentida i angoixant d'un desencís galopant entre els seguidors de Mandela. Si l'ANC va escollir que la seva branca armada fos emprada amb finalitats propagandístiques o negociadores, algun dia s'havia de notar. Avui, les inquietuds i les

preguntes sense contestar són moltes. La resposta no pot ser més que una: cal pagar el preu d'una opció equivocada.

D'altra banda, era impossible eradicar, de la nit al dia, el que Sparks anomena l'estigma *Khmer rouge* de l'ANC. La contenció dels elements exaltats es feia més difícil quan MK abandonà el principi d'evitar víctimes civils. El Maig de 1983, un cotxe-bomba matava 19 persones innocents a Pretoria. L'any següent, els ghettos negres esclataven i els *camarades* incendiàries de l'UDF es prodigaven en tribunals populars i execucions sumàries amb el famós *collar*. La romantització de la lluita armada a la qual al·ludia Boesak no contribuïa precisament a encalmar els ànims. Inevitablement, la fúria es va traslladar a la rivalitat política entre les formacions negres.

Quan una Comissió de Persones Eminents (no caricaturitzo: la delegació realment portava aquest títol) es desplaçà a Sudàfrica l'any 1986, va dictaminar que la violència era un resultat de l'Apartheid, i que aquesta disminuïria un cop es desmantellés el sistema (146). Que no hagi estat així, sinó al contrari, representa l'element de frustració més greu entre la població africana. I l'ANC, un dia o altre, haurà d'admetre la seva part de responsabilitat.

Hi ha un no sé què d'inconsistent en la concessió de tres Nobels de la Pau a dirigents del Congrés (Luthuli, 1960; Tutu, 1984; i Mandela, 1993), que coincideix amb moments crítics en el camí de la violència. Quan Luthuli torna d'Oslo, esclaten les primeres bombes d'Umkhonto. Tutu rep el premi en el moment àlgid de les batusses entre *camarades* i *vigilantes*; i Mandela és guardonat quan la guerra civil al país, des del seu alliberament, ja supera el còmput esfereïdor de 10.000 morts. Què està passant amb el degà dels moviments antiracistes? No voldria pas sobreestimar el valor d'un guardó polèmic per naturalesa. Però és obvi que, als ulls de l'observador profà, l'aclamació de la comunitat internacional no acaba de quadrar amb els rius de sang que passen a frec de l'ANC.

Passa, simplement, que el Congrés i els seus líders, com qualsevol formació política i qualsevol mortal, són plens de contradiccions. No queda clar si hem de donar la raó als apolegetes de la violència o als seus crítics més aferrissats. En tot cas, hem de qüestionar seriosament el triomfalisme de l'antiga ortodòxia, que percebia el recurs a les armes com just, necessari i victoriós. I a partir d'aquí, admetre que l'ANC ha hagut de pagar el preu de les seves decisions històriques: l'haurà de pagar, probablement, durant molt de temps. Esperem que algun dia, tant el Congrés com el país en general es puguin deslliurar de l'estigma sanguinari que Carl Jung expressava en acostar-se a les costes africanes:

"Em trobava embuixat per una impressió que ni jo mateix arribava a comprendre. No parava de pensar que aquella terra exhalava una flaire estranya. Era la flaire de la sang, com si el sòl n'estigués impregnat" (147)

ES BUSCA: UNA NACIÓ PER A UN POBLE

"La defensa de l'internacionalisme i una lluita sense concessions contra tota forma de nacionalisme equivocat". Solució a la qüestió nacional sudafricana, segons l'òrgan oficial de l'ANC, *Sechaba*,.Novembre de 1980.

"El poble, el poble de debò, no dóna suport a l'Inkatha. Fa costat a l'ANC".
Teni, activista de Soweto. Abril del 1993.

El Congrés Nacional Africà (ANC) es defineix, i projecta la seva imatge, com el principal moviment d'alliberament nacional de Sudàfrica. El seu mateix nom sembla que ho indica i els màxims exponents de la seva doctrina el presenten com l'instrument per a la superació definitiva de les barreres racials, culturals, lingüístiques, ètniques, sexistes, etc., de la societat que aspira a representar.

Potser sembla superflu, doncs, interrogar-se sobre la naturalesa d'un propòsit tan noble. En cercles pròxims a l'ANC, fins i tot pot semblar un exercici intel·lectual fútil que voreja l'heretgia. Però precisament aquesta seguretat sobre la visió nacional o nacionalista és el que duu a provocar inquietuds raonables. Què ha significat i què significa avui la nació? Quin model d'estat comporta? Com se suposa que s'ha d'ajustar al laberint sudafricà d'identitats? O encara més: la nació esgrimida per l'ANC, aquesta nació tan idealitzada, desitjada i gastada, respon a una realitat o a un anhel fonamentat en una abstracció? Ha existit sempre, esperant ser descoberta, o neix d'un projecte polític concret, compendi d'il·lusions i de voluntats?

En tot cas, els fundadors del moviment no van saber captar les essències de la nació sudafricana de la mateixa manera que ho van fer els seus hereus de la segona meitat del segle. Per a ells, la nació era la nació negra. La resta constituïa, com a màxim, una nació veïna (1). L'any 1922, la nova força política va ser batejada alegrement com a Congrés Nacional Indígena de Sudàfrica (SANNC) i no es va convertir en Congrés Nacional Africà (ANC), a seques, fins al 1923. Els seus entusiastes creadors el van concebre com una agrupació de notables africans, entossudida a estendre els drets de ciutadania a la comunitat negra. L'impuls principal consistia en obtenir un cert accés i empar de l'Estat, i no primordialment en la construcció d'una societat superadora de les barreres racials, culturals, és a dir; de l'estat-nació.

Certament, les exigències del primitiu SANNC es basaven en un discurs encara vigent avui: que Sudàfrica pertanyia legítimament als seus pobladors africans, els quals acceptarien generosament la cohabitació amb altres grups en termes d'igualtat. Però una cosa és el pacte entre nacions del SANNC i una altra de molt diferent és el Pacte Nacional de l'ANC actual. Així com els Dube, Seme o Plaatje de 1912 van incorporar immediatament una filosofia intertribal (no pas antitribal), la seva nació no va saber, o no va pretendre, bregar amb èxit amb el monstre racial.

De fet, la confusió entre raça i nació és una de les constants més compromeses del debat polític a Sudàfrica. Alguns autors han intentat d'establir distincions (2), però el virus contagiats després de tants anys de segregació n'ha fet una tasca quasi impossible (3). L'ANC mateix no ho va intentar en l'àmbit teòric fins al 1955 (Carta de la Llibertat) i en el pràctic, fins al 1985 (4). Anteriorment, el nacionalisme dels pioners, per bé que era clarament antidiscriminatori, arrossegava una inevitable olor exclusivista. Fins i tot avui, de ple en el camí cap a un estat no racial, el debat sobre el nou model territorial es veu distorsionat pel vell i conegut fantasma del racisme.

És inevitable, i fins i tot natural. Però potser val la pena separar tots dos conceptes, o almenys veure quan es confonen i perquè. Diríem, partint de la modèstia més innocent, que no sempre són termes intercanviables -ni tan sols a Sudàfrica. Juraríem que la raça s'imputa més a la diferència física, i la nació, a la diferència cultural, tot i que, sens dubte, hi ha vasos comunicants. Com que el temps i l'espai són limitats, i qui molt abraça poc estreny, ens centrarem aquí en l'ideari nacionalista adoptat per l'ANC, i apel·larem només a concepcions racials, o racialistes, quan aquestes adquireixin una presència determinant en el discurs nacional.

La Gran Aliança de Tribus

Moshoeshoe I, rei dels sothos, un dia somnià una gran coalició de nacions africanes que podia derrotar, o almenys detenir, el colonitzador blanc en el seu passeig per l'Àfrica austral. Moshoeshoe no va poder dur mai a terme aquesta tasca, malgrat que va aconseguir la creació d'un petit protectorat que, un segle després, s'emanciparia com a Regne Independent de Lesotho.

La gran aliança no es va materialitzar fins algunes dècades més tard, de la mà del SANNC. Els principals impulsors de la nova plataforma ja no van ser les testes coronades, ni tan sols africans de sang blava, sinó una classe emergent de professionals liberals i intel·lectuals de zones urbanes. Estranys a les jerarquies tradicionals, malgrat que no n'eren completament indiferents, van

ser capaços de convocar un gran moviment sota una bandera unitària.

Les paraules de Pixley I. ka Seme, advocat d'origen zulu, en la seva crida a la unitat, són ben eloqüents:

"El diable del racialisme, l'aberració del plet entre xhoses i fingos, l'enemistat que existeix entre els zulus i els tsongues, entre els sothos i la resta dels nadius, han de ser enterrats i oblidats... Som un sol poble. Aquestes divisions, aquestes gelosies, són la causa de totes les nostres penes, de tot el nostre endarreriment i la nostra ignorància actuals." (5)

De fet, la sensació de derrota i la impotència davant l'agressor blanc havien animat l'emergent classe mitjana africana a crear organitzacions intertribals des del final del segle XIX. Els Congressos Provincials, l'Associació d'Electors del Cap o Imbumba Yama Afrika suposaven esforços en aquesta direcció. La liquidació de la resistència armada era vista com el resultat lògic de conflictes que es mantenien per separat, de manera independent o fins i tot antagònica (6).

Després de l'extinció de les revoltes, el buit de líders amb credibilitat s'ompliria per èlites cristianes educades a les missions, compromeses no solament amb l'universalisme i el progrés sobre una base material, sinó especialment amb un patró interètnic de la societat, capaces, per tant, de captar la cooperació dels africans més enllà de les animositats esmentades per Seme (7).

Així ho van veure els cronistes oficials, que van esgrimir l'aliança interètnica com el gran triomf del primer SANNC, per sobre d'altres consideracions. El mateix Albert Luthuli, en la seva autobiografia (8), criticà els padrins del SANNC per la timidesa i el servilisme que mostraven, però va salvar la devoció per l'unitarisme que manifestaven i va elogiar l'abnegació que tenien per consumir la fusió d'interessos tribals i urbans. Procedents de Luthuli, aquestes lloances tenien un significat especial, a causa de la seva posició com a president del moviment, però també per la seva ascendència com a jerarca zulu.

Els cronistes oficials de l'ANC han mitificat la fundació del moviment fins a extrems inversemblants. Per exemple, Francis Meli presenta el moment històric com la culminació d'una nova lleialtat -lleialtat no tribal- que es manifestava bàsicament com a anticolonial i, per això, antimissionera. I afegeix: "S'ha dit que aquesta conferència (la del 1912) va significar el naixement no solament de l'ANC, sinó també de la nació -l'ANC va assumir la tasca de comadrona en el procés de renaixement i regeneració nacional [...]. Va ser un acte de salvació nacional, una continuació -sota noves condicions històriques- de la lluita anticolonial del nostre poble, que va començar davant el mateix colonialisme" (9)

John Pampallis, autor de la història de l'ANC que s'utilitzava als camps de formació de l'exili, s'expressava de forma similar: "El

significat de Gener de 1912 radica sobretot en el naixement, no només d'una organització, sinó també d'una nació. Els fundadors de l'ANC van adonar-se que les divisions entre els diferents grups nacionals eren una font de feblesa per als africans i havien de ser eliminades... L'èxit considerable de l'ANC en les dècades següents és sens dubte un dels seus encerts principals" (10)

Solomon T. Plaatje, secretari general del SANNC en la primera època, apel·là aleshores a una òptica menys essencialista, i va destacar la capacitat de l'organització de concertar interessos prèviament divergents. En la seva obra cabdal, *Native Life in South Africa*, escrita com a al·legat contra la Llei de la Terra del 1913 (que va limitar la possessió i l'explotació de terres pels africans a un 7,3% del país), remarcava l'efecte unificador d'aquestes mesures discriminatòries entre els seus compatriotes negres. Tot citant un diari anglès, Plaatje sentenciava: "Els sudafricans [blancs] sempre han temut l'acció combinada de totes les tribus indígenes, però amb aquesta llei han escollit la manera més efectiva d'irritar tots i cadascun dels indígenes" (11)

De fet, la mateixa creació de la Unió Sudafricana el 1910, resultat de la conjunció del nacionalisme boer i de l'imperialisme britànic, havia estat interpretada pels africans com la sacralització d'una idea de nació-estat blanca i excloent, obcecada a desposseir de la ciutadania els habitants negres. La Llei de la Terra i altres disposicions legislatives només serien passos, lents però segurs, en aquesta direcció.

En gran mesura, doncs, el primer Congrés neix contra l'estigma d'un projecte de nació eurocèntrica, mutilada i arrogant. El dret d'admissió condueix per reacció, lògicament, a la fundació d'un club afrocentric i, si es vol, racalista. La diferència es troba en el fet que, mentre la Sudàfrica pàl·lida i dominadora aspira a la segregació, la Sudàfrica bruna i dominada es pronuncia per una eventual integració.

Ara bé, de la mateixa manera que la Unió de Botha i Smuts no aconsegueix esborrar les diferències entre les tribus blanques, la gran aliança de Seme i Plaatje no encerta a liquidar les disparitats entre els col·lectius de la suposada nació negra. Tampoc no ho pretén, en el fons. El matís és important, perquè explica una de les distincions crucials entre el Congrés de l'època inicial i l'actual, amb un tomb en la seva doctrina nacionalista que comença durant els anys cinquanta i es consuma a l'exili. Fins aleshores, el SANNC, malgrat les seves sigles, pot pretendre ser nacionalista però no nacional. El comportament social, especialment entre la població rural -que compon la majoria- continua marcat per les pautes culturals, lingüístiques, mitològiques i territorials dels Moshoeshoe, Shaka i Makana.

Fins i tot dins del SANNC, no tots combreguen a la perfecció amb l'unitarisme anglòfon, encorbatat i burgès dels alquimistes urbans que destil·len, a partir del 1912, la pedra filosofal de l'africanisme multiètnic. El Congrés disposa, des del començament,

d'una cambra alta o senat, plena de caps tribals, que complementa la cambra baixa. Malgrat que és la segona, l'Assemblea de comuns, la que pren les decisions i gestiona l'organització, el parlament de barons constitueix una clara, i necessària, concessió al tradicionalisme dels Grans d'Azània.

A l'ANC d'avui, i malgrat les iniciatives seductores d'última hora, no sembla que hi hagi aquesta concessió. En general, els caps tribals són tractats amb suspicàcia perquè encarnen un costumisme antiquat, perquè han flirtejat amb Pretòria i, sens dubte també, perquè han alçat la bandera d'un particularisme ètnic que sense cap mena de dubte qüestiona el patriotisme unitarista del moviment. És evident que, al llarg de més de vuitanta anys, la societat ha patit un canvi irreversible, i l'evolució de l'ANC és un reflex fidel de la industrialització, urbanització i -diguem-ho amb una certa cautela- modernització de Sudàfrica. Però també ha canviat alguna cosa més, potser a causa de les transformacions estructurals esmentades.

En contra del que poden defensar Francis Meli i altres essencialistes contemporanis, el SANNC primigeni no es considera a ell mateix un òrgan de salvació nacional, i molt menys el ressuscitador d'una atàvica unitat de destí en l'universal que es perd en l'albada del colonialisme.

En tot cas, la gran aliança es constitueix sobre una base molt més àmplia del que avui és la República de Sudàfrica, i afegeix una certa confusió al principal precepte de qualsevol doctrina nacional: la traducció al territori. La primera constitució del SANNC comprenia la inclusió de delegats de Rhodèsia i dels tres protectorats britànics (els actuals Lesotho, Botswana i Swazilàndia). Entre els fundadors del SANNC hi havia un sotho (de l'actual Lesotho), Maama Seiso; un tswana (de l'actual Botswana), Joshua Molema; i entre els presidents honoraris de la cambra alta, el rei dels sothos, Letsie II (12).

Seme, el martell d'heretges, d'aberracions entre xhoses i fingos, d'enemistats entre zulus i tsongues, tenia vinculacions clares amb els seus orígens i amb alguns caps regis. En la seva joventut, mentre estudiava a Nova York, va causar més furor com a nacionalista zulu que com a sudafricà unitarista (13). Com a advocat, els seus clients van incloure la monarquia Swazi, que, per cert, va finançar durant uns quants anys l'òrgan oficial del Congrés, Abantu-Batho (14). El jove Seme tenia també una certa debilitat per la reialesa zulu, fins al punt que va conèixer prou bé -en el sentit bíblic- a la filla del rei Dinizulu, amb qui es va casar. Durant els anys trenta, Seme es va tornar a delatar com a tradicionalista consumat quan va intentar tornar a fer emergir la cambra alta, que en menys de dues dècades s'havia volatilitzat (15).

Un estudi sobre el regne Swazi de l'època subratlla l'interès de l'aristocràcia clànica en tenir presència al Congrés, ja que es preveia la incorporació del territori a la Unió Sudafricana en un futur no massa llunyà. La corona swazi havia arribat a exigir prerrogatives absolutes a les zones swazis dins les fronteres sudafricanes, exigint que el SANNC comptés sempre amb el seu permís per a operar entre els que seguia considerant súbdits seus. El rei Sobhuza va prestar el seu suport a Seme, i va defensar la seva opció conservadora davant els radicals del Congrés fins ben entrats els anys trenta. De fet, les inclinacions ètniques de Seme encaixaven amb els recels del polític davant la creixent urbanització i proletarització de les masses africanes, que enfiebien les línies d'autoritat tradicionals (16).

Les connexions de Seme, i fins a cert punt de Dube, amb les reialeses Swazi i Zulu provocarien una reacció airada de la minoria Tsonga, al nord del Transvaal, que actuarien amb recel front a la prepotència dels col·lectius esmentats. Els Tsonga, i d'altres ètnies menors, protestarien pel favoritisme dels prohoms del Congrés envers certes testes coronades. Això obligaria a fer malabarismes per a mantenir un precari equilibri de poders entre els pobles africans representats a la formació, que no sempre s'aconseguiria (17)

El biògraf de Plaatje destaca, com a virtuts del personatge i com a motius per a la seva nominació com a secretari general, la fluïdesa amb què parlava la majoria de les llengües africanes, la proximitat amb els electors africans del Cap (la seva dona era fingo), l'origen tswana i la defensa que feia dels interessos dels africans del Transvaal i de l'Estat d'Orange. En bona part, va ser Plaatje, gran coneixedor del sistema tribal, promotor de la recuperació de la llengua tswana, qui va insistir, fins a la sacietat, en establir una cambra aristocràtica i nomenar vuit caps com a presidents honoraris del SANNC. I va aconseguir totes dues coses. El que no va aconseguir va ser batejar el moviment amb un nom autòcton (18).

Aquestes dades no contradiuen la premissa bàsica que els creadors del Congrés postulaven una nova nació, d'estil africà i intertribal, a l'extrem sud del continent negre. Però hi afegeixen dues distincions importants: en primer lloc, que aquests aspiraven a conciliar la realitat multiètnica de la zona, i no a ventilar-se-la. Per bé que el liderat podia comptar amb la dedicació i inspiració d'una diminuta classe de professionals cosmopolites, la base havia de descansar sobre l'estructura tradicional i rural de les antigues estructures tribals, d'allò que molts entenien encara com les genuïnes nacions africanes.

I en segon lloc, l'actitud dels patriarques del Congrés ens permet sospitar que aquests senyors no concebien la gran aliança com una reanimació d'una nació dormida i immanent, sinó com la

fabricació d'una plataforma inèdita. Tenien una visió més conjuntural que essencialista, que consumava un tall històric respecte a la dispersió de les lluites anticolonials i no una continuació lògica i prescrita. I encara més: la naturalesa de l'entitat política i territorial preconitzada era encara difosa, i aniria evolucionant d'acord amb les circumstàncies fluctuants de cada moment. La inclusió de Rhodèsia i dels protectorats cauria pel camí, víctima de la consolidació de fronteres de la Unió -després República- Sudafricana. El reconeixement o la tolerància de les particularitats ètniques també es volatilitzaria davant el *divideix i venceràs* de Pretòria, especialment després de la victòria del Partit Nacional de D. F. Malan.

El somni de Moshoeshoe s'havia materialitzat, si més no en la seva versió pacífica i constitucional. Sorgia un patriotisme africà nou, plural i interètnic. Assumia també un caràcter provincial i mimètic amb la Unió blanca, basada en les quatre divisions administratives -dues ex-colònies britàniques i dues ex-repúbliques boers - que van aconseguir una àmplia autonomia arran del pacte fundacional del 1910. Però quedava encara un llarg camí per recórrer fins a arribar a la idea de la nació-estat centralista, igualitària, no racial, no sexista i no tribal de l'ANC dels nostres dies. La noció jacobina d'un país absolut i sobirà, format per ciutadans i no per grups, es faria esperar encara unes quantes dècades.

Nació de nacions?

Fins al final de la Segona Guerra Mundial, la vaguetat i la política conciliadora dels dirigents de l'ANC en la qüestió nacional, com en moltes altres qüestions, es van mantenir essencialment intactes. Els corrents de pensament dominants van continuar abordant el passat i el present dels africans sense aclaparar-se gaire per la diversitat de pobles que componien la riquesa cultural de la comunitat negra. John Henderson Soga, acadèmic mestís fill de Tiyo Soga -el primer clergue africà del país-, ho va entendre així en la seva magna crònica sobre els ngunis (19).

L'empenta electoral dels nacionalistes afrikaners (20), això no obstant, va obligar a prendre posicions respecte a les possibles aspiracions d'altres grups nacionals en la construcció de l'Estat. Els nois de Barry Hertzog, primer, i els del Dr. Malan, després, van fer reflexionar a alguns africanistes sobre les fórmules antropològiques que aquests propugnaven, fins i tot entre els blancs. Per bé que no es va arribar a qüestionar la unitat del front interètnic al si del Congrés, algunes organitzacions noves van limitar el seu radi d'acció a zones culturalment homogènies (la ICU Yase Natal, la Bantu Union del Cap Oriental, la Convenció d'Electors Nadius en la mateixa zona, o la *Bunga* que es va empescar el govern al Transkei). En el mateix moviment, les

agrupacions provincials van funcionar amb independència, i van cultivar fins i tot temptacions secessionistes. Les personalitats més conservadores de l'ANC (Selope Thema, Champion, el mateix Seme) van optar per extreure les inclinacions africanistes del moviment, i van defugir les temptacions multirracials i socialitzadores dels més progressistes.

Ni tan sols les vaques sagrades del Congrés se salven de les contradiccions que, en bona manera, sorgeixen a cavall de les dues èpoques -l'anterior i la posterior a la Guerra Mundial. El professor Z. K. Matthews, erudit i rector de la Universitat de Fort Hare, cosí de Plaatje i també d'origen tswana, però netament unitarista, es lamenta en la seva autobiografia del següent: "Ens ensenyaven a viure en dos mons [...] un que en realitat abandonaríem per sempre més (la tribu) i un altre que no ens ofería cap possibilitat de prosperar i de créixer d'una altra manera. Això és el que més tard aprendria a descriure com a *procés de destribalització*" (21)

La destribalització a la qual al·ludeix Matthews no sempre és un procés inconscient. Per més que la sortida (integració en una societat urbana i multi- o a-ètnica) fos ronyosa i alienadora, el primer dels dos mons de Matthews començava a caure sota l'òrbita de la bantustanització ordenada per Pretòria. El cap zulu Albert Luthuli ens descriu el conflicte en la seva pròpia carn abans de la seva deposició i el seu accés a la Presidència de l'ANC: "Els africans es troben atrapats per un veritable dilema -el nostre impuls és de lleialtat cap als nostres caps, però sabem del cert que els nacionalistes [*afrikaners*] els estan convertint cada vegada més en els seus titelles" (22)

Luthuli dedica unes quantes pàgines apassionants a la seva actuació com a cap de la missió d'Umvoti, i ens retrata el clima d'absoluta cordialitat que es respirava a la cort reial zulu durant els anys trenta, entre africans d'extracció rural i urbana. De fet, la seva trajectòria personal demostra fins a quin punt el projecte ètnic de la tribu afrikaner, a partir dels primers cinquanta, repercuteix sobre les seves pròpies contradiccions en l'aspecte nacional. Fins al punt de renunciar a la jerarquia zulu per pujar-se al carro unitarista i cada vegada més antiètnic de l'ANC. Luthuli no aconsegueix conciliar ambdues passions, tal com ho aconseguiren els seus precursors del SANNC. Es veu forçat a escollir. Altres optaran per defugir la gran nació i refugiar-se en la petita nació que els ofereixen els bantustans de Verwoerd -*la gran trampa*, segons Luthuli (23).

Però no ens avancem. El Congrés dels anys trenta i quaranta encara no sent la necessitat d'escollir. Tal com apunta el nostre admirat Francis Meli, l'organització evita la confrontació amb els col·lectius ètnics i se centra a unir-se contra la pèrdua de terres i de llibertats, i també a favor de la preservació de la cultura africana (24). Si assumim que per *cultura* realment es refereix a *cultures*, el plantejament sembla plausible: és només a partir dels anys cinquanta, i en concret arran de la creació dels primers bantustans, que l'afany d'unitat creix a expenses de la defensa cultural. Unes

altres mans, externes a l'ANC, ja s'encarreguen prou de capitalitzar la promoció de la diferència.

Pocs màrtirs intenten, en aquesta mar de passions, proposar una tercera via que conjumini l'oposició unida a l'Apartheid amb el reconeixement honest de la pluralitat de pobles de Sudàfrica. Però d'haver-ne, n'hi ha: i un que val la pena que destaquem és Lionel Forman, jove intel·lectual comunista que, durant els anys cinquanta, intenta influir amb la seva aguda prosa en la política de l'Aliança del Congrés -on hi militen, a través del Congrés de Demòcrates o altres formacions, marxistes notables. Forman és tan lliurepensador com es podria ser en un entorn estalinista, i els seus escrits teòrics aporten una alenada d'aire fresc.

El 1928, el Comintern ja havia comminat la seva filial sudafricana que adoptés l'eslògan d'una *República Indígena Independent com a estadi cap a una República d'Obrers i Camperols*. Entre l'enrevessat del lema i la preocupació dels militants a afrontar les devastadores purgues stalinistes que acompanyaven l'original consigna, pocs es van aturar a pensar en les implicacions que aquesta mena de fraseologia comportava.

El 1932, el Comintern tornava a l'atac amb més artilleria: "Independència nacional completa i immediata per als pobles de Sudàfrica. Pel dret de les nacions zulu, sotho, etc., a formar les seves pròpies repúbliques. Per la unió voluntària de totes les nacions africanes en una Federació de Repúbliques Indígenes Independents i l'establiment d'un govern d'obers i camperols. Garanties plenes de drets per a totes les minories, per a les masses treballadores índies, mestisses i blanques" (25). Els eslògans es van perdre en el marasme organitzatiu dels comunistes sudafricans dels anys trenta.

Però el 1954, a través de la revista *Advance*, Forman s'atreveix a ressuscitar les consignes, a la seva manera, i traslladar el debat a l'Aliança del Congrés. Per començar, reclama l'eradicació del terme *raça*, que considera derogatori, i la substitució d'aquest per *grups nacionals o nacionalitats* que, sense reflectir els mateixos col·lectius, segons ell il·lustren amb més fidelitat la realitat sudafricana (26). I s'endinsa en el que percep com a reivindicacions culturals alliberadores, davant els estereotips racials opressius:

"Els nostres poetes zulus han de cantar glosses d'alliberament en la seva llengua materna -el poble ha de deixar anar riallades amb les sàtires sothos sobre el Govern [...]. Sudàfrica no és una nació. És un estat multinacional format per un nombre de nacionalitats" (27).

La ploma esmolada de Forman no s'acovardeix davant les crítiques furibundes de Yusuf Dadoo, del Congrés indi -afiliat a l'Aliança- o dels membres de l'ANC, com ara el fill de Z. K. Matthews, Joseph -l'inefable Joe, que anys més tard vendria els seus galons per un plat de macarrons a l'Inkatha!—, els quals

deploren la inoportunitat del debat davant la fonamental unitat de l'oposició. Forman ignora els lladrucs i continua cavalcant. Apel·la, això sí, a l'ajuda qualificada del camarada Stalin quan cita el seu concepte de nacionalitat o *grup nacional* com a entitat de trets lingüístics i històrics propis, que aspira a una certa cohesió territorial i econòmica -i que es converteix en nació plena quan aconsegueix aquesta cohesió.

Forman eludeix identificar les nacionalitats de Sudàfrica, però insisteix en el seu paper cardinal per aconseguir una societat lliure, socialista i feliç: "El fet de garantir territoris legítims als pobles pot sobtar alguns pensadors superficials, ja que estan massa condicionats a combatre qualsevol idea que sembli que divideix la gent. Això fa pudor a Apartheid. Però és obvi que les garanties d'autonomia nacional en una democràcia popular no s'assemblen en res a l'Apartheid" (28)

Forman no es rendeix i organitza a Ciutat del Cap un simposi sobre la qüestió nacional, en el qual hi participa ell mateix, juntament amb Masabalala Yengwa, de l'ANC, Archibald Jordan, lingüista africà, i Jack Simons, del Comitè Central del Partit Comunista (SACP). L'obcecació de Simons, en aquest aspecte més papista que el Papa, no contribueix a desenvolupar la polèmica, i de fet és ell mateix qui al final posa el baldó a tanta xerrameca: "Seria erroni inquietar o desviar [...] en ressaltar diferències tribals, racials o culturals. És més: l'accent hauria d'estar, sempre que fos possible, sobre els valors i interessos comuns a totes les persones dels moviments d'alliberament nacional" (29)

Al cap d'uns quants anys, el mateix Papa entra en lliça, per boca d'I. Potekhin, director de l'Institut d'Etnologia de Moscou -i alguna cosa més, també. Potekhin sentència des de l'oracle que "...el coneixement dels problemes evitarà els errors" (30), i anima Forman perquè no cessi en el seu afany. Al brau dissertador només li faltava aquell cop de mà a l'esquena, a punt de precipitar-se de cap a la *melée*. Argumentant que les distorsions del mapa nacional sudafricà provenen del capitalisme i de l'imperialisme, que han provocat migracions i formes híbrides de les nacionalitats en els complexos miners i urbans, pronostica:

"Una sola nació africana pot sorgir a Sudàfrica abans que una sola nació sudafricana, i de manera similar, sembla probable que es desenvolupin nacions zulus, sothos i d'altres abans que es fonguin en una sola nació africana [...]. Amb el Congrés es produí la primera afirmació conscient d'una sola condició nacional africana. Però les tribus havien estat considerades durant molt de temps com nacions. La paraula *nació* es va començar a fer servir de manera corrent tant com a descripció de les tribus africanes a títol individual com del poble africà en el seu conjunt. En propietat, l'ús de la paraula *nació* és inexacte en ambdós casos" (31)

A partir d'aquí, el nostre amic comença a patinar. Abandonant la prudència d'anys anteriors, decideix assenyalar les pre-nacions africanes: zulu, sotho, xhosa, swazi, tswana, etc., i les proto-pre-nacions restants, que no compten ni amb la cohesió geogràfica ordenada pel camarada Stalin: afrikaners, mestissos, anglesos i

indis (possiblement agrupats, per conveniències de l'idioma, en dos grans grups lingüístics). Fent gala de generositat, concedeix el dret d'autodeterminació a tothom en un futur lliure i socialista. Potekhin afegeix llenya al foc, i aposta incongruentment per una fusió racial anglo-afrikaner i per una fusió lingüística dels grups nguni (xhosa, zulu i swazi).

El debat, doncs, es perd en vaguetats teòriques, que no compten ni amb les simpaties dels companys de partit. Forman, que podia haver sofisticat encara més les seves lucubracions sobre una futura Unió de Repúbliques Socialistes Sudafricanes, mor prematurament el 1959 i deixa l'Aliança del Congrés una mica òrfena de teòrics sobre la qüestió nacional.

Mentrestant, a les files de l'ANC s'ha anat observant una evolució interessant en la pràctica diària. Sense grans controvèrsies, el Congrés del Dr. Xuma (1940-49) ha anat adoptant declaracions que llimen les asprors del nacionalisme una mica bast dels seus antecessors. A les *Reivindicacions Africanes*, un document que fa una interpretació anticolonial de la Carta Atlàntica (1943), s'exigeix el respecte a l'existència separada dels tres protectorats que l'antic SANNC havia incorporat a la seva estructura; també es demana, en un altre document, la sobirania d'Àfrica del Sud-oest (Namíbia). Es ratifica, a més, el dret d'autodeterminació dels pobles, però no s'extrapola prou a Sudàfrica per poder establir si es tracta d'un sol poble no ètnic i no racial, o si són diversos els pobles que han d'exercir la/les seva/es sobirania/es. (32). En escometre una ambiciosa renovació organitzativa, Xuma assumeix la supervisió directa de les agrupacions provincials, i centralitza les decisions en el seu comitè permanent.

Amb la creació de la Lliga Jove del Congrés, el debat nacionalista se centrarà en quelcom que Forman, potser innocentment, pretenia defugir: la divisòria racial. No és ara el moment d'analitzar l'accés dels joves africanistes a l'ANC, ni la doctrina propugnada per Lembede, Mda, Sisulu i companyia. Potser val la pena remarcar, això no obstant, que el que s'eleva com un grup compacte entorn de l'africanisme (33), comença a patir unes certes fissures just quan el seu *Programa d'Acció* és assimilat per la cúpula de l'ANC.

El Programa d'Acció és tan explícit o més que documents fundacionals de la Lliga Jove ("Per llibertat nacional entenem alliberament de la dominació blanca i la consecució d'independència política.",(34)), però la seva adopció coincideix amb el viratge d'alguns membres destacats cap a posicions multirracials. Inicialment, el sector moderat o *nacionalista* (Mda. Ngubane, Tambo) havia estat eclipsat pel sector exclusivista o *africanista* (Lembede, Sisulu, Mandela, més tard Sobukwe).

Tanmateix, rera la mort de Lembede el 1947, rera les mobilitzacions conjuntes amb el Congrés Indi i radicals blancs, i amb el desenvolupament de l'Apartheid a partir del 1948, els joves *panteres* de la Lliga van anar derivant cap al sector minoritari. Quan Xuma fou defenestrat el 1949, i Walter Sisulu saltà a la Secretaria General del Congrés, el nacionalisme racialista ja era poc més que un pecat de joventut, sostingut per un nucli marginal d'exaltats (35). Serà aquest nucli, reforçat i encoratjat per una retòrica molt encesa, el que s'escindirà el 1959 per crear el Congrés Panafricanista sota la presidència de Robert Sobukwe.

Tornant a principis dels cinquanta, només faltava una declaració doctrinària que enarborés el nou nacionalisme multiracial. Després d'uns quants anys de discussió, es va elaborar i aprovar el document que, entre altres coses, reconeixeria l'anhel per una nació de negres, blancs i bruns: la Carta de la Llibertat (1955). En el preàmbul, la Carta afirmava que "Sudàfrica pertany a tots els que hi viuen, negres i blancs" (36). No hi havia cap confusió possible sobre l'assumpció del patriotisme nacional: havia de ser comú a tots els grups racials. L'Aliança del Congrés, consagrat el principi de col·laboració multiracial, es convertia en l'Aliança *Cartista*. A més, es feia un pas històric ja que en el preàmbul es definia també Sudàfrica com a *país*.

Però un capítol de la Carta semblava que donava la raó a les tesis de Forman, o com a mínim a l'ideari pluralista del primer SANNC. No s'esmentava en cap apartat la unitat de la pàtria, ni s'al·ludia a cap futur model d'estat no ètnic o centralista. Sota l'epítet de *Tots els grups nacionals tindran els mateixos drets*, s'hi anunciava: "Hi haurà estatus d'igualtat als cossos de l'Estat, als tribunals i a les escoles per a tots els grups nacionals i totes les races; tots els grups nacionals seran protegits per la llei contra els insults a la seva raça i a l'orgull nacional; tota la gent tindrà els mateixos drets a emprar la seva pròpia llengua i a desenvolupar la seva pròpia cultura popular i els seus costums" (37)

Més enllà de l'habitual confusionisme entre raça i grup nacional, qualsevol observador ingenu hauria jurat que l'Aliança del Congrés abonava un projecte de *nació de nacions*. Doncs bé, no del tot. Probablement, la Carta de la Llibertat reflectia, en aquest apartat concret, el cant del cigne d'una doctrina, a l'interior de l'ANC i dels moviments germans, que la bantustanització de Verwoerd escombraria en molt poc temps. Els redactors de la Carta eren homes de l'antiga generació que, com Z. K. Matthews o Luthuli, encara es debatien entre un món urbà i culturalment híbrid, i un món rural, ètnicament molt marcat, que els recordava la seva enyorada i feliç adolescència. I els marxistes blancs que van participar en el procés de redacció amb prou feines havien descobert el potencial divisionari i faccions dels condemnats *grups nacionals*. Aviat confessarien la seva imperdonable relliscada i, com tots els conversos, farien mans i mànigues per esporgar el seu passat..

La síndrome de Morogoro -

El 1950, Hendrik Verwoerd és nomenat ministre d'Afers Nadius, i comença de seguida a aplicar les seves tesis del desenvolupament per separat o *Apartheid*. En essència, el seu argument és que Sudàfrica és un país blanc i, per tant, els altres grups racials han de tornar a les seves respectives pàtries bantús (bantustans) o bé rebre, en territori blanc, la consideració d'immigrants temporals. La legislació aprovada en aquest sentit inclou, entre altres, les lleis sobre mobilitat (1952, 1950 i esmenes posteriors) i la Llei d'Autoritats Bantus (1951), malgrat que la formulació definitiva hauria d'esperar fins a la promulgació de la Llei d'Autogovern Bantu (1959 i esmenes posteriors).

En aquest marc, l'estudi encarregat pel Govern a la Comissió Tomlison havia d'oferir dades objectives sobre la viabilitat de la segregació territorial. Les conclusions de l'informe, presentades el mes d'octubre del 1954, avalaven el que fins aleshores encara no havia passat de ser un sinistre exercici masturbatori de Verwoerd i els seus conxorxats. El dossier recomanava la creació de deu nous estats bantús, sobre la base de les reserves rurals existents, seguida d'un traspàs massiu d'inversions i de propietat per a la seva consolidació territorial. El resultat d'aquesta ambiciosa operació hi permetria l'absorció de la població africana, gràcies a les mesures de desenvolupament econòmic que garantirien l'autosuficiència i l'emancipació dels bantustans (38).

El Govern es va afanyar a implementar una part de les recomanacions de l'informe, i en va arxivar discretament els suggeriments més onerosos. Per si de cas hi havia hagut algun dubte, es confirmava la naturalesa perversa de l'*Apartheid* com a instrument de la supremacia blanca, davant l'*Apartheid* genuí o retòric que glossava les virtuts d'un desenvolupament per separat equitatiu (39).

La reacció dels nacionalistes africans va trigar encara un temps a expressar-se de manera clara i contundent. Els activistes de l'ANC havien criticat, des del principi, la concepció i la inoperància de les reserves rurals (40); els greuges comparatius i la resistència a la filosofia que inspirava l'assignació de territori als negres no eren res de nou. Però hi havia dubtes raonables, si més no fins a l'aprovació de la llei del 1959, que les bogeries de Verwoerd arribessin a materialitzar-se algun dia.

Quan es comprova que el procés de bantustanització sembla, efectivament, irreversible, es fan sentir les veus que clamen contra la *trampa* de Pretòria. Una d'aquestes veus, que mentre dissertem sobre l'ANC no està de més escoltar, és la de Nelson Mandela: "Els bantustans no intenten expressar les aspiracions del poble africà: són instruments per a la subjecció. Amb el pretext d'atorgar l'autogovern, el poble africà està essent

fragmentat en unitats tribals que n'endarrereixen el progrés i l'evolució cap a la condició nacional plena" (41)

En aquesta fase inicial, doncs, el que més fereix i espanta Mandela és que els bantustans puguin usurpar el capital africanista, i s'alimentin de tendències exclusivistes i etnicistes que persisteixen tant en la societat sudafricana com, malgrat que en decliu, dins del mateix Congrés. Les seves pròpies memòries juvenils del Transkei no eren tan llunyanes, i sens dubte sentia unes contradiccions similars a les de Z. K. Matthews i Luthuli. Les seves connexions amb l'aristocràcia xhosa i el seu impuls de fidelitat al passat el devien situar en una posició personal crítica. Molts anys més tard, des de la presó, admetria aquest conflicte en una carta a la seva biògrafa Fatima Meer. Afirmaria que, al cap, hi tenia dos Transkeis, un d'innocent i obert, associat a la seva infància i als seus antecessors, i un altre

"[...] l'entitat política que va emergir a mitjan anys cinquanta i que va avivar polèmiques brutes enfrontant, en el procés, amics, familiars, ídols i admiradors com a oponents i fins i tot enemics irreconciliables". I fent referència en concret al seu cosí i president del Transkei, Kaiser Matanzima: "Encara ens sentim molt a prop l'un de l'altre, però es va trencar alguna cosa dins meu quan es va passar [als nacionalistes afrikaners]" (42)

El conflicte civil al Transkei, desencadenat en gran mesura per la bantustanització, va afectar Mandela en la seva pròpia carn, i també en la de Winnie Mandela, que va veure els seus familiars més immediats embolicats en la disputa (43). La peculiar esquizofrènia dels Mandela es va resoldre, com en la majoria dels casos dintre de l'ANC, amb la satanització del particularisme promogut per Verwoerd. Sens dubte, aquest serà també el cas de Govan Mbeki.

L'actitud de Mbeki resulta particularment il·lustrativa. Membre de l'ANC des de ben jove i més tard del SACP, fou també secretari de l'Associació Africana d'Electors del Transkei i, durant quatre anys, membre de la *Bunga* o Consell tribal. Condemnat arran dels processos de Rivonia, escriuria, ja a la presó, el que seria el llibre insígnia del nucli dirigent de xhoses a l'ANC, *La revolta dels camperols*. En aquesta obra, Mbeki va oferir el que podríem considerar com la tesi oficial del moviment sobre el Transkei, els seus conflictes civils i la bantustanització en general:

"El Transkei és la resposta del Dr. Verwoerd a la crítica internacional de l'Apartheid [...]. El Transkei és l'aparador de Sudàfrica. [...] si l'Apartheid no hi triomfa, no pot triomfar enlloc. Es tracta [...] d'una estratagema per contenir la marea del nacionalisme africà a Sudàfrica. La política sencera dels bantustans es basa en el càlcul que la supremacia blanca no podrà derrotar el nacionalisme africà sense desviar la força d'aquell nacionalisme cap a canals domesticables. Però els canals s'han mostrat erronis. L'estructura de l'Apartheid, curiosament arrebossada, roman dèbil i precària. Les dades econòmiques despullen visiblement les fantasies dels bantustans i, lluny de constituir un pla de Sudàfrica per afrontar els problemes

d'avui i de demà, el projecte dels bantustans suposa un retrocés cap al passat de Sudàfrica" (44)

Mbeki exposa la diferència crucial entre el Transkei anterior a l'Apartheid i el posterior. Mentre que el primer consumava la segregació, en convertir-se en reserva de terres que els africans no podien posseir en zones blanques, no negava tots els drets de ciutadania sudafricana als seus pobladors, ni trencava un model de sobirania extensible a tota la Unió. Les eleccions a la *Bunga* no eren alternatives o substitutòries de les eleccions sudafricanes -per als pocs transkeians que tenien dret a votar. Després de la Llei del 1959 i les correccions subsegüents, la tendència de Pretòria fou excloure els bantustans i els seus habitants de compartir drets i deures amb la Sudàfrica blanca.

Una altra crítica de Mbeki, més conjuntural que conceptual, apuntava a l'incompliment de les directrius marcades per la Comissió Tomlison. L'engany dels bantustans quedava al descobert quan, sobre un territori ja saturat demogràficament, es pretenia invertir les tendències migratòries sense crear riquesa agrícola ni fomentar el desenvolupament d'una classe mitjana autòctona. Segons Mbeki, a principis dels seixanta el nivell d'inversions se situava a menys de la meitat del que l'informe Tomlinson estimava com mínim indispensable per assolir els objectius esmentats (45).

La desposseïció de la doble ciutadania es va dur a terme a partir del 1970 amb la Llei de Ciutadania de les Pàtries Bantus, i es va aplicar automàticament en el moment que els bantustans accedien a la independència. El mateix Verwoerd, ja com a primer ministre, havia expressat les seves reticències a la fragmentació de la seva flamant República Sudafricana (proclamada el 1961, després de trencar amb la Commonwealth). Alguns activistes de l'ANC, a la presó i a l'exili, van interpretar el misteriós assassinat del *premier* el 1966 com el desenllaç d'una lluita intestina, en la qual sectors del partit governamental volien vèncer les resistències de Verwoerd per dur la bantustanització fins a les últimes conseqüències (46).

La primera independència (Transkei) no arribaria fins al 1976, però molt abans ja semblava evident que ni el mateix Pare Sant -ni el Dr. Verwoerd, ignorem si en la seva companyia- podria congelar el procés en una tímida fase de concessió d'autonomies. La bola havia començat a rodar i anava creixent en la seva cursa precipitada cap a la culminació de l'Apartheid. A les files de l'ANC -de la seva missió exterior, a aquestes altures-, la resposta habitual fou de mera desqualificació, conjuminant esforços per desacreditar els nous estats bananers tant dins com fora de Sudàfrica. La campanya va donar els seus dividends, ja que la comunitat internacional es va negar a reconèixer cap de les independències.

Dintre del Congrés, doncs, la reacció més habitual fou la del rebuig frontal: "Els bantustans són un fenomen passatger, un dels malsons que el nostre poble recordarà haver tingut en el seu camí cap a la llibertat. Una cosa ha de quedar clara: el poble africà no ha acceptat mai les autoritats bantús com una alternativa a la llibertat i la democràcia a Sudàfrica" Les paraules provenen de Masabalala Yengwa, que escassament quinze anys abans havia accedit a discutir amb Lionel Forman les excel·lències de les nacionalitats de Sudàfrica (47).

Paral·lelament a les reaccions més visceral, els intel·lectuals més destacats de l'Aliança Cartista anaven desenvolupant un corpus teòric, sofisticat i complex, per retratar l'enforcall històric en el qual es trobava la *nació*, i per trobar fórmules que poguessin curar tots els seus mals. La vareta màgica va fer la seva aparició en un document aprovat pels comunistes el 1962 i ratificat, per l'Aliança del Congrés, en la Conferència de Morogoro (1969), de la mà de Joe Slovo i d'altres comunistes influents, i es va materialitzar en el document *Estratègia i tàctiques*.

Estratègia i tàctiques defineix la situació de Sudàfrica com a *colonialisme d'un tipus especial*, entenent que imperialistes i colonitzats es disputaven un mateix territori nacional. A partir d'aquí, l'ANC, concebut com un moviment d'alliberament nacional, ha de redoblar la seva lluita anticolonial a partir de les classes oprimides -predominantment africanes, però aliades amb uns quants rebels descolorits- per construir una sola nació, unida en una societat sense classes i sense discriminació de raça, ètnia, sexe, etc.

Slovo es revelarà com un lluitador infatigable en molts camps, un d'ells la divulgació i l'elaboració de les tesis de Morogoro. Apuntarà que, així com les metròpolis colonials recorrien al neocolonialisme per continuar explotant les seves antigues possessions, el colonialisme intern i de tipus especial s'inventava, a Sudàfrica, unes entitats menors dependents i governades per mitjà d'oligarquies locals: els bantustans (48).

La guspira de Slovo esclata amb efectes endarrerits, però amb un impressionant desplegament pirotècnic el 1988, amb l'edició d'una obra col·lectiva a càrrec de Maria Van Diepen, *La qüestió nacional a Sudàfrica*. Un planter admirable d'intel·lectuals pròxims a l'ANC analitzen i desenvolupen, amb totes les variants i els colors, les tesis que es desprenen d'*Estratègia i tàctiques*.

El mateix Slovo contribueix a la causa amb un article que arrenca amb una paraula clau: "Som ja un poble o bé, per ara, només una nació en construcció?" Després de rebutjar la fórmula estaliniana sobre les nacionalitats i el paquet teòric de Forman, que al seu entendre van infectar el debat fins a apropar-lo perillosament al separatisme ètnic, afirma que en un context africà la invocació de drets ètnics o

regionals acostuma a minar, més que no pas a promoure, la lluita colonial per una veritable autodeterminació nacional. I sentència:

"Sudàfrica no és un país multinacional: és una nació en construcció [...]. Sabem molt bé allò que [...] el *multinacionalisme* implica. És l'estratagema principal per a mantenir la dominació nacional. [...] no podem acceptar propostes dissenyades o calculades per perpetuar un marc *multinacional* que retengui les identitats nacionals separades i, en conseqüència, el poder del racisme blanc" (49) En la mateixa línia, rebutjarà les recomanacions del camarada Starushenko, membre de l'Acadèmia de Ciències Soviètiques, sobre la consagració dels drets de les minories en la futura Sudàfrica: "A la Unió Soviètica, el reconeixement del *multinacionalisme* fou la base de l'alliberament i l'autodeterminació nacional [...]. En el nostre cas, el *multinacionalisme* constitueix la principal recepta racista per a mantenir la dominació nacional" (50).

L'obra col·lectiva afegeix matisos interessants a la doctrina central exposada per Slovo. Van Diepen, l'editora, insisteix que el nacionalisme blanc no és gaire més que una manera encoberta de dominació, mentre que el veritable nacionalisme, alliberador i no racial, és el de la nació africana -que compta amb la connivència de certes minories (51). William Pomeroy parteix de la mateixa premissa, però es despista quan assenyala que cal idear un model similar al de l'URSS per adaptar el laberint ètnic heretat del colonialisme. En la conclusió, això no obstant, retorna al recte camí indicant que solament una força internacionalista i oberta (com l'ANC, per exemple) té la capacitat integradora necessària per assumir aquesta tasca (52).

Mzala, un zulu de soca-rèl i principal punta de llança de l'ANC contra Buthelezi, argumenta correctament que el capitalisme va forçar a Sudàfrica una cohesió de mercat que va diluir les diferències entre africans, i tot seguit sosté que la resposta més efectiva a la nació blanca opressora ha de procedir del nacionalisme solidari dels oprimits. La classe obrera, lliure de lligams ètnics, es converteix d'aquesta manera en l'avantguarda d'una revolució que ha de conduir a una nova nació socialista, fusionant el que encara són -segons les seves pròpies paraules-, nacionalitats diferents. Per cert, sap greu que el noi exemplifiqui amb una imprudència manifesta, com quan compara el procés de fusió mencionat amb altres experiències històriques: "O és que la nació italiana no es va formar a partir dels romans, teutons, etruscs, grecs, àrabs, etcètera?" (53)

Harold Wolpe equipara alliberament nacional amb progrés cap al socialisme (54), i Francis Meli -ja el trobàvem a faltar- apunta que sense alliberament nacional del poble africà no hi ha cap socialisme possible a Sudàfrica (55). Kader Asmal recorre a la resolució 566 de l'ONU sobre la restauració del ple exercici de l'autodeterminació a Sudàfrica, per exposar el que, segons ell, és un cas flagrant d'usurpació de sobirania nacional. Malgrat que la recuperació dels drets civils ocupa un lloc destacat -tal com

l'ocupava als Estats Units-, el colonialisme especial que sotmet la majoria de sudafricans obliga a reclamar una devolució de riquesa, terra, cultura, dignitat..., en resum: de la plena sobirania nacional (56).

Per a Pallo Jordan, finalment, la nació no és identificable a partir de fórmules *prêt-à-porter*, fabricades en algun cenacle acadèmic, sinó un producte de voluntats i adhesions a un projecte comú, que no coneix ni races ni colors. Els racistes consumats són els únics que s'autoexclouen d'aquesta noció de sobirania, pròxima a la línia jacobina oferta per Asmal. I per si quedava algun dubte sobre quina entitat està autoritzada a reclamar la sobirania, es vanta dels *grups nacionals* reconeguts en la Carta de la Llibertat, que "...correctament reconeixen la diversitat cultural de la població sudafricana, però sense implicar que es tracta de categories eternament congelades", i dóna l'estocada final: "Àfrica rebutja amb raó el principi de secessió" (57)

Suposem que Jordan, quan parla d'Àfrica, es refereix a l'OUA i a la seva disposició fundacional sobre el respecte a les fronteres heretades del període colonial. En tot cas, és considerable el camí recorregut pels intel·lectuals de l'ANC des del 1912 o, fins i tot, des del bateig de l'Aliança Cartista el 1955. Al llarg dels anys setanta i especialment dels vuitanta, la síndrome de Morogoro ha envaït el panorama acadèmic, fins i tot més enllà de les fronteres de la militància cartista.

En l'àmbit francòfon, per exemple, ens trobem amb diversos investigadors de tendència esquerrana que reflecteixen amb fidelitat les tesis unitaristes. Potser el model d'estat i el mateix llegat del nacionalisme francès els facilita la tasca. Marianne Cornevin, reconeguda especialista sobre l'Apartheid, ataca la falsificació històrica promoguda pel sistema i consagrada en uns bantustans fragmentats i infradimensionats, davant del que serien les veritables àrees d'influència de les cultures africanes autòctones. Curiosament, Cornevin evita desqualificar la filosofia central de la bantustanització -és a dir, l'adscripció de pobles a territoris tradicionals- i s'ocupa més aviat de l'aplicació miserable del principi (58).

Sí que ho intenten, en canvi, un grup d'acadèmics pròxims a Claude Meillassoux, a través dels serveis editorials de la UNESCO, on qüestionen els fonaments d'un procés que titllen d'il·legítim. Meillassoux, per exemple, defineix la seva posició de manera molt nítida:

"[La] cristallització de les diferències culturals és estrangera a la tradició africana.... La separació, tal com es practica a l'Àfrica del sud, és un fenomen recent fonamentat en l'explotació econòmica de la terra i del treball dels africans.... La ideologia de l'Apartheid ha fabricat una història cultural que compromet a la vegada els africans i els blancs segons els criteris d'un passat mític, revisat per adaptar-se millor a la dominació racial actual" (59)

Jacques Marchand, de manera similar, parla de la invenció de deu pàtries africanes com a pur maquillatge d'un sistema de dominació capitalista, orientat a la manutenció de mà d'obra barata. A partir d'aquesta noció, denuncia la manipulació del vot i la corrupció institucional als bantustans, i afegeix que sovint la composició ètnica i demogràfica d'aquests desautoritza el disseny de fronteres imposat per Pretòria (60). També delata la invenció de conflictes tribals en el sector miner, que atribueix a la perversitat intrínseca d'una filosofia obcecada a demostrar la manca d'unitat entre els negres i la consegüent incapacitat per dirigir els destins d'una empresa o d'una nació (61). I sentència: "La idea que les diverses ètnies de Sudàfrica constitueixen *nacions* [és], de fet, [una] mitificació elaborada per l'aparell d'estat del règim sudafricà" (62)

Donald Moerdijk, en una altra publicació de la UNESCO, denuncia la política expressa de repressió de la cultura africana urbana i moderna: "L'art i la literatura africanes es desenvolupen actualment a l'exili. Cap representació original del món modern no ha emergit dels bantustans. [...] les particularitats ètniques són promogudes i creades no solament com la base de les suposades *nacionalitats* bantus, sinó especialment per evitar l'emergència d'un nacionalisme sudafricà viable, o d'una solidaritat de classe" (63)

En altres àmbits de l'espectre opositor sudafricà també hi sorgeixen tendències unitaristes, que de vegades s'acarnissen amb l'ANC post-Morogoro i els seus postulats vistos, pel que sembla, com insuficientment centralistes. Pogrund, el biògraf de Robert Sobukwe, insisteix que el seu personatge havia defensat des de sempre l'assumpció d'una forta consciència nacional per unir els negres al voltant d'un africanisme combatiu. I, certament, juraríem que la idea de nació advocada pel PAC va ser des del principi més monocolor que la de l'ANC, malgrat que el seu racialisme tendria a excloure en la pràctica les minories índia, mestissa i, sobretot, blanca (64)

Un altre fustigador notable de l'ANC en aquest terreny serà l'infatigable Neville Alexander, intel·lectual mestís i pròxim al grupuscle trotsquista del Moviment d'Unitat. El Dr. Alexander apunta tres possibles solucions a la qüestió nacional, ço és:

Una: la separació territorial de negres i blancs en dos (o més) estats, d'acord amb els dissenys de l'Apartheid. I poseu atenció a l'afegitó: "Les suposades nacions que diuen que representen, siguin xhosa, zulu, tswana, mestissa, índia, o la que sigui, són entitats inexistentes que cap recurs teòric no pot dur a terme [...]. L'única manera que tenen aquestes presumptes nacions de reclamar una legitimitat de tipus pakistano-israelià és servint els mateixos interessos polítics que els esmentats estats, com a centres de contrarevolució i divisió dels pobles colonitzats del món" (65)

Dues: la creació d'un estat multiracial o multiètnic, en la línia de l'antic ANC o de l'Aliança Cartista fins al final dels seixanta. Aquest model, segons Alexander, no compta amb una burgesia africana prou poderosa per poder segellar el pacte amb les altres burgesies

nacionalistes, a causa de l'ofec racial i classista del sistema. En tot cas, l'autor adverteix sobre les diferències entre una combinació d'*alliberaments nacionalistes*, i el que al seu entendre seria un veritable alliberament nacional.

Això ens porta al tercer i definitiu model: la consecució d'una autèntica nació unitària i socialista, d'una Azània sobirana on "...la classe obrera es converteix, en breu, en la classe dirigent de la nació i arriba a constituir-se com a nació sudafricana [...]. El mateix poble rebutja la validesa de les tesis del Partit Nacional, i també les de les altres tesis divisòries, multinacionals i multiètniques. [El poble] ha expressat clarament que els anomenats *grups ètnics* són realment castes de color o grups lingüístics, religiosos o administratius, i prou" (66)

Esgotant la polèmica, Alexander ens regala amb encesos elogis del Moviment d'Unitat, del PAC o d'AZAPO, atesa la seva vocació d'abonar el tercer model i de superar la *balcanització* del país. Per contra, els teòrics soviètics (Potekhin al capdavant), el SACP i el Congrés s'emporten una bona reprimenda per donar suport, de primer, als essencialismes tribals i, després, per passar de Morogoro, amb el seu tipus singular de colonialisme, a un model dual que recorda les tesis segregacionistes.

Joe Slovo contraataca, alarmat per la mala sang de les crítiques d'Alexander: "El colonialisme d'un tipus especial [no] postula l'existència de dues *nacions* plenes -blanca i negra. No equipara la classe dirigent amb la població blanca en la seva totalitat [per cert, Slovo és de complexió més aviat caucàsica] ...El xovinisme antiblanc no serà mitigat amb la difusió d'una idea basada en un mite. Les classes revolucionàries progressaran millor amb la lluita per una única condició nacional si reconeixen (i actuen) sobre la realitat que encara no constituïm una nació" (67)

El debat irromp en la decisiva dècada dels noranta en aquests termes, immers en una disputa competitiva sobre quin pensador o quina formació esgrimeix amb més convicció la seva bandera unitarista. Sota la influència de l'africanisme psicològic i cultural de Consciència Negra -i un cop liquidat el 1977 el seu fundador, Steve Biko, però no el seu llegat intel·lectual o polític, que en part es refugia en la sigla d'AZAPO-, la moda consisteix a avalar l'orgull negre de la mà d'un energètic patriotisme, monolític i desafiant davant la *balcanització* esponsoritzada per Pretòria.

Comunicadors de tota mena s'aboquen a aquesta tasca. Can Themba, periodista i escriptor de la generació de la revista *Drum*: "Gràcies als esforços de l'ANC, però també a causa dels canvis industrials i demogràfics del país i de l'excessiu èmfasi sobre el color en la política blanca, els africans despatxaven el tribalisme i es veïen com a africans, com una nació -diguessin el que diguessin les guies de l'Oficina d'Informació de l'Estat" (68). Michael Attwell, polític: "Un sentit d'identitat nacional és compartit de manera desigual, però compartit malgrat tot" (69). Desmond Tutu, clergue i activista: "A Soweto sempre hem viscut en harmonia. Jo sóc xhosa. Tinc una família zulu al costat. Una família swazi aquí. Una pedi allí. Una tswana allà. Si

discutim és perquè tu tens un vestit nou i em fas enveja. Mai no ens hem discutit a Soweto per motius tribals" (70).

Potser és cert. En tot cas, la insistència al final resulta sospitosa. I no és normal que la qüestió ètnica, tribal, o com se'n vulgui dir, s'hagi convertit a partir dels anys seixanta en un tema tabú. Si recorrem a fonts més malicioses, en traiem la conclusió que la retòrica s'enfila per la banda pública i la crua realitat es remou en la banda prohibida. A la majoria de les formacions opositores, però certament a l'Aliança Cartista, diríem que la processó va per dins. Si rasquem molt lleument la superfície oficialista, imaginem que els conflictes ètnics han merescut un paper destacat en la vida interna del Congrés, i també en les seves relacions amb altres organitzacions.

Una bona part de les fonts reveladores, en aquest àmbit, són inevitablement orals i fora de registre, amb tota la imprecisió i les reserves que aquests conductes comporten. Un estudiós de l'ANC ens comentava, per exemple, que li constava la constitució de cinc comissions d'enquesta sobre conflictes interètnics en el moviment durant l'exili, sense cap més detall. Aquesta apreciació coincideix amb fonts que assenyalen la circulació d'un memoràndum, destinat a la Conferència Consultativa de l'ANC de 1985, i referent al tribalisme en el moviment, presentat per un *militant destacat* (71).

La mateixa persona indicava que, a partir dels seixanta a la cúpula dirigent de l'ANC hi predominava l'element nguni (xhosa, en concret: Mandela, Sisulu, Tambo, Mbeki o Nzo són d'origen xhosa), mentre que al PAC hi predominava l'element sotho o del nord (Leballo, Kgosana, Madzunya). La interpretació de la nostra interlocutora és que les ètnies del nord, especialment al Transvaal, sempre s'han ressentit més de la segregació i de la col·lisió històrica amb els boers, mentre que els grups nguni del sud tendeixen més aviat a recollir el llegat liberal britànic del Cap i, per tant, a adoptar una actitud més relaxada davant el problema racial.

Tom Lodge, també per via verbal, coincideix a grans trets amb les hipòtesis esmentades, i afegeix que alguna vegada, com en el cas dels enfrontaments dels miners sothos amb sectors moderats al Transvaal, el PAC utilitza la mobilització ètnica en profit propi. Segons Lodge, mentre que la direcció del Congrés rebutja les etiquetes ètniques, les bases viuen intensament la seva identitat. El fenomen és detectable d'una manera especial en els aldarulls rurals del final dels cinquanta al Transkei i al Sekhukhuneland.

La col·lisió d'identitats, tal com veurem més endavant, adquireix un matís virulent al Natal a partir de la col·lisió d'interessos entre l'Inkatha i els grups afins a l'ANC. Són prou conegudes les acusacions abocades contra Buthelezi per la manipulació de l'orgull zulu. S'han divulgat menys, però no per aquesta raó resulten menys interessants les invectives d'aquest contra

l'hegemonia dels xhosa i dels seus cosins germans, els pondos, al si del Congrés (72)

Stephen Ellis, a *Camarades contra l'apartheid*, destaca entre els pocs autors que opten per fer referències clares, malgrat que passatgeres, al contenciós ètnic en l'Aliança del Congrés. D'aquesta manera, reflecteix les disputes entre tswanes i xhoses a l'ANC, associades a la presència minoritària dels primers davant els segons en els dos grans òrgans de decisió (73). També retrata les crítiques a Tambo pel seu favoritisme cap als xhoses (74) i confrontacions en el SACP, on el secretari general, Moses Mabhida, d'origen zulu, sua sang i aigua per trobar equilibris ètnics de vegades impossibles (75).

Cavalls de Troia als bantustans -

Seria un error pensar que l'ANC i la seva Aliança s'han batut en retirada davant la creació i la progressiva materialització de les criatures polítiques de Verwoerd. De fet, sempre que li ha estat possible, el moviment ha interferit en la política interna dels bantustans; de vegades optant per l'oposició frontal, d'altres, mantenint un joc ambigu i, darrerament, influint directament en els assumptes interns i externs de les entitats territorials. Encara que mai no s'ha admès públicament, la formació opositora ha assumit un paper compromès en alguns contenciosos ètnics, tant dins dels bantustans com entre diferents governs autònoms.

Durant els anys cinquanta, abans de ser il·legalitzat, l'ANC dona suport a la majoria d'aldarulls rurals que es produeixen en contra de les autoritats bantus i del seus efectes secundaris. En l'àmbit general, cal entendre aquesta política com una extensió de les campanyes urbanes de desobediència, encara que sobre el terreny la intervenció adquireix un caràcter molt més autònom.

A Witzieshoek (bantustan del QwaQwa), el 1951, l'ANC brinda la seva col·laboració als elements tribals que protesten pels desnonaments de terres i les limitacions de bestiar. El 1956, els pedi de Sekhukhuneland (Lebowa) es rebel·len contra la implantació de l'educació bantu, els nous impostos i les restriccions de bestiar: el Congrés també ofereix, abans que la policia suprimeixi l'alçament, el seu suport als caps de la revolta (76).

La contribució a les protestes en el districte de Marico (Transvaal occidental, 1957) sembla que és un mica més premeditada i que està més d'acord amb les consignes generals del moviment. Les mobilitzacions de les dones contra els passis i contra les autoritats bantus són secundades per l'agitació de voluntaris de l'ANC, que van als seus poblats d'origen per caldejar l'ambient, tot i que fonts

de l'ANC coincideixen que aquests "...no creen les condicions de la lluita en l'aire" (77). L'impuls inicial, doncs, té arrels autòctones.

La revolta dels pondos (Transkei) el 1960, constitueix el punt culminant de l'activació, per part de l'ANC, de fenòmens camperols als bantustans. El rebuig de l'educació i de les autoritats bantus, i la imposició des de Pretòria de caps tribals desacreditats, condueixen directament a l'alçament. Es crea el Comitè de la Muntanya, denominat popularment Ikongo o Congrés, liderat per l'estudiant i membre de l'ANC Anderson Ganyile. Al final el Govern decreta l'estat d'emergència en aquesta zona i liquida la rebel·lió. Segons Mbeki, la revolta adquireix tons de reivindicació política, amb l'adopció per aclamació de la Carta de la Llibertat: "La lluita a Pondolàndia va connectar amb la lluita d'alliberament nacional" (78)

Tanmateix, anàlisis més recents qüestionen una interpretació massa mecànica dels fets, al·legant que els objectius abstractes i generals de l'ANC van tenir poc pes en les reaccions indignades de les víctimes directes de la bantustanització. Roger Southall, en el seu voluminós estudi del Transkei, adverteix que seria un error entendre la rebel·lió pondo com un reflex de les protestes urbanes de l'ANC; "Certament, a mesura que la campanya va anar progressant, va anar creant llaços amb l'ANC [...]. Però magnificar aquests contactes externs és ignorar la base interna de la revolta. [...] l'objectiu dels rebels era paral·litzar el desplegament de les autoritats bantús, establir una estructura legal i administrativa pròpia i, negociant, obtenir resposta als seus greuges contra el Govern" (79)

El mateix Mbeki, entonant un *mea culpa*, rectifica gairebé trenta anys després i reconeix el paper accessori de l'Aliança en els conflictes esmentats: "[...] malgrat el despertar dels camperols a tot el país, tant l'ANC com el Partit Comunista es van preocupar poc d'organitzar-los. Els esforços que van prosperar van anar a càrrec dels mateixos camperols, que van trobar suport en l'escassetat dels seus propis recursos" (80). Alguna de les poques cròniques literàries sobre aquest fenomen sembla que avala aquesta hipòtesi (81).

A partir de la repressió desencadenada en els anys seixanta, si l'ANC es va sentir ofegat a les ciutats, sembla que va ser totalment escombrat de les zones rurals. En aquest context, la satanització dels bantustans revela no sols una reacció de tipus conceptual al fraccionament de la sagrada unitat de la pàtria, sinó també un reflex de la incapacitat manifesta de la formació d'influir en els problemes concrets d'unes zones on mai no s'havia implantat amb força. De moment, i llevat d'honroses excepcions, l'Aliança dona per perduda la lluita a l'interior dels engendres ideats per Verwoerd.

Però aquests engendres, sense la benedicció del Congrés, evolucionen i van prenent forma. Malgrat la manca de recursos, la poca fertilitat de la terra, el baix nivell de vida i la impopularitat entre els habitants, els règims autònoms s'afiancen i la política de segregació territorial avança. Cal reconèixer un relatiu èxit de les

tesis de Verwoerd: al final dels anys vuitanta, un 57 % de la població negra i un 44 % de la població total de Sudàfrica, resideixen als bantustans, quan aquests a penes cobreixen un 13% de la superfície de l'Estat. Els resultats són impressionants, tot i que cal tenir en compte un altíssim índex d'absentisme, que en alguns casos -com en el Ciskei- supera la meitat de la població (82).

Fins i tot entre els col·lectius d'emigrants, la noció de pertinença al bressol indígena es manté amb força, si ens atenim als estudis recopilats per Philip Mayer en l'obra *Vilatans negres en una societat industrial*. Els diversos autors pinten un panorama devastador de les migracions provocades per l'Apartheid, però admeten que les repercussions que comporta, entre altres coses, reforcen les afinitats de grup i el replegament en formes tradicionals de vida, que apareixen com a protectores davant la confusió del treball migratori (83).

Després de diverses dècades d'impacte sobre la mentalitat col·lectiva, els bantustans desenvolupen models psicològics i culturals propis. La propaganda institucional, les realitats administratives, la introducció de mitjans de comunicació i de sistemes educatius marcats pel particularisme, fan efecte en les comunitats afectades. És cert que, com indica Moerdijk, aquests fenòmens estan subordinats a les directrius que emanen de Pretòria, formant una xarxa de terminals perifèriques controlades i gestionades pel poder blanc (84). Però no deixen d'existir per aquest motiu.

La cultura resistencial no envaeix de ple els bantustans fins a la dècada dels vuitanta, amb l'eclosió del Front Democràtic Unit (UDF), afí al Congrés. Entre la gran quantitat d'associacions que componen el Front, hi ha un bon nombre d'agrupacions que planten cara a les autoritats bantus, normalment a partir de greuges molt específics, però sota el paraigua de les consignes genèriques de l'Aliança i de la Carta de la Llibertat. I amb l'obertura democràtica, l'ANC buscarà suport en la inestabilitat creada per aquests grups per entrar -o simplement fagocitar- el joc polític dels governs autònoms. La penetració és desigual en els diferents territoris, i potser val la pena fer un repàs succint, zona per zona, de com el moviment anti-Apartheid infiltra els seus cavalls de Troia als bantustans.

A la zona xhosa, el Transkei i el Ciskei ofereixen trajectòries molt diferents. El Transkei, l'únic territori que té una cohesió geogràfica i ètnica raonable (85), ja va ser incorporat amb un estatut especial a la Colònia del Cap cap al final del segle XIX. El 1903, els britànics van fondre totes les tribus dins dels Territoris Units del Transkei, i, el 1929, es va crear la *Bunga* (Consell Indígena Autònom). Les peticions d'autogovern, a partir del 1948 (86) són aprofitades per Pretòria per iniciar l'experimentació de l'Apartheid territorial.

El cap Kaiser Matanzima rep el mandat del Govern. Amb l'ajuda d'una gran xarxa de cacics, accepta el règim autònom (1963, el pioner), supera totes les cites electorals i estrena la independència (1976, també el primer). Matanzima, la seva família i el seu Partit de la Independència Nacional del Transkei (TNIP), recorren a la nominació directa de més de la meitat d'escons en el Parlament local per enfonsar el Partit Democràtic (pro-ANC) opositor. L'entramat d'interessos creat entre l'aristocràcia tribal i el funcionariat, que es quadruplica del 1963 al 1978, asseguren l'èxit de les seves tesis secessionistes (87). Fins i tot un grup de dissidents anticomunistes de l'ANC, liderats per Tennyson Makiwane, entra en el seu govern.

Tanmateix, sembla que l'ANC es continua guanyant les simpaties del respectable entre àmplies capes de la població. Bona part dels seus màxims dirigents són originaris d'allí, i la línia dinàstica del príncep Dalindyebo, enfrontada a Matanzima, s'oposa a la independència. El 1979, Dalindyebo organitza una roda de premsa amb Oliver Tambo a Lusaka i llança el Partit Democràtic del Poble -que recull la majoria d'escons reservats al sufragi directe, però que queda en minoria davant les designacions a dit. Matanzima prohibeix l'ANC, el PAC i -feu atenció— l'Inkatha, i desterra Dalindyebo, que morirà a l'exili, a Zàmbia, el 1986.

El flamant president del Transkei aconsegueix esgarrapar de Pretòria algunes concessions territorials, com ara la incorporació de Port Saint Johns i alguns altres enclavaments, però fracassa en l'intent d'annexionar al Ciskei el corredor d'East London, a causa de la importància estratègica d'aquest últim per al Govern i de la furibunda oposició de les autoritats del bantustan veí (88). La tradició del DP i del DPP, sumada a les mobilitzacions dels anys vuitanta a tot Sudàfrica, facilita un cop d'estat intern, pioner en el gènere, a càrrec del general Bantu Holomisa el 1987. Holomisa deposa del poder a Matanzima, restaura *post mortem* Dalindyebo i sobreviu diversos intents d'involució auspiciats pel règim de P. W. Botha.

A cavall de les reformes De Klerk, Holomisa legalitza els moviments d'oposició i indulta els presos polítics. Amb l'alliberament de Mandela, se suma a les celebracions i declara, en mítings locals, que el seu exèrcit és un aliat tàcit del braç armat de l'ANC, *Umkhonto*. Clama per la reincorporació a Sudàfrica, i al principi dels noranta deriva cap a posicions més extremes, i fins i tot ofereix el Transkei com a santuari de la guerrilla del PAC. Finalment, Holomisa és acollit per l'ANC relegalitzat, i es presentarà al 13è lloc de les llistes del Congrés en les eleccions de 1994.

Al Ciskei, sota la batuta del plebeu Lennox Sebe, el temor d'absorció pel bantustan veí inspira un sentiment localista i una

política de diferenciació acompanyada de cert maniqueisme, quan la configuració ètnica és molt similar. El 1981, Sebe reclama la consolidació en un únic continu territorial -que aconsegueix-, organitza un referèndum -que guanya- i accepta la independència oferta per P. W. Botha. Per sobre de les disputes amb l'oposició i amb membres de la seva pròpia família, s'estableix còmodament en el poder gràcies al suport dels caps, dels seus serveis secrets i del Partit d'Independència Nacional del Ciskei -de filiació obligatòria per a tots els assalariats, que hi contribueixen amb deduccions preceptives del sou.

Els primers gestos de la *pretoriastroika* de De Klerk són seguits amb expectació, fins al moment que la sortida de la presó de Mandela genera una explosió espectacular de joia i de protesta alhora. La repressió policíaca s'aplica amb contundència, provocant un gran nombre de morts. El març de 1990, davant el creixent immobilisme de Sebe, el brigadier Joshua Oupa Gqozo, fins aleshores director dels serveis d'intel·ligència locals, lidera un cop d'estat victoriós. Lennox Sebe es queda atrapat a Hong-Kong, on era de viatge de negocis.

Les primeres aparicions de Gqozo, entre banderes de l'ANC i del SACP, auguren per al Ciskei una trajectòria semblant a la del batustan veí. Però l'alegria dels primers moments deriva aviat en vindicació i, davant la duresa de les forces de l'ordre, en violència. Una onada de saqueigs i assalts als antics col·laboradors de Sebe col·loca la situació fora de control: Gqozo reforça la seguretat, declara l'estat d'emergència i reclama l'ajuda de l'exèrcit sudafricà.

Gqozo recorre a mètodes que recorden l'autoritarisme de Sebe: expulsa dos ministres afins a l'ANC, crea el seu propi partit - Moviment Democràtic Africà- i estén la repressió als moviments de base, pròxims des de mitjan anys vuitanta a l'Aliança del Congrés. Ben aviat s'agreuja el clima de confrontació; l'ANC convoca una assemblea popular, que celebra un referèndum de rebuig a Gqozo i al sistema tribal, i el 1992 organitza una marxa multitudinària per ocupar Bisho -la capital del Ciskei-, que acaba en un veritable bany de sang. L'íncit brigadier deriva cap a la dreta i s'aproxima als líders d'altres bantustans (KwaZulu, Bophuthatswana) en el Grup de sudafricans Inquiets (COSAG) reclamant un model confederal per a la futura Sudàfrica. El juny del 1993 sorprèn fins i tot els seus incondicionals en segellar un pacte amb els secessionistes afrikaners: "Ens considerem aliats", declara, "...en el procés de negociacions i en la idea d'estats separats" (89)

Oupa Gqozo i el seu partit es presentaran enormement debilitats als comicis històrics d'Abril de 1994. Poc abans, el seu estat de fireta havia estat reincorporat a la República Sudafricana, i sotmès a les directrius de dos administradors nomenats per De Klerk i Mandela. L'aventura ciskeiana té tots els números d'esvair-se en la

nova Sudàfrica: el partit de Gqozo no va obtenir ni un sol escó a les eleccions.

L'experiència del Ciskei evita que es reproduïxi el procés en un altre dels bantustans teòricament independents: Venda. La destitució del president Ravele en un cop d'estat és seguida d'aldarulls populars, animats per una implacable caça de suposats *zombies* i bruixots malignes. El segon de bord, el tinent coronel Ramashwana, accedeix al poder i declara l'estat d'emergència, però en aquest cas amb la connivència de l'ANC. El moviment de Mandela, havent comprovat l'efecte d'explosions socials incontrolades, pacta amb Ramashwana una política de contenció, per impedir atrapar els seus militants en una espiral de violència i evitar a tot preu el fàcil recurs a l'exèrcit sudafricà com a àrbitre de conflictes entre africans. La bona entesa s'evidencia amb la celebració en l'enclavament, a mitjan 1991, de la primera cimera legal de l'Umkhonto. L'entitat també serà dissolta l'any 1994.

Un altre bantustan, KwaNdebele (pàtria dels ndebele, emparentats amb els zulus), havia de ser proclamat independent el 1986. Després de l'agregació del districte sotho de Moutse, les autoritats locals es guanyen l'enemistat dels veïns Lebowa i Bophuthastswana, que també cobejaven l'àrea. Amb el suport d'aquests últims i les mobilitzacions anti-independentistes dels joves camarades associats a l'ANC, es desencadena una veritable guerra civil contra l'organització tradicionalista *Mbokotho*, vinculada a l'administració del KwaNdebele (90). La jerarquia tribal, que està dividida, força la renovació de les autoritats, la convocatòria d'eleccions i el reconeixement d'un govern de transició que integra representants de tots dos bàndols. Just al començament de les reformes De Klerk, es produeix una dimissió en massa de consellers, que obre el camí al príncep reformista James Mahlangu. Aquest, en línia amb el possibilisme dels líders de Venda, es declara simpatitzant de l'ANC i anima la majoria dels caps ndebele a apuntar-se al Congrés de Líders Tradicionals de Sudàfrica (CONTRALESA), inspirat per l'ANC.

El líders tribals de Lebowa (sothos del nord), pressionats per vagues i boicots populars, adoptaran una posició semblant. El bantustan havia viscut, des de les eleccions locals del 1989, sota el govern de Nelson Ramodike i el seu Partit del Poble de Lebowa. La proliferació de disputes tribals, casos de bruixeria i de corrupció, i també violència entre militants anti-Apartheid i bandes de la conservadora Unió Cívica Sofasonke (que significa més o menys *tots morirem*), havien obligat a adoptar un pla de pau promogut per les esglésies. Era obvi el perill de disgregació social. En aquest cas, però, Ramodike puja a temps al carro de la negociació: dissol el seu partit, es declara partidari de l'ANC i advoca a favor del desmantellament del bantustan. Ramodike entraria inicialment a les llistes electorals de l'ANC, però una forta polèmica interna obligaria a fer saltar la seva candidatura.

Comprovem una evolució semblant en el cas del Gazankulu (Tsonga-Shangaan), on el professor Ntsanwisi es trobava en el poder des del 1973. A remolc dels esdeveniments del principi del 1990, el Congrés Jove *Giyani*, pròxim a l'ANC, impulsa una sèrie de mobilitzacions i boicots que duen Ntsanwisi a reclamar la intervenció de les forces armades sudafricanes. Com en els altres bantustans del nord, els tumultes es combinen amb les disputes rituals per bruixeria. Vista la situació, el líder de Gazankulu fa marxa enrere i s'inclina per negociar amb l'ANC i rebaixar el nivell de crispació, cosa que s'aconsegueix de manera clara a partir del pronunciament per una Sudàfrica unitària i multiracial.

La transició ha resultat més relaxada a QwaQwa (sothos del sud) i a KaNgwane (swazi). En el primer bantustan, el primer ministre Mopeli i el partit Dikwankwetla mantenen una posició ambigua, fins que una cadena de vagues -bàsicament a causa de salaris més baixos que en la Sudàfrica blanca- els obliguen a inclinar-se per la reincorporació gradual a un estat unitari. El partit Dikwankwetla es presentarà a les eleccions de 1994 i no obtindrà cap representació.

KaNgwane va estar a punt de ser cedit a Swazilàndia el 1981, juntament amb la franja costanera d'Ingwavuma (districte pertanyent a KwaZulu). P. W. Botha pretenia encoratjar la unió dels swazis amb un regal al regne veí, oferint-li una sortida al mar i, a canvi, exigir-li el reconeixement diplomàtic (91). L'operació va ser abortada per Buthelezi, naturalment temerós de perdre una llenca de territori zulu, i pels caps de KaNgwane, temorosos de perdre els seus privilegis en el nou estat pan-swazi. D'aquesta manera es va iniciar una tradició resistencial que, en els anys noranta, va facilitar una entesa del *premier* Enos Mabhuza i del seu moviment Invandza amb l'ANC.

El cas de Bophuthatswana mereix una atenció especial. En el seu moment una constel·lació d'enclavaments entre el Transvaal, la província del Cap i l'estat d'Orange, el territori va tenir històricament un paper estratègic. Al segle passat, Cecil Rhodes va dividir les terres tswana entre el protectorat del nord (l'actual Botswana) i la possessió del sud (origen de l'actual bantustan i incorporada a la colònia del Cap al final del segle XIX). Era el corredor vital per a l'accés a Rhodèsia i a les mines del Transvaal sense passar per l'estat boer d'Orange.

El 1961 es va establir l'Administració Territorial Tswana, i onze anys més tard va ser creat formalment el bantustan, encara retallat per passadissos geogràfics (passos de ferrocarril i carreteres principals), i desproveït de zones mineres o de ciutats importants (com ara Kimberley, Vryburg i, inicialment, Mafeking). Un cap tribal carismàtic, Lucas Mangope, va aconseguir el poder, davant una escassa oposició interna. Així, en les eleccions del 1972, ja va

poder prescindir de les nominacions directes de parlamentaris, i assegurar tres vegades més escons que el competidor Partit *Seoposenqwe*. Cinc anys més tard, va accedir a la independència amb la condició que les lleis de l'Apartheid fossin suspeses a la seva República. I immediatament després va arrasar en les eleccions, on va obtenir el 75 % dels sufragis (92).

Des d'aleshores, Mangope va promoure incansablement la noció d'una identitat tswana a través de l'educació i de la popular Bop TV, reafirmant la sobirania del seu engendre polític. També va perseguir la viabilitat econòmica del bantustan, sense arribar a aconseguir-ho. El complex lúdic de Sun City-Lost City aportava uns ingressos considerables, ja que potenciava plaers prohibits per la legislació puritana de Sudàfrica (bàsicament, sexe i joc). A més, l'explotació d'unes mines de platí va permetre inflar les arquees locals. Però les rendes dels residents continuaven sent molt inferiors a les del conjunt de Sudàfrica, i la independència nominal només es mantenia gràcies a transferències substancials del govern de Pretòria. Les autoritats locals havien arribat a exigir visats als visitants i a propugnar la fusió amb Botswana -fracassant totes dues mesures davant la pressió concertada de Pretòria i Gaborones. El pan-tswanaisme de Mangope (93) va topat amb les reticències explicables de Botswana: "La font més gran d'inquietud per a Botswana és trobar-se a la seva frontera sud-oest amb un estat on hi ha 2.457.000 tswanes censats, mentre Botswana no passa dels 630.000" (94)

El president de Bophuthatswana va endurir les seves posicions a remolc del ressorgiment legal de l'ANC, assegurant que la reunificació amb Sudàfrica no es consumaria "ni en cent anys". Va establir, a més, relacions privilegiades amb Israel, Ucraïna i Letònia (95). Segons Mangope, l'Apartheid era cosa de Sudàfrica, i no és que l'ANC estigués prohibit a la seva República, sinó que simplement era una força estrangera. El Partit Progressista del Poble, afí a l'ANC, era il·legal des d'un intent de cop d'estat el 1988. L'excarceració de Mandela, celebrada massivament al carrer, va provocar-hi desordres, amb centenars de morts i la proclamació de l'estat d'emergència.

Ens trobàvem, pròpiament, davant una república bananera de partit únic, on les reunions de més de dues persones podien ser dissoltes i acusades de ser clandestines. El segon del règim, Rowan Cronje, un ex-rhodesià implicat en la creació de la RENAMO moçambiquenya, controlava l'exèrcit i la policia del bantustan. Davant la contestació creixent, Mangope decidí cancel·lar les eleccions presidencials del 1991, aduint oficialment "la inexistència d'un candidat opositor". També és cert, però, que Mangope mantenia un peu a la taula de negociacions per la democratització (CODESA I i II, i ulteriors), proper als plantejaments del COSAG. En el fons, Mangope i la seva *clique* tenien ben clar que la independència real no seria mai ni

sostenible ni acceptada, però que un discurs radical i ferm podia beneficiar-los en el camí cap a una Sudàfrica federal.

Ni la fragmentació del territori (C. Meillassoux, 1979, p. 109), ni la ràpida evolució del context polític van fer dubtar Mangope de la legitimitat de la seva heterodoxa nació-estat. "Amb més raó...", declarava el 1993, "...ens alegrem de la nostra independència, ja que gaudim per un moment de la certesa suprema que som una nació singular, que hem recobrat la nostra identitat, la nostra dignitat i el nostre orgull" (96). Per contra, el que sí va intentar el Partit Cristià-demòcrata de Mangope fou disfressar la seva filosofia patrimonial amb un vernís regionalista que pogués aconseguir un cert respecte internacional i, simultàniament, encaixar amb el model federal que s'insinuava per a la nova Sudàfrica.

En aquest sentit, el 1992 es va crear el Fòrum Tswana (SATSWA), juntament amb interessos conservadors afrikaners de la zona, que propugnava un gran estat incorporant les zones contigües al bantustan, amb el 15 % de la població de Sudàfrica (un 56 % dels quals són d'extracció tswana) i el 60 % de la seva activitat minera. La *unió de pàries* havia de constituir un esforç possibilista i a la defensiva, davant les temptacions unitaristes d'un govern de l'ANC. S'ha de reconèixer que el discurs de Mangope no deixava de ser curiós: "Crec que ara, més que mai, els afrikaners i els tswana [...] s'han d'agafar les mans i treballar, amb determinació i convicció, cap a un nou futur" (97)

La comèdia es va acabar el març de 1994. Un seguit de disturbis i de vagues van paraitzar l'administració de Mangope. El virrei local es va espantar i va consentir a celebrar en el seu territori les eleccions generals previstes el mes següent, cosa que havia descartat fins aleshores. Però el canvi de parer va arribar massa tard. Uns escamots de l'extrema dreta afrikaner, que havien arribat al bantustan per a apuntalar el seu insòlit aliat, van ser severament castigats i rebutjats per l'exèrcit de Bophutatswana, que es va afegir a la multitud contra Mangope. Un centenar de morts, una pila de ferits, saqueigs i el col.lapse general van obligar Pretoria a desplegar-hi tropes de xoc. En un parell de dies, *Bop* tornava a ser Sudàfrica. Lucas Mangope es va haver de refugiar, envoltat de pistolers, a una de les seves mansions.

L'ombra de Shaka és allargada

Però on realment l'Aliança Cartista ha topat amb un escull insalvable ha estat al Natal. La seva idea de nació s'ha trencat aquí en mil trossets, i la seva estratègia de penetració ha xocat amb la complexa situació del bantustan zulu (KwaZulu). L'anatema del Congrés té noms i cognom: Mangosuthu Gatsha (*la branca que condueix a la guerra*) Buthelezi, primer ministre de KwaZulu i líder del partit Inkatha.

Els arquitectes de l'Apartheid van concebre el bantustan zulu com un mosaic d'enclavaments que, suposadament, evocava l'herència del gran regne forjat per Shaka al final del segle XIX. Les gestes militars de Dingane contra els boers i de Cetshwayo contra els anglesos, a pesar de les seves respectives desfetes finals, havien reforçat la llegenda guerrera d'aquest poble combatiu. Fins a la supressió de la revolta Bambatha del 1906 (98) el potencial militar dels zulus no va ser esborrat definitivament del mapa.

Tradicionalment, la condició nacional dels zulus és la que s'ha posat menys en qüestió. La seva historiografia èpica explica amb novel·les romàntiques, que poden ser equiparades a les catalanes, txeques o escoceses (99) l'epopeia d'aquest poble. Antropòlegs i historiadors no han tingut cap problema a referir-se a la *nació* zulu (100). Els hagiògrafs de Buthelezi (101) han glossat les seves virtuts com a líder nacional, connectat a la família reial i paladí dels signes d'identitat zulus -encara que esquivant contradiccions en la seva projecció com a figura de pes en el context sudafricà. Fins i tot autors en l'òrbita de Meillassoux han reconegut la singularitat del fet zulu, i han advertit, això sí, que el cas no és extrapolable a altres ètnies. Paul Coquerel parla sense reticències de la nació i del nacionalisme zulus (102), i Jacques Marchand en reconeix l'excepcionalitat:

"Els zulus, que inclouen diverses ètnies nguni aplegades en el decurs d'un procés militar i polític, són potser l'únic exemple de *nació* africana a Sudàfrica" (103)

El particularisme zulu es manifestarà amb força dins del mateix ANC, en diversos moments de la seva història. Als anys vint, el Congrés oficialista patirà l'escissió de l'ANC Yase Natal, dominada pel sindicalista Champion. El futur President de l'ANC, Albert Luthuli, impulsarà una Societat Cultural Zulu, amb plantejaments molt distanciat de la vella organització, que es pronunciarà per "...distingir els zulus de les altres nacions tot reconeixent la seva singularitat separada". Més tard, el nacionalisme zulu serà la base sobre la qual s'expressaran forts sentiments anti-indis i, en els anys cinquanta, portarà a un cert fracàs de la campanya de desobediència (104).

També es donen, naturalment, visions escèptiques sobre el fenomen zulu. La més corrent és la que descriu la mobilitació ètnica com un fenomen conjuntural, protegit per Pretòria i per *la branca que condueix a la guerra*, amb la pretensió de combatre les aspiracions del genuí poble sudafricà. Es pot arribar a sospitar que tots els fenòmens d'identitat són víctimes d'una certa manipulació; però sembla que aquest resulta especialment maliciós, ja que fa el joc a l'imperi del mal i, a més, sacseja els fonaments del projecte nacional associat a l'ANC.

La campanya de desprestigi és profusa, i inclou des d'al·legats sobre la instrumentalització de l'Inkatha als anys vint (105), passant per la calculada ambigüitat del missatge nacionalista de Buthelezi, la capitalització d'una més que dubtosa connivència d'aquest amb figures de l'ANC (106), l'apropiació de l'herència de Steve Biko i Consciència Negra (107), o la incentivació d'una vaga adhesió ètnica que se circumscriu a l'idioma (108), fins al discurs més complet de Gerhard Maré sobre la manipulació patrimonialista del sentiment zulu.

Maré és un enginyer de la denúncia, i com a tal és reconegut i aclamat per bona part de la comunitat acadèmica. Per començar, construeix una bastida teòrica sobre l'etnicitat, sobre els puntals del recurs al passat, la tendència a l'exclusió, l'adhesió al territori i els factors culturals. Segons el seu parer, l'afinitat ètnica - especialment en el cas dels zulus- no és un fet primordial; neix i mor a remolc dels interessos i les condicions que l'alimenten, de vegades -però no sempre- influïda per una peculiar estructura de classes.

En aquest sentit, el racisme classista i institucional té un paper de primer ordre. "Encara que l'etnicitat no és simplement el resultat de l'Apartheid, aquest sistema és enormement responsable per la forma en què els *nacionalismes culturals* i l'etnicitat van ser utilitzats per a una manipulació extensa i despietada" (109). *Manipulació* és, sens dubte, la paraula-mascota. Resulta simpàtica, es deixa grapejar i s'adapta a qualsevol suport. Maré no nega l'autenticitat del diferencialisme zulu, que havia existit temps enrere, encara que domesticat per "...una identitat nacional liderada per l'ANC" (110) i encarnat en la figura del bondadós Luthuli. Ara bé: arremet contra la manipulació d'aquest sentiment quan es converteix en la basa principal del despotisme pairal i empra la consigna que "[...] tots els membres de la nació zulu són automàticament membres d'Inkatha si són zulus" (111).

Un juraria que la història és una mica més complexa de com ens la presenta Maré. Buthelezi no és sols productor; també és producte de la societat que l'envolta. La singularitat de Natal, del col·lectiu zulu i dels seus portaestendards ha estat històricament un os dur de rosegat, no sols per als nacionalistes alineats amb el Congrés, sinó també per al règim. El mateix Verwoerd, quan era ministre d'Afers Nadius, va haver de desplaçar-se personalment a terres zulus per rebre l'aprovació dels seus projectes. Ni el rei Ciprià ni els altres caps, entre els quals hi havia el jove graduat Buthelezi, no van acceptar la instauració d'un ens racial supeditat a Pretòria. Tot i això, el 1957 s'implantava l'Administració bantu. Buthelezi -aleshores un personatge de segon ordre- es va oposar a aquesta mesura i s'aproximà als postulats de l'ANC: el govern li va retirar el passaport.

Quan finalment és formalitzat el bantustan del KwaZulu, el 1972, ens trobem un Buthelezi més acomodaticí. Rebutjant encara la

independència del territori i l'aplicació dels principis segregacionistes, assumeix el càrrec de primer ministre i desposseeix de poder efectiu el nou rei Zwelithini. Reviu l'antic *Inkatha ka Zulu*, moviment dinàstic i cultural dels anys vint, i el transforma en un moviment de masses fidel a la seva persona - davant la mirada atemorida de les autoritats blanques. La implantació de l'*Inkatha* impedeix una forta arrencada de l'ANC al Natal, malgrat la procedència zulu d'alguns dels seus dirigents històrics, com John Dube, Pixley ka I. Seme, A. W. G. Champion o l'esmentat Luthuli. També s'ha d'admetre que, en aquesta primera fase, l'ambigu perfil ideològic de l'*Inkatha* no permet distingir-lo amb claredat del moviment degà de l'Àfrica del Sud.

S'ha especulat i s'ha debatut molt sobre la implicació inicial de Buthelezi en l'ANC. Ben Temkin, apologeta oficial del personatge, ens explica les seves trobades amb John Dube (112), amb Z. K. Matthews a Fort Hare (113), amb Mandela (114) i, especialment, amb Luthuli (115), amb qui se suposa que estableix una relació filial, per la qual cosa ocupa un lloc d'honor a l'enterrament del venerat líder. Temkin ens ofereix una imatge devota del jove Buthelezi, com quan es presenta voluntari a les oficines de l'ANC després dels aldarulls de Cato Manor (1949): "Fou invitat a instal·lar-se a les oficines de l'ANC. [...] el treball l'absorbia les vint-i-quatre hores del dia: allotjava els afectats i tenia cura dels refugiats i ferits. Buthelezi estava entre els que interrompien la feina només per recuperar algunes hores de son [...]. No el recorden com algú amb ànsia de figurar" (116)

La veritat és que no va destacar gaire. Tot i que pocs historiadors neguen obertament la implicació de Buthelezi amb la Lliga Jove de l'ANC, es creu que l'home va exagerar les seves relacions amb els notables del moviment. Aquests el saludaven perquè procedien de la mateixa zona o per pura cortesia (117). Altres admeten aquests contactes, però entenen que són utilitzats per refermar la seva popularitat i la seva elecció com a *premier* del KwaZulu (118). A partir dels anys seixanta, Buthelezi, mostrant la seva astúcia, reclama l'herència pacifista i dialogant de Luthuli, i rebutja els mètodes violents de lluita, les sancions, les influències comunistes, etc.; tot això li permet, d'una banda, explotar el prestigi del vell moviment i, de l'altra, llimar les asprors que podien resultar inacceptables a Pretòria.

Quan transforma l'*Inkatha* en un partit, s'adopten els colors i l'himne nacional de l'ANC, cosa que de seguida és denunciada per Maré: "Comencem pel més obvi: l'*Inkatha* no és la reencarnació de l'ANC a Sudàfrica [...]. Potser sembla obvi, però *Inkatha* ha estat percebut i presentat de vegades com a tal -l'ANC al descobert. Ha seleccionat i ha adoptat alguns dels símbols i mites de l'ANC, atesa la credibilitat d'aquests després d'una llarga història d'oposició i de lluita, rebujant-ne d'altres perquè calia presentar una opció més acceptable davant els militants, el govern i els interessos econòmics" (119)

Malgrat les obvietats de Maré, la veritat és que l'ANC a l'exili opta, en una primera fase, per buscar suport en les ambigüitats de

Buthlezi. Diversos observadors han avançat els motius més diversos d'aquest pecat original: el pes relatiu dels zulus a Sudàfrica, la confiança que Buthelezi acataria les consignes de l'ANC, les arts entabanadores de *Gatsha* (120), les fluixeres d'Oliver Tambo (121), el suport d'alguns zulus de l'ANC i del SACP, com Moses Mabhida, o la simple constatació -que sembla l'argument més versemblant- que Inkatha era, fins al final dels setanta, l'únic aliat sòlid per a l'ANC dins del país (122).

La guerra es desferma després de dues reunions d'alt nivell que mantenen totes dues organitzacions a Estocolm (1978) i sobretot a Londres (123). És difícil esbrinar exactament què hi succeeix, però sembla que l'ANC arriba a la conclusió que el seu creixent arrelament a l'interior ja no necessita els serveis de Buthelezi, el qual de tota manera s'està convertint en un aliat massa incòmode.

El 1985, Oliver Tambo incorpora a un discurs el que podria ser la versió oficial de l'ANC. El President de l'organització reconeix que Buthelezi havia format part de les joventuts del Congrés, i admet que inicialment havien confiat en ell com a aliat interior. El fracàs d'aquesta via és atribuït, en paraules de Tambo, a "...l'antipatia comprensible dels nostres camarades a treballar en el marc dels bantustans. La tasca de reconstruir Inkatha va recaure en les espatlles del propi Buthelezi, que va bastir Inkatha com una base de poder personal molt allunyada del tipus d'organització que havíem previst". I finalment conclou, referint-se al líder zulu, que "...d'alguna manera ell és responsabilitat nostra" (124).

Temkin sosté que la llavor de la discòrdia ja s'havia sembrat abans, quan Buthelezi va optar per una via moderada, amb la qual cosa va obtenir un suport i un reconeixement importants, tant en l'àmbit local com en l'internacional. Els seus progressos espanten la direcció de l'ANC i, malgrat els esforços de Tambo, la línia intransigent al final s'imposa (125). Els puristes disputen aquesta versió: segons aquests, la progressiva implantació de l'ANC, constatada per mitjà de les vagues dels setanta i, finalment, per mitjà de l'èxit de la UDF (1983), impulsen el tetrarca zulu, de forma natural, cap a l'aïllament.

Aquesta visió l'avalarien més tard els esdeveniments succeïts el 1978, durant l'enterrament de Sobukwe, on els assistents esbronquen i expulsen de la sala Buthelezi (126), i per les dificultats del líder a l'hora de controlar les mobilitzacions de l'UDF al Natal i les escissions o defeccions al seu propi partit (127). El *premier* del KwaZulu, doncs, opta per replegar-se al seu propi terreny, impulsant la identificació del partit amb el govern del bantustan, donant suport als *vigilantes* o esquadrans contrarevolucionaris (128), i creant el sindicat groc UWUSA, vinculat a estaments oficials i empresarials (129). Els enfrontaments entre simpatitzants de l'Inkatha i de l'UDF degeneren en una guerra generalitzada al Natal que, en pocs anys, hi deixa milers de morts.

L'Inkatha i Buthelezi compten amb el suport efectiu dels militants de base (prop de dos milions, segons xifres oficials més que dubtoses), el cos de funcionaris i la policia del KwaZulu, l'aristocràcia tribal (amb el rei Zwelithini al capdavant), una extensa xarxa d'escoles, serveis públics i filiació sindical, i mitjans de comunicació que inclouen una cadena de televisió pròpia. També detenen un cert prestigi entre la població blanca del Natal: el 1986, es proposa la fusió (*Indaba*) entre el bantustan i la resta de la província. L'experiment no prospera, però marca un precedent interessant en les relacions de Buthelezi amb sectors blancs.

Amb el començament de les reformes De Klerk, Buthelezi deixa clares les seves aspiracions com a actor en el gran teatre sudafricà. Conscient que la seva força es basa en el factor ètnic, intensifica les seves arengues: "Espero que el poble zulu, sigui quina sigui la seva filiació política, veurà que la campanya d'enviliment de l'ANC no és ja només contra mi i l'Inkatha, sinó contra el poble zulu com a tal [...]. KwaZulu no és una invenció de l'Apartheid, i això ho sap fins i tot un alumne de primària que conegui a grans trets la història zulu" (130)

Però la seva apassionada defensa del poble zulu no li impedeix ampliar el seu radi d'acció. De fet, l'ombra de Shaka és molt allargada. La llegenda del *Napoleó negre* és sentida com a pròpia per altres pobles africans. Els contingents migratoris de zulus són considerables a les mines i a les zones urbanes. L'idioma zulu és utilitzat, a molts llocs, com a *lingua franca* entre els africans. Buthelezi, doncs, transforma el seu partit en el Partit de la Llibertat Inkatha (IFP) i busca les simpaties de sectors conservadors fora del Natal, sobre una base no-racial. Fora del seu feu, intenta superar una adscripció testimonial, fins aleshores restringida als barracons de solters zulus que proliferen en els ghettos industrials.

L'interès i la participació de Pretòria en aquest fenomen queden palesos el 1991, quan esclata l'escàndol de l'*Inkathagate*. Aparentment, el Govern havia desviat fons a l'IFP, esperant contenir l'avenç de l'ANC a les ciutats. El foc creuat d'acusacions arriba al punt culminant després de la matança de Boipatong (1992), imputada a una acció conjunta de l'IFP i elements de la policia sudafricana, que provoca la retirada cautelara de l'ANC de la taula de negociacions de CODESA II. Quan es reprenen les converses multipartidistes, no és casual que l'IFP aparegui a la taula representat per Joe Matthews, fill de Z. K. Matthews i antic militant històric de l'ANC.

Buthelezi torna a la càrrega amb les seves propostes de conjunt. El 1973, havia propugnat infructuosament un front comú entre tots els bantustans en la cimera d'Umtata -rebentada per Mangope, davant el temor que la minoria tswana fos marginada per una aliança nguni (131). El 1983, havia afavorit l'Aliança Negra (132) entre africans, indis i mestissos, que també va fracassar. Als anys noranta, entra amb força en el Grup de sudafricans Inquiets

(COSAG) i fa pressió per l'adopció d'un model federal amb amplis poders per a les regions.

En aquest camp, Buthelezi té més credibilitat que Mangope. La força del fet diferencial zulú, els precedents de la *Indaba* KwaZulu-Natal o la mateixa tradició secessionista dels blancs del Natal (133), el situen a una certa distància del líder de Bophutatswana. I cal reconèixer que les seves propostes de caire gairebé confederal, més que les de qualsevol altre agent, són les que forcen un debat a fons sobre el model territorial a la taula de negociacions: "Encara que no constitueix de cap manera l'única veu que clama avui pel federalisme, [...] és l'IFP de Buthelezi el que ha posat la qüestió al centre mateix de l'escena negociadora" (134)

Les peripècies que porten Buthelezi a les primeres eleccions multirracials de 1994 són llargues i complexes. No és aquest el lloc per a descriure-les en detall: però val la pena ressaltar que, després d'afluixar el llast d'una aliança contra-natura amb l'extrema dreta blanca, de boicotejar el procés fins al darrer moment, i de presentar-se a corre-cuita, una setmana abans dels comicis, deixa parats a tots els observadors. Inkatha treu una majoria absoluta de vots al KwaZulu-Natal i més d'un 10% a escala nacional. Que hagi estat l'únic líder dels antics bantustans capaç d'arribar tan lluny, aconseguint pel camí un reconeixement constitucional per a la monarquia zulu, diu molt a favor de la seva capacitat política i a favor del sentiment d'identitat del seu poble.

La inèrcia de les realitats

No sembla pas que l'assalt de l'ANC als bantustans ni la seva sobtada conversió al regionalisme reflectissin un autèntic retorn als orígens pluralistes del moviment. Més aviat diríem que es tractava d'un esforç pragmàtic per afrontar els reptes d'una transició encaminada a cedir el poder al Congrés.

L'interès de les aristocràcies tribals i de les modestes *nomenklatures* d'alguns bantustans per aproximar-se a l'ANC era elemental: com hem pogut comprovar, una gran part dels militars colpistes i dels cacics de les reserves es van afanyar a apostar per la força política amb més expectatives. D'altra banda, l'ANC intentava trencar la identificació mecànica amb el jove camarada incendiari, epònim de la ingovernabilitat, i oferir la perspectiva d'una transició ordenada, fins i tot a costa de mantenir a ratlla els ardors del sindicat afí, COSATU, o dels estudiants de COSAS. La iniciativa de reunir els líders tradicionals sota el paraigua de CONTRALESA no era més que una mostra d'aquesta política pragmàtica, entestada a suavitzar l'assalt cap a un estat unitari que posés fi, finalment, als engendres de Verwoerd.

Com indicava encertadament David Welsh, l'ANC s'oposa a una estructura federal genuïna "...per motius essencialment jacobins: tenen por que un pluralisme genuí associat a un model federal representi una amenaça al seu previsible control hegemònic del centre". (135) D'altres autors argumenten que, malgrat el vernís descentralitzador de les propostes territorials de l'ANC, incorporades al nou model constitucional sudafricà, el seu plantejament essencial, vertebrador d'un ampli patriotisme sudafricà, no s'ha vist alterat (136); i s'oposa a l'entronització del *virus* ètnic, perquè implicaria una tornada als mals del passat (137).

A l'*Esbós Constitucional per a una Sudàfrica Democràtica*, l'ANC diu ben clar que "Serà una prioritat d'Estat el promoure el creixement d'una sola identitat i lleialtat nacional que vinculi a tots els sudafricans" (138). I també ho va dir ben clarament Mandela en sortir de la presó: "Hem d'eliminar tota forma de faccionalisme o regionalisme [...]. La nostra crida és Una Nació, Un País", encara que compensat per un altre discurs paral·lel: "Us vull animar a no ser innecessàriament hostils contra els líders dels nostres bantustans. Aquests homes són de la nostra mateixa carn i dels nostres mateixos ossos, i volem que s'uneixin a la lluita. [...] els que hagin descobert els seus errors i estiguin disposats a unir-se al moviment d'alliberament, que siguin benvinguts amb els braços oberts" (139).

La retòrica oficial, doncs, manté una visió centralista, tot i que corregida per un discurs preelectoral i una política d'Estat encaminats a evitar els xocs frontals amb els interessos creats per la bantustanització. Així ho evidencia la literatura produïda pel moviment, des dels documents més radicals de la Lliga Jove (140) fins a les propostes territorials i constitucionals de l'ANC. Un primer esborrany del 1991 ho palesa així:

"L'ANC proposa una Sudàfrica unida, democràtica, no racial i no sexista, un estat unitari amb una Declaració de Drets que garanteixi drets i llibertats per a tots sobre una base equitativa [...]. Proponem una sola ciutadania, nació i lleialtat comunes. Parlem moltes llengües, tenim orígens diferents i creences diverses, però tots som sudafricans [...]. Les regions no han de ser dissenyades com a vies per perpetuar privilegis o divisions ètniques i racials sobre el territori, sinó que han de ser concebudes sobre la base de la distribució demogràfica, els recursos econòmics, les comunicacions i l'equilibri rural/urbà" (141): és a dir, acomodant-se bàsicament a criteris *tècnics*. A més, s'assignen competències decisives al centre i només algunes de tipus administratiu a les regions.

Al principi del 1992, l'ANC publica la seva proposta de divisió de Sudàfrica en deu regions autònomes. L'habitual al·legat unitarista és acompanyat d'arguments que recorden inevitablement el centralisme democràtic leninista: "[...] lluny de debilitar el centre, unes regions fortes i democràtiques fan que el centre sigui fort i democràtic" (142). El projecte parteix de les nou regions funcionals dissenyades pel Banc de Desenvolupament deu anys abans, però creant una regió més (*Border/Kei*); d'aquesta manera s'evita la partició d'un Transkei *fidel*, i -ironia de les ironies- es compleixen els antics somnis de Mantanzima en fusionar-lo amb un Ciskei *infidel*. En

canvi, es castiga la dissident Bophutatswana, ja que el seu territori s'assigna a tres regions diferents, cosa que provocaria les grans ires de Mangope i donaria curs a la seva *iniciativa SATSWA*.

En documents posteriors de política regional i de drets humans, l'ANC continua tocant la flauta unitarista, però s'hi afegeixen innovacions interessants. Per exemple, s'hi esmenta en termes elogiosos el model federal alemany -encara que es compensa amb un advertiment catastrofista sobre la balcanització- (143) i es proposa la cooficialitat d'onze llengües -precisant, però, que el Parlament Nacional pot escollir-ne només una per al seu ús corrent (144).

En la Constitució provisional pactada a finals de 1993, l'ANC accedeix a implantar un model de nou províncies autònomes molt similar, per exemple, al que impera actualment a l'Estat espanyol. Les pressions d'Inkatha obliguen a transferir més competències a les regions i a introduir un cert principi d'asimetria, palès en el reconeixement de la monarquia zulu al KwaZulu-Natal. L'antiga pretensió de mantenir una divisió entre la zona de Port Elizabeth-Ciskei i la de East London-Transkei és abandonada a favor de la consolidació d'una gran entitat anomenada Cap oriental, agrupant així la totalitat de les terres xhosa en una sola demarcació. El repartiment de l'antiga Bophutatswana, però, es confirma.

Inevitablement, els retocs de l'ANC al seu sempitern model unitari apareixen com a pura cosmètica o, en tot cas, com a concessions en el marc de la seva estratègia negociadora. Per escurçar i aplanar el seu camí cap al govern de l'Estat, sembla que els líders del Congrés estan disposats a diluir les seves conviccions centralistes i a pactar un esquema federal amb el Partit Nacional, l'Inkatha i altres agents. Potser fins i tot algunes ments preclares, al si del Congrés, comencen a sospitar en secret que no sembla prudent oblidar, d'entrada, unes realitats i un fets diferencials que persisteixen des de molt temps abans que Sudàfrica aparegués com a tal en el concert internacional. Que per més que la immensa majoria dels sudafricans advoquin per la desaparició d'uns ens autònoms desacreditats i empobrits, per més que un moviment polític, o fins i tot un estat, s'apliqui a esgrimir la seva concepció particular de la realitat per sobre de la mateixa realitat, com diria Galileu, *eppur si muove*.

La nació neix o es fa?

Si bé podem aventurar que l'ANC sempre ha estat un moviment nacionalista, no podem afirmar amb la mateixa dosi d'alegria que és una organització nacional, a pesar de les seves sigles. El SANNC del 1912 preconitzava la construcció d'una nació africana i plural -cosa que implicava, entre d'altres coses, que aquesta nació encara no existia-, i, per això, partia d'una visió contextual o d'una

aproximació progressiva a una meta final. El Congrés sofreix una metamorfosi decisiva a partir dels anys cinquanta, i si bé incorpora una filosofia multiracial o fins i tot no-racial, s'aproxima a postulats unitaristes que molt sovint, d'una manera conscient o inconscient, remetent a una òptica essencialista. És a dir: la nació sudafricana existeix des de la nit dels temps, és una realitat que només la dominació colonial i la fragmentació de l'Apartheid han aconseguit de disfressar.

Tanmateix, mentre que la doctrina continguda en la Carta de la Llibertat i la pràctica no-racial del moviment en els anys vuitanta han contribuït de manera decisiva a superar les barreres de color en la mentalitat col·lectiva, sembla que l'estendard unitarista de l'ANC no ha aconseguit imposar-se per aclamació, i que els conflictes d'identitat encara subsistiran amb força en el mapa sudafricà durant força temps.

Una de les explicacions pot ser que el canvi d'orientació al si de l'ANC es deu poc a una avaluació meticulosa i ponderada de la canviant realitat sudafricana, i sí, en gran mesura, a una reacció, en part mecànica, contra la supremacia blanca, particularista i atomitzadora, de Pretòria. No es tracta de l'única instància en què l'ANC, formació heteròclita i de vegades buida de plantejaments estratègics consistents, recorre a un actitud pavloviana en la política: contra més estímul, més resposta.

Precisament en aquest punt, el pensament marxista, que ha deixat les tesis nacionals de Stalin -servides *à la carte* per Lionel Forman-, i abandonant-se als braços d'una lluita d'alliberament nacional típicament africana i anticolonial -servida *à la carte*, en aquest cas, per Joe Slovo-, es converteix en company inseparable del nou nacionalisme, aportant-hi la columna vertebral acadèmica i ideològica que l'intenta justificar. La majoria d'estudiosos forans, obsessionats per qüestions de classe i indiferents a qüestions d'identitat, ajuden a difondre aquest miratge (145).

Malgrat els esforços, certament meritoris, per fabricar una consciència nacional homogènia, l'ANC ha d'afrontar dins les seves pròpies files l'aparició constant del mal endèmic -les afinitats ètniques. I en territori sudafricà, es veu forçat a admetre l'arrelament d'unes pautes diferencials cada vegada més marcades. Davant la consolidació dels bantustans, el temor principal s'associa a la promoció de micro-nacionalismes a partir dels ens autònoms, però també a l'apropiació de l'herència racialista o africanista per part d'aquests, competint contra el model harmonitzador liderat per l'ANC (146).

La resposta de l'ANC als seus temors tendeix a manifestar-se, segons l'etapa històrica i els personatges concernits, en dues direccions: o bé amagant o simplement ignorant els fets, o bé intervenint en les realitats -amb resultats irregulars. La segona

opció s'imposa als anys noranta quan, dissipades les tenebres de l'Apartheid, l'ANC es troba entre l'espasa del seu propi ideari i la paret d'una visió d'Estat pragmàtica i conciliadora. Les tendències centralistes de l'organització entren en col·lisió amb l'evident pluralitat sudafricana: sense rectificar substancialment el seu discurs tradicional, la degana formació irromp amb força en les estructures tribals i ètnico-administratives, i deixa al mateix temps sobre la taula de negociacions una proposta regionalista mínimament decent.

Els avenços del Congrés es produeixen en un context mundial preocupant. La Unió Soviètica i l'antic Pacte de Varsòvia s'enfonsen, davant l'impuls de nacionalitats que, pocs anys abans, ni tan sols eren localitzables en el mapa, i sota les mirades atònites de comunistes i esquerranistes en l'Aliança Cartista. En el marc sudafricà, els més realistes adverteixen que ni l'eliminació dels bantustans, ni molt menys de les diferències ètniques, podrà ser feta a cop de decret-llei (147). Aquesta certesa se suma a la sensació que el que és assumible i desitjable en la clandestinitat no sempre és assumible i defensable en la democràcia.

Un cop dit tot això, només ens queda confirmar, amb tota la cautela del món, una hipòtesi sobre la naturalesa del concepte de *nació* que impera a l'ANC. Reconeixent el pes del passat -doblement pesant a causa de la tendència, ja apuntada, de definir-se per reacció o per negació- i l'aportació teòrica d'elements pròxims a l'escola marxista del moment, potser el factor preponderant en el disseny del dogma nacional-unitari és la mateixa configuració de la societat sudafricana.

El nacionalisme, en aquest sentit, adquireix una funció bàsica com a idea-refugi. Davant la diversitat racial, ètnica, cultural, religiosa, social, etc., d'una entitat relativament jove (la Unió Sudafricana data del 1910), l'ANC persegueix la protecció d'un concepte, real o irreal, realitzable o irrealitzable, que actua com a sedant davant la incertesa de la diferència. La necessitat d'aquest tranquil·litzant, d'aquesta sensació de resguard, és sens dubte més fort com més desarrelament se sent respecte als nuclis tradicionals de la societat.

Tal i com suggereix Simon Bekker, investigador del Human Sciences Research Council de Durban, "L'al·legat per una Sudàfrica àmplia no és més que una ideologia política (encara que produeix conseqüències reals), mentre que les etnicitats exclusivistes més restringides apunten a comunitats, de formes canviants en èpoques diferents, però malgrat tot representacions del passat i del present que són significatives per als seus portadors. Comparar ambdues no és raonable. Invocar la primera i desqualificar la segona arrenca d'un fet purament ideològic, sense legitimació acadèmica en relació amb les percepcions identitàries dels sudafricans" (148).

No és casualitat que les bases del Congrés hagin estat històricament molt més arrelades entre la població urbana,

sotmesa a un profund procés d'aculturació -cosa que Z. K. Matthews definia com a destribalització- o, si es prefereix, d'integració en un entorn dinàmic de fusió cultural. De manera semblant, la nació sudafricana de l'ANC gaudeix de la màxima acceptació entre els sectors esmentats de la societat, que acullen els símbols (bandera, himnes, eslògans) del moviment com a referents poderosos i el seu patrimoni polític, combatiu i mobilitzador, com a resguard d'identitat col·lectiva. Són militants de l'hibridesa, *esquimals* com els antics iugoslaus, ara perduts en un desert de neteja ètnica. A diferència de l'eslavisme balcànic, però, el sudafricanisme arrossega una forta càrrega de resistència a la tirania, el qual podria garantir-li un futur més brillant.

L'ANC no té cap més alternativa que oferir una visió mítica i total de la nació. El poble, el *poble de veritat*, ha de trobar empar en una pàtria que es perdi en el passat i que es projecti en un futur millor -i més unit. No és sorprenent, doncs, que el discurs habitual de la militància, de cronistes oficials (com Francis Meli o John Pampallis) o de la direcció (Mandela en lloc preferent), apel·li al llenguatge de les essències i dels valors eterns. Al capdavant, com diu el proverbi acadèmic francès (Ernest Reenan) "Equivocar la pròpia història forma part de l'esdevenir nació", El poble ho demana.

A una certa distància ens podem permetre el luxe, alguns, de constatar l'evolució de la pàtria evocada per l'ANC, i comprovar-ne la naturalesa canviant, adaptable a èpoques i a conjuntures determinades. I només un grupat de diletants en l'òrbita de l'Aliança Cartista poden compartir la nostra anàlisi, adduint que Sudàfrica és encara un país en construcció i que, de moment, no és més que un projecte. Ja s'ho faran. Poden acabar tan desorientats com el més honest, o el més ingenu, dels erudits:

"Finalment ens plantegem la qüestió de saber què és Sudàfrica: una nació, decididament no; un Estat multinacional, un imperi?" (149)

"El model occidental de l'estat-nació que mira d'identificar-se amb la nació cultural simplement no s'aplica en segons quines situacions, i insistir en el seu dret superior a la legitimitat i la lleialtat és pura miopia" (150).

UN PANTEÓ NEGRE

"Quan els blancs van venir a l'Àfrica, nosaltres teníem la terra i ells la Bíblia. Ells ens van ensenyar a pregar amb els ulls tancats. Quan els vàrem obrir, els blancs tenien la terra i nosaltres la Bíblia", dita popular africana.

"És irònic que els governants de Sudàfrica s'anomenin cristians. Si Crist aparegués avui a Sudàfrica, i es pronunciés contra les brutals lleis de l'Apartheid, seria crucificat", Kwame Nkrumah (1).

Aquell dissortat any de 1857 serà recordat per sempre més en les rondalles del poble xhosa. Tot havia començat amb l'arribada dels anglesos a la riba del riu Kei: la fam de terres i la superioritat militar dels europeus havien creat una pressió insostenible sobre els clans que, des de feia segles, conreaven aquelles vessants. Una jove vident anomenada Nongqawuse va anunciar la profecia que havia de salvar els seus compatriotes. Si els xhosa escorxaven el seu bestiar i cremaven les seves collites, els esperits ancestrals davallarien per fer fora els blancs i proveïrien de menjar als fidels que haguessin obeït la crida del cel.

La histèria s'apoderà dels desesperats camperols. Abans que recórrer a les llances per a repel·lir els intrusos, els xhosa atengueren en massa a la crida milenarista. Als indrets més afectats, la població caigué en picat de 105.000 ànimes a 37.000. Milers de persones van morir de fam: la resta es van veure forçades a emigrar cap a la colònia del Cap, amb la intenció de trobar seguretat i salaris a les granges blanques (2). La resistència a la colonització, que fins aleshores havia estat prou ferma en aquella zona, s'ensorrà d'un dia per l'altre. Les creences atàviques, inevitablement associades des d'aleshores a la superstició i a la desfeta, passaren a ocupar els racons més íntims i incofessables en l'imaginari dels negres sudafricans.

Com a qualsevol altra conquesta, el Déu dels vencedors seria resignadament adoptat pels vençuts. L'evangelització dels indígenes seria molt més ràpida i precoç que a qualsevol altre indret d'Àfrica, acompanyada d'una forta aculturació -o educació a l'occidental, si ho preferiu-, tecnificació, proletarització i urbanització de les societats nadiues. Les conviccions animistes, però, no desapareixerien mai de Sudàfrica. En gran mesura, s'incorporarien a les pràctiques de les confessions sincrètiques, les anomenades esglésies africanes independents, que recullen alhora components paganes i cristianes, i que avui són majoritàries al país. Alguns elements també sobreviurien a l'interior de les sectes missioneres, mantenint-se amb força en les litúrgies importades pels europeus.

Els africans s'havien adonat ben aviat que, si volien espavilar-se en el nou entorn de supremacia blanca, havien d'usar el mateix llenguatge i les mateixes armes que els seus amos. També van percebre, però, que això no impedia mantenir viva la flama de les seves conviccions atàviques, sempre i quan no ho manifestessin de forma pública i oberta. Encara avui, un grapat de ritus iniciàtics i pràctiques ancestrals tenen una enorme vigència entre els africans, fins i tot entre els més sofisticats. La bruixeria, blanca i negra, compta amb una gran popularitat -i no només a les zones rurals. I la influència i permanència dels esperits dels avantpassats és encara detectable arreu, especialment en la reclosió familiar (3).

Una altra cosa és l'impacte d'aquestes creences en l'àmbit polític, o ras i curt en la vida pública. Com que s'han integrat en manifestacions religioses o socials acceptades, de la mateixa manera que les antigues pràctiques paganes europees, són indestriables de comportaments que s'expressen a través de vies més convencionals. En la seva forma pristina, només han sobreviscut en casos molt comptats dins d'estructures religioses reconegudes, el qual porta a l'equívoc general que l'animisme, com a fenomen confessional, ha desaparegut del mapa sudafricà.

La força de les pràctiques que encara perviuen al país va molt lligada al clima de secretisme i al pudor que les envolta: resulta gairebé impossible trobar estudis o reflexions que les analitzin obertament. Només de tant en tant s'endevina la seva presència a través d'incidents que les fan brotar a la superfície, com ara en els conflictes locals que revelen l'ascendència de bruixots sobre la població. Aquests elements són ben vius als antics bantustans del nord -Venda, Gazankulu, Lebowa-, on l'evangelització va arribar-hi més tard, i per tant l'animisme encara pot ser contemplat en el seu estat més pur. Les revoltes dels anys vuitanta, que van enfrontar les forces afins al Congrés Nacional Africà (ANC) amb sectors conservadors auspicats pel govern, van revelar la permanència d'un paganisme que molts ja donaven per mort (4).

Degut a l'escassetat de fonts i a l'hermetisme que envolta aquestes pràctiques, però, renunciarem a tractar-les de forma específica en les pàgines que segueixen. Tot reconeixent la mancança que això suposa, intentarem endinsar-nos en les connexions que des de sempre han existit entre espiritualitat i resistència política, primer a partir de les organitzacions religioses convencionals, i després a partir de les litúrgies laiques que, a Sudàfrica com a la resta de societats evolucionades, ocupa un lloc destacat en la vida política. Malgrat les limitacions evidents de tal enfocament, també és obvi que hagués estat una llàstima no abordar un terreny apassionant que, en el cas sudafricà, pot ajudar a explicar moltes coses.

El Concili Nacional Africà -

En la primera època, oposició política i confessió religiosa no només creixen juntes. En bona mesura, les esglésies africanes apunten i fins i tot substitueixen la resistència organitzada. És el cas evident de les esglésies independents, que vehiculen gran part del ressentiment contra el monopoli blanc de l'administració, i que actuen com a refugi per a certs sentiments de pertanyença. Les derrotes militars dels regnes autòctons impedeixen un aixecament en tota regla, i la consciència política no és prou madura per a permetre la creació de protestes organitzades.

A finals del dinou, un seguit de sectes s'escapen de la disciplina de les missions. Es tracta de grups que, tot considerant-se cristians, desenvolupen els seus propis cultes, escullen els seus predicadors i les seves jerarquies, i difonen un clar missatge d'autosuficiència negra. Els Presbiterians de Tiyo Soga, l'Església Thembu de Nehemiah Tile, els Etiòpics de Moses Mokone, i els Episcopalsians (AME) de Charlotte Maxeke, són els exemples més destacats d'aquesta efervescència religiosa: "Les esglésies independents eren símptomes d'una revolta africana contra la croada missionera dels colonialistes, una expressió de malfiança, resistència i oposició, un signe de la vitalitat de l'herència religiosa i cultural dels africans" (5).

Bengt Sundkler, un dels estudiosos pioners i més respectats en l'àmbit en qüestió, defineix aquests cultes com a separatistes, ja que la majoria parteixen d'escissions de les congregacions cristianes clàssiques. El seu mòbil principal és el rebuig a la dominació blanca en un dels pocs terrenys permesos, l'espiritual. En l'arrel, segons ell, hi trobem indefectiblement un impuls afrocèntric i un *nacionalisme* que, mentre s'alimenta per una banda de l'alfabetització i de l'evangelització -sempre indissolublement lligades- introduïdes pels occidentals, per l'altra recorre a una Utopia que somnia en l'imperi del Regne de Déu a la terra.

La desposseïció i la segregació estimulen, doncs, el creixement de les esglésies africanes. Sundkler aborda primer el fenomen de les sectes *Sionistes*, que no tenen res a veure amb l'irredemptisme jueu, i que es reclouen en creences milenaristes tot esperant la tornada del regne de Sió. És el cas dels *israelites*, que es resisteixen a sotmetre's a qualsevol autoritat terrenal i que el 1921 són massacrats per la policia al seu reducte de Bulhoek, o de l'Església Cristiana de Sió, que en els nostres dies comanda les simpaties de milions de fidels. Són organitzacions conservadores i apolítiques, quasi autistes, reticents a intervenir en afers mundans i partidàries de donar al Cèsar el que és del Cèsar. La incorporació d'elements animistes hi és molt pronunciada.

L'altra gran categoria és la de les esglésies *Etiòpiques*. Aquestes reclamen el llegat de l'ortodòxia etiop per a justificar l'autonomia i la legitimitat d'unes confessions plenament africanes. Neixen sempre de l'escissió amb el cristianisme convencional, i de fet mantenen una

marcada tendència fissionista, ja que les jerarquies són escollides o repudiades pels mateixos feligresos. Al tombant de segle, són els etiòpics els qui juguen un paper capdavanter en les primeres organitzacions polítiques africanes, intervenint de forma decisiva en la creació del Congrés (6). Alguns d'aquests grups no eren, ni molt menys, simples cenacles d'il·luminats. L'AME (Metodistes Episcopalians Africans) era una branca escindida d'una església nordamericana, i durant una colla d'anys va contribuir a sufragar els estudis de les èlites negres sudafricanes als Estats Units. Al cap de poc, bona part dels seus becaris i seguidors es comptarien entre els fundadors del Congrés (7).

El 1909, John Dube va fundar al Natal l'Institut d'Ohlange, un centre d'ensenyament cristià basat en experiments similars als Estats Units. Quan tres anys després va ser elegit el primer President del Congrés Indígena Sudafricà -precursor de l'ANC-, el potencial emancipador de l'església entrava de ple en el camp de la política africana. Pixley I. ka Seme, un jove advocat que havia passat pels Estats Units amb l'ajut de Dube i de diverses institucions religioses, i que havia impulsat amb energia la nova formació, n'esdevenia el Tresorer. Els mentors de Seme havien confiat en la seva vocació cristiana, però l'home devia pensar que la hipocresia dels seus compatriotes blancs requeria alguna cosa més que discurs cristià: "Allò que Àfrica necessita més són blancs cristians, i n'hi ha tan pocs entre nosaltres..." (8).

Fos quina fos la seva denominació religiosa, els africans assimilats no podien evitar de sentir certa desconfiança cap als seus germans en Crist de pell blanca. No els resultava gaire difícil contrastar les prèdiques de germanor i d'amor al proïsme amb la realitat de la discriminació racial. Solomon Plaatje era un altre dels que compartien aquesta sensació. Fill de missioner, i educat a una escola-missió anglicana, Plaatje havia begut, des que va néixer, de la particular simbiosi entre tradicions africanes i ensenyament cristià que s'estava produint a Sudàfrica. De gran, es va inclinar pel món de les lletres, i es va apuntar al Congrés -va ser-ne el primer Secretari General-, i va imprimir a les seves conviccions religioses un caràcter compromès i actiu. Paral·lelament, va inspirar la creació d'unes Germandats cristianes que pretenien, a través de la fe, qüestionar les barreres de color. Fins a la mort, va restar convençut que el cristianisme contenia un enorme potencial de reconciliació racial, tot i que manta vegada expressaria els seus dubtes sobre la pietat dels governants blancs (9).

La religiositat dels africans seria alhora un estímul i una força de contenció per a les reivindicacions socials, econòmiques i polítiques d'aquesta època. Per un costat, l'església armava de contingut moral i oferia recursos organitzatius als activistes negres. Per l'altre, els restava combativitat, i els infonia falses esperances tot confiant en la rectitud cristiana dels blancs. En tot cas, el cristianisme "...era la influència predominant en les vides dels líders africans. En afermar els ideals de

fraternitat humana, era entès pels personatges esmentats com a portador d'implicacions socials, imposant justícia i igualtat d'oportunitats per a tots els homes, i esdevenia la norma moral a la qual solien recórrer automàticament els africans més formats" (10). Al llarg de cinc dècades, aquesta ambigüïtat en la relació entre església i protesta política es mantingué gairebé intacta (11).

De cap manera, però, es pot aplicar aquí el precepte marxista de la religió com a desactivador revolucionari, com a *opi del poble*. De fet, el que podria ser vàlid des d'una perspectiva eurocèntrica no pot ser traslladat de forma mimètica a Àfrica. En el cas del Congrés, però també entre els dirigents africans del Partit Comunista sudafricà, l'element espiritual hi és massa present com per ser ignorat. Quan, en la dècada dels anys vint, els intel·lectuals marxistes blancs van mirar de promoure un moviment ateu, el refús o fins i tot les defeccions en massa de militants africans van obligar a reconsiderar l'estratègia. Les mobilitzacions, a partir d'aquell moment, van haver de comptar amb els designis divins -això sí, d'una divinitat activista, radical i alliberadora.

Les forces més combatives aviat van descobrir que les masses africanes preferien casar l'emancipació material amb l'emancipació espiritual. Els comunistes van passar a denunciar l'enganyifa del cristianisme blanc, tot apostant per un Déu africà que allargava la mà al seu atribulat poble: "Hem de tenir un Déu dels africans -els Indis disposen de la seva pròpia religió-; perquè els africans hem d'anar al darrera de l'Anglès i del seu Déu?" (12). I en els anys vint, els racialistes negres del moviment garveyista, emulant als seus germans d'Amèrica del nord, van repescar la doctrina utòpica dels etiòpics: "Etiòpia estendrà ben aviat les seves mans cap a Déu" (13).

El Congrés també apadrinaria l'enorme potencial del cristianisme africà. Fins després de la segona guerra mundial, en les seves files encara hi dominaria l'element moderat, que creia fermament en la caritat dels blancs i en la seva eventual conversió a una reconciliació fraternal. Fins a la implantació de l'Apartheid, els pastors i les ovelles de l'església que convivien al moviment no s'adonarien plenament de la seva ingenuïtat. I aleshores, en comptes de repudiar a Déu, els africans repudiarien la hipocresia d'uns compatriotes que eren capaços de cometre les injustícies més flagrants, mentre adoraven el seu vedell d'or.

De moment, els prohoms del Congrés -Congrés Nacional Africà o ANC des dels anys vint- tenien altres preocupacions. En els primers Estatuts, l'organització s'havia pronunciat per "Encoratjar i promoure la unió de les esglésies, independentment de les irregularitats confessionals i sectàries" (14). És a dir, coordinar les denominacions de certa obediència africana, per tal d'oferir una veu única front a l'estat i a les jerarquies eclesiàstiques blanques. La iniciativa era un exponent més de la importància que la majoria dels africans donaven al discurs moral i religiós, i un símptoma de l'òsmosi existent entre activisme polític i confessional.

En el període d'entreguerres l'ANC, que en altres aspectes es mostrava moribund, va desplegar una intensa activitat en el terreny de les iniciatives multi-confessionals. A mitjan anys vint, com a mínim tres càrrecs clau de l'organització eren exercits per predicadors de les esglésies independents: el President Mahabane, que alhora pertanyia a una secta wesleyana; H.R. Ncayiya, Rector espiritual de l'ANC i també President de l'església etiòpica; i Charlotte Maxeke, cap de la secció femenina i pionera de l'AME. La resta de dirigents, no cal dir-ho, pertanyien a una o altra església, en la seva major part de tradició missionera. I també hi coexistien alguns garveyistes exaltats, que havien fundat una confessió pròpia en l'Església Ortodoxa Africana (15).

Tots plegats van intentar crear una *Església Nacional Bantú*, o *Església Indígena Unida*, que pogués operar com a contrapunt religiós a la tasca política desenvolupada per l'ANC. L'experiment va fracassar, i renaxeria als anys trenta de la mà del vell Seme i del reverend Mahabane, que s'alternarien en la Presidència al llarg de la dècada. Algun líder religiós s'aventuraria a fundar una nova secta que, sota els auspicis del Congrés, s'havia de convertir en el germen d'una nova Església Nacional Unida d'Àfrica. El projecte va avançar, i es va arribar a acordar que qualsevol església independent amb més de 200 membres s'hi podria apuntar, disposant de representants en un Consell interconfessional, però mantenint les seves competències en la investidura de bisbes, ministres i predicadors. L'intent va tornar a fracassar.

El 1944, la idea va ressorgir en el sí del Consell Representatiu Indígena, organisme creat pel govern rera la supressió del sufragi africà censitari. Altra vegada, el projecte es va estimbar, aquest cop contra les discrepàncies sobre el grau d'autonomia que calia concedir als grups afiliats. Per a alguns, el respecte a la independència jeràrquica i a les diferències de culte acabaria per fomentar l'escissió permanent, mentre que per a la resta la sobirania en el culte constituïa un fonament indissociable de la naturalesa de les esglésies *separatistes* (16).

El potencial unificador del cristianisme, que havia vertebrat el primer Congrés, va palesar les seves limitacions. Com molt bé havien assenyalat alguns dirigents del Congrés, les esglésies *independents* havien nascut i s'havien multiplicat com a tals. Si les comunitats de base perdien la seva capacitat d'autogestió, si es difuminaven en una nova jerarquia rígida i reglamentada, perdien també l'espontaneïtat i la càrrega contestatària que havia estat la clau del seu èxit. Pel que fa a les confessions convencionals, el panorama estava massa fragmentat: del 30% d'africans que en aquella època es consideraven afiliats a les esglésies clàssiques, un 11% era d'obediència metodista, un 4'2% anglicana, un 3'6% luterana, un 2'4% conegacionalista, un 1'8% calvinista, un 1'7% presbiteriana, i un 5% catòlica. Les diferències d'ètnia i de llengua

acabaven de complicar el caleidoscopi. En el cas de les disciplines de tradició missionera, a més, l'ascendència dels caps espirituals blancs contribuïa a dificultar qualsevol procés de convergència (17).

L'acció combinada de les esglésies no s'endegaria amb èxit fins que no aparegués a l'horitzó l'anticrist de l'Apartheid. De moment, i de forma sectària i dispersa, les diverses confessions continuarien oferint-se com a refugi espiritual davant una realitat material cada cop més desesperançadora. Per a la majoria dels negres, el problema dels blancs seguia residint en la pobresa de les seves conviccions ètiques i religioses. Algun testimoni de l'època ens explica com, en la seva percepció d'infant, els únics cristians de veritat eren els clergues i missioners que compartien els greuges africans: "Eren...homes de Déu, i no tenien res en comú amb els blancs que ens portaven por, dolor i perdició. Eren *cristians*, i mai se'ns va ocórrer que la resta de blancs poguessin ser cristians també" (18).

Calia, doncs, aspirar a la plena i veritable conversió dels blancs, mirant que d'una vegada per totes redimissin els seus pecats i entenguessin que el Regne de Déu començava a la terra (19). No és d'estranyar, en aquell context, que les ànimes més devotes es quedessin garratibades en observar com el nacionalisme afrikaner, amb la Bíblia a la mà, es despenjava el 1948 amb una doctrina i una pràctica de les menys fraternals que ha conegut el món en els darrers temps.

Just després de la pujada al poder del Partit Nacional de D.F. Malan, el Secretari General de l'ANC, el reverend James Calata, desafiava el nou govern: "Jo sóc un d'aquells que han predicat que el Cristianisme és una fraternitat universal, i que un cristià europeu és més a prop meu que un musulmà africà, però començo a preguntar-me si els meus germans europeus prediquen el mateix a la seva gent. I bé, reverend Dr. Malan, aquí teniu la vostra oportunitat. Demostreu al món sencer que obeiu els principis de la Cristiandat, tot admetent la paternitat de Déu i la germanor entre els homes" (20). Als ulls de Calata, i de molts altres africans, Malan i la seva penya demostrarien aviat tot el contrari. D'un dia per l'altre, la confiança dels africans en la pietat dels seus correligionaris blancs es va esfondrar. La població de color es disposava a emprendre un llarg Via Crucis, sota la mirada cínica dels fariseus i de les legions romanes.

Les primeres reaccions van anar en dues direccions. D'una banda, es va esquerdar la sòlida moralitat que havia preservat l'enteresa dels nuclis socials més maltractats. A les grans ciutats, particularment, la delinqüència i el gamberrisme van escalar fins a cotes desconegudes. Sorprenentment, aquest fenomen no va anar acompanyat d'un creixement significatiu de l'ateïsmes. El descrèdit de la moralitat pública no va implicar un desgast en les conviccions íntimes dels africans.

En segon lloc, i en consonància, es va produir un replegament momentani del cristianisme al pati de l'afrocentrisme. La fe en la reconciliació cedia el protagonisme a la fe en l'alliberament. Una nova generació de lluitadors, sota la bandera del nacionalisme africà, prenia el relleu i animava unes prèdiques molt més excloents i combatives alhora:

"Preguem perquè ens guiï l'Esperit sant... preguem pels líders d'obediència africana... Intercedim per la nostra terra... Intercedim per a la raça africana en el seu conjunt... Et demanem que ens conduexis per tal que poguem servir a la raça africana, per tal que les decisions que prenguem puguin ser profitoses per a la raça. Accepta les nostres súpliques, oh Senyor, i permet que beneïm el teu nom sagrat, per Ell que va morir per nosaltres, Jesucrist el nostre Senyor i Redemptor. Amén" (21).

Contra el Satanàs blanc -

La guerra racial aviat va derivar en guerra teològica. D'una banda, es van situar les esglésies independents i els sectors més propers als africans de les confessions convencionals. De l'altra, les esglésies reformades holandeses addictes al règim. Entremig, les jerarquies protestants, catòliques, i jueves, prou lúcides per distanciar-se de l'Apartheid, però massa transigents per a abraçar la denúncia del sistema.

Entre els africans, les expressions com "el dimoni campa a la seva pel país" es van popularitzar (22). La majoria de clergues negres, propers als moviments de resistència, van començar a utilitzar les trones per a sensibilitzar els seus fidels contra la conducta sacrílega dels governants, i per a rebutjar "...la veu satànica dels racistes blancs que s'han embarcat en una cursa infernal per a excloure, per sempre més amén, als negres que voldrien participar en el govern del país" (23). El periodista Can Themba, que es va entretenir a visitar temples freqüentats per blancs, va constatar personalment l'abisme entre les diferents denominacions: mentre va ser expulsat a patades per la policia dels cultes Reformats, i també dels Adventistes del setè dia, la seva presència va ser tolerada a les misses anglicanes i catòliques. No cal dir que, a les esglésies negres, va ser acollit amb els braços oberts (24).

Si situem la confrontació en el context africà, resulta obvi que el tret diferencial a Sudàfrica era la presència de les esglésies calvinistes blanques, i la seva ascendència sobre el poder. Les afinitats polítiques dels altres cultes haguessin estat, en un marc més obert, força similars a la que s'observaven a tot el continent (25). Les prèdiques religioses de les esglésies Reformades holandeses, sotmeses a un aïllament secular respecte a les seves precursoras europees, havien justificat el dret providencial dels afrikaners a romandre com a senyors d'aquell país -en un exercici teològic només comparable al dels sionistes jueus. La reacció dels teòlegs negres era força natural, donades les circumstàncies, tot

insistent que la missió de Crist a la terra era identificar-se amb els pobres i oprimits. L'església negra havia recuperat les idees dels teòlegs anti-nazis, sobretot de Bonhoeffer, de la teologia de l'alliberament sudamericana i d'alguns clergues afro-americans, com ara James Cone -produint, els anys vuitanta, una poderosa revolta cristiana només comparable a la polonesa (26).

Juan Bosch (cap relació amb l'autor), un teòleg que ha estudiat el cas sudafricà, posiciona les diverses confessions d'acord amb la seva actitud front a l'estat, i apunta tres *temptatives* o escoles que coincideixen amb les que indicàvem més amunt.. La temptativa boer, segons ell, es caracteritza per col·locar-se al servei de l'estat, reforça la noció dels afrikaners com a poble escollit, i n'assegura la segregació tot fundant esglésies missioneres filials per a l'evangelització entre els negres, mestissos i indis. És la traducció exacta, al terreny religiós, de l'Apartheid.

La temptativa de les esglésies anglo-parlants consisteix en crear la il·lusió d'una església al marge de l'estat. Una opció que, lògicament, acaba estavellant-se contra la crassa realitat de la crispada societat sudafricana. Si bé rebutgen el supremacisme com una aberració teològica, es distancien de la lluita per l'alliberament tot al·legant que no combreguen amb la lluita armada, o fins i tot amb mesures com les sancions internacionals. El seu compromís social anirà canviant al llarg dels anys, sobretot en començar a admetre africans a les més altes jerarquies, en comprovar com la neutralitat les distanciava de la majoria negra, i també en rebre una continuada pressió internacional.

La tercera temptativa és la que Bosch anomena la de l'església negra, enfrontada a l'estat i compromesa en la resistència. Si bé aquesta escola es compon inicialment de grups etiòpics i sionistes, aviat és capturada per les filials africanes de les esglésies convencionals, com per exemple el calvinisme instal·lat entre negres i mestissos. A través d'aquesta corretja de transmissió, la teologia combativa entra en les confessions clàssiques, de manera que als anys vuitanta els anglicans, els catòlics, els diversos grups protestants i bona part dels fidels calvinistes ja se situen sense complexos en el camp opositor a l'Apartheid (27).

L'escriptor Alan Paton, de forma molt similar, bateja les tres tendències com l'Església de la nació, formada pels calvinistes blancs, encaparrats en identificar designis divins amb destí nacional, l'Església de Crist, associada a les denominacions clàssiques, més amoïnades per la lletra que per l'esperit de l'evangeli, i l'Església en societat, que construeix el seu discurs a partir de la connexió amb la massa social, i no a la inversa (28).

El viratge de les esglésies convencionals cap a una professió de fe combativa es produirà sota la influència determinant d'Albert Luthuli. Les conviccions religioses d'aquest home estaven fora de tot

dubte quan va accedir, el 1952, a la Presidència de l'ANC. Educat a la missió d'Umvoti, al Natal, i predicador metodista, Luthuli va ser cessat com a cap tribal en embolicar-se en política. Ell va respondre al govern amb una famosa proclama, *El camí de la Llibertat passa per la Creu*, on acusava l'Apartheid de degradar moralment tant les seves víctimes com els seus beneficiaris, reafirmava la seva fe en mètodes no-violents, i es mostrava convençut que els blancs finalment serien convertits a la raó per la via de la pietat (29).

Luthuli era més un exponent de la vella escola del Congrés, que predicava paciència i creia fermament en la bondat íntima dels compatriotes blancs, que no pas de la nova tendència, bel·licosa i disposada a extingir la desprestigiada flama de la conciliació. Es desmarcava, però, dels seus antecessors, en acceptar la mobilització i la pressió social, econòmica i política que facilités la tan esperada conversió ètica dels supremacistes. En certa manera, doncs, actuava de pont entre dues generacions, i també entre dues maneres d'entendre la religió: acostava, si voleu utilitzar els termes de Juan Bosch, la temptativa negra a la temptativa anglo-parlant. El rebuig frontal a la segregació no tenia perquè desterrar tota esperança de reconciliació fraternal entre negres i blancs.

Pretoria va començar a predre la guerra teològica als anys cinquanta, quan va promulgar la Llei d'Ensenyament Bantú (1953). La intenció última del decret era traslladar el desenvolupament per separat al terreny educatiu, però per fer-ho exigia que totes les institucions d'ensenyament passessin sota el control del govern. Les missions, doncs, havien de renunciar al monopoli educatiu que havien preservat, sobretot entre els africans, des dels temps de la colonització. Va constituir un error d'imprevisibles conseqüències. Algunes esglésies -catòliques, per exemple-, van desafiar la llei; però la majoria, incapaces de mantenir la seva activitat pedagògica sense els permisos i les subvencions de l'estat, van cedir les escoles a l'administració.

En pocs anys, el govern va esbandir les poques iniciatives multi-racials que algunes missions havien mantingut, i va impulsar una política educativa que, si bé estenia l'alfabetització a capes més àmplies de la població de color, rebaixava el llistó de l'ensenyament bantú a cotes miserables. Així, mentre les esglésies missioneres es lliuraven del llast principal que fins aleshores les havia associat al sistema polític, podien assumir una actitud molt més bel·ligerant i ressentida contra l'intervencionisme de Pretoria. Per a la població negra, les esglésies convencionals deixaven de ser còmplices de la dominació per passar a convertir-se en víctimes d'un estat prepotent. En l'opinió de més d'un activista negre, "...l'actitud de les esglésies [convencionals] envers el règim de l'Apartheid ja no ha estat mai la mateixa" (30). La seva especial situació començava a atansar-se, a la força, a la de les esglésies independents, crònicament castigades i marginalitzades pel poder.

El procés d'aproximació va evolucionar de forma prometedora l'any 1960. Els fets de Sharpeville van trasbalsar la comunitat religiosa en ple, i l'aire era carregat d'hostilitat contra un govern capaç de massacrar persones innocents i de prohibir una organització com el Congrés, liderada per un cristià convençut. El bisbe anglicà de Johannesburg, Ambrose Reeves, va reaccionar afirmant: "Sharpeville ha estat una tragèdia. Però d'aquesta acció malvada encara en pot sortir alguna cosa bona si els sudafricans obliden els greuges del passat i comencen a creure que Déu ha disposat per a tothom alguna cosa millor que l'Apartheid" (31). Semblava que la jerarquia tradicional trencava, finalment, el seu mutisme estèril.

Al desembre, es va convocar la conferència interconfessional de Cottesloe. Allà s'hi van reunir delegats de quasi totes les religions implantades al país, fins i tot de les esglésies reformades holandeses, i s'hi va adoptar una resolució de condemna a l'Apartheid. Z.K. Matthews, un notable de l'ANC, va retratar l'ambient de cordialitat i de diàleg que va regnar en totes les sessions (32). Per primera vegada, clergues negres i blancs parlaven d'igual a igual. El dramatisme dels darrers mesos hi imposava una gravetat i una sensació d'urgència que, a l'hora de trobar solucions concertades, semblaven anunciar una nova era espiritual.

Per un moment, hom hagués dit que s'estava produint el miracle. Però la lluna de mel havia de durar ben poc. Uns dies després de la conferència, els calvinistes van rebre l'ordre directa del Primer ministre Verwoerd que calia repudiar la seva adhesió a les resolucions de Cottesloe. Així ho van fer. Les altres esglésies *institucionals* no van alterar la seva posició, tot i que en els anys següents farien gala d'una gran ambigüitat en la *praxi* política i social. Segons un exponent de la *teologia negra*, Charles Villa-Vicencio, "...trobarien impossible d'acceptar el recurs a la lluita armada... i quan el Consell Mundial d'Esglésies, l'any 1970, va decidir oferir ajuda humanitària als exèrcits d'alliberament, condemnarien la decisió" (33).

Malgrat tot, els fets de Sharpeville i l'intent de Cottesloe havien plantat una llavor que germinaria al cap d'un temps. Les pràctiques de les esglésies convencionals potser no havien canviat gaire cara a la societat real, però Cottesloe n'havia alterat els esquemes teològics. El bisbe Reeves, el rector French-Beytagh, el rector Huddleston, i un seguit de capellans van plantar-se davant les injustícies de l'Apartheid. Alguns van arribar a ser expulsats del país. Trevor Huddleston, un pare anglicà d'origen britànic, va posar-se al capdavant de les protestes veïnals contra la Llei d'Àrees de grups. Tot denunciant la hipocresia dels fidels blancs, va fer certa amistat amb Oliver Tambo, que segons ell encarnava les virtuts del catòlic compromès: "L'Església continua adormida...mentre Oliver Tambo viu una vida de fugitiu... I jo puc oblidar-ho perquè durant massa anys, a Sudàfrica, he oblidat que l'home és fet a la imatge de Déu quan és de raça negra" (34).

Huddleston, incapaç de conduir la seva tasca evangelitzadora com hagués desitjat, va marxar finalment a Anglaterra, des d'on

crearia i dinamitzaria un dels grups de solidaritat internacional més influents que mai s'han vist arreu del món: el Moviment Anti-Apartheid. La seva figura només és comparable a la d'un altre dissident que va sortir fortament impactat de la reunió de Cottesloe, Beyers Naudé. El mèrit principal d'aquest darrer, però, radicava sobretot en el fet que va haver de trencar amb l'església reformada holandesa, amb el culte que històricament havia proveït la base teològica de la segregació.

El reverend Naudé havia assolit un càrrec destacat en la jerarquia calvinista. Jove, brillant i carismàtic, podia haver aspirat a l'ofici més elevat en el món eclesiàstic o polític. En canvi, va declarar el racisme anatema i va optar per defensar la igualtat de totes les persones davant Déu. L'església reformada, que hagués pogut tancar el cas amb discreció, va preferir atacar-lo frontalment. El Sínode reformat va jutjar i condemnar Naudé per heretgia, desfermant així un escàndol de grans proporcions. Les instàncies internacionals calvinistes van iniciar l'excissió de l'abcés racista sudafricà, i el ferment inconformista a l'interior de l'església oficial va continuar creixent (34). A l'exterior, des del nou Institut Cristià, Naudé no va parar de fer el corcó als ortodoxos que l'havien excomunicat.

Els temples de Sudàfrica, a partir de Cottesloe, ja no tornarien mai a ser ben bé els mateixos d'abans. El país no va disposar d'un Martin Luther King, però va patir una transformació espiritual molt similar a la del sud dels Estats Units. La via no-violenta, que apostava per la igualtat de drets entre tots els germans en Crist, però que descartava el recurs a la paciència dels oprimits, s'imposava en amplis sectors de les esglésies negres i també de les blanques. La religió entrava de ple en les lluites socials i es desmarcava de l'estat, donant a entendre que hi havia una justícia superior a la dels tribunals formals: "Una llei justa és un codi humà que s'adequa a la llei moral o llei de Déu. Una llei injusta... és la que entra en contradicció amb la llei moral" (35).

La immolació de King i l'èxit de les seves mobilitzacions ciutadanes animarien els seus homòlegs sudafricans a emprendre un camí similar, a desgrat dels enormes obstacles que aquests haurien de superar en contrast amb el profeta americà. Algunes prèdiques de King eren transferibles, mot a mot, al context sudafricà: "Tota normativa segregadora és injusta perquè la segregació distorsiona l'ànima i fa malbé la personalitat. Dóna al segregacionista un sentiment fals de superioritat, i al segregat un sentiment fals d'inferioritat... La segregació no és únicament inviable en el pla polític, econòmic i social, és moralment equivocada i pecaminosa"(36).

Albert Luthuli, en molts aspectes el King sudafricà, somniava en un final feliç a l'americana. Quan el seu col·lega pronunciava, a l'altra banda de l'Atlàntic, el seu commovedor "Vaig tenir un somni", el líder del Congrés degué imaginar que, gairebé fil per randa, aquell discurs era el que convenia al seu país. Pocs anys després de King, l'home

va rebre el Nobel de la Pau, i va aprofitar el seu viatge a Oslo per ressaltar la importància de l'Església en la croada contra el racisme: "...l'Església a Sudàfrica, -bé que amb retard- s'està desvetllant per assumir una missió més àmplia... Comença a prendre's seriosament les paraules del seu Fundador quan va dir 'He vingut a donar una vida millor i més abundant'" (37).

Però Pretoria no era Washington. La *nomenklatura* afrikaner n'havia tingut ben bé prou amb l'esquerda oberta per Beyers Naudé al portal de casa. El règim havia topat amb l'Església, gairebé en bloc, i pressentia el perill de quedar-se sense justificació espiritual. De forma lenta i segura, s'estava gestant una veritable revolució que li faria perdre la guerra teològica. L'obstinació de la classe política blanca en aferrar-se al poder, tot intensificant la repressió, no va fer altra cosa que alimentar la insurrecció moral. Aviat s'adonaria del seu error: una cosa era reprimir els cossos i una altra, ben diferent, era esforçar-se per contenir les ànimes.

L'Església sudafricana, doncs, amb la notable excepció dels fariseus adscrits al règim, es preparava per l'assalt final a l'Apartheid. Mentrestant, però, els cultes independents havien patit una evolució interessant que potser convindria esmentar. Els etiòpics, que havien assolit el seu punt àlgid als anys vint, perdien el seu antic potencial i cedien protagonisme reivindicatiu als sectors africanitzats de les esglésies convencionals. D'altra banda, els cultes sionistes, conservadors i cismàtics per naturalesa, guanyaven popularitat entre les comunitats rurals i la immigració urbana més desarrelada (38).

Certes capes de la població, encara sensibles a creences i valors tradicionals, tendien a refugiar-se abans en actituds milenaristes passives, fins i tot sacrificials, que no pas en la revolta de les sotanes, socialment compromesa i connectada a la lluita política de l'ANC. La línia divisòria entre ambdues tendències era sovint rural-urbana, però no sempre: més aviat coincidia amb les distincions de tipus cultural i educatiu. L'alfabetització i la promoció social, per febles que fossin, empenyien els fidels cap a estructures religioses més consolidades. L'adscripció a parròquies metodistes, anglicanes, luteranes o catòliques actuava, de fet, com un mecanisme més d'integració en les comunitats instruídes i sofisticades (39).

Els sionistes capitalitzaven, amb força, aquell sentiment atàvic d'alienació que havia inspirat l'episodi de Nongqawuse en el segle passat o la immolació dels *israelites* a Bulhoek en els anys vint. A partir dels anys seixanta, la seva influència s'estengué tant que el govern va començar a fomentar-les per fer front als cultes més combatius. No deixava de ser curiós que l'*establishment* afavorís el creixement de grups que partien, en l'arrel, del refús frontal a la colonització religiosa i de pràctiques afro-cèntriques. Però el seu tarannà apolític apareixia com irresistible, als ulls dels governants: els primers ministres van començar a fer acte de presència a les peregrinacions sionistes de Moria, i a afavorir l'expansió i

l'enriquiment d'unes jerarquies religioses que cada cop tractaven amb més respecte (40).

Segons alguns estudiosos del fenomen, la manca de militància de les organitzacions sionistes es deu a la pura alienació social, que crea unes formes de resistència introspectives, de caràcter inhibit i primari. Altres sostenen que el seu conservadorisme es deu simplement a l'adopció dels *tics* habituals en qualsevol societat clànica amenaçada, que s'esforça per reforçar línies d'autoritat en perill i per combatre l'assimilació amb el recurs a formes tradicionals (41). Les dues interpretacions, en realitat, no són antagòniques, i reflecteixen un anhel general d'*africanització* de l'a religió. Davant l'amenaça modernitzadora i occidentalista dels cultes convencionals, els sionistes opten pel retorn a la solidaritat del petit grup - especialment a les ciutats-, a la litúrgia activa i catàrtica -dansa, música, èxtasi espiritual-, a les creences curatives -bruixeria blanca, exorcisme-, al simbolisme ritual i a la veneració pels profetes (42).

És curiós comprovar com l'exclusivisme negre en política mai no acaba de connectar amb l'afro-centrisme en religió. El Congrés Panafricanista de Sobukwe, als anys seixanta, no disposa de cap corretja de transmissió especial amb les esglésies independents. De fet, Sobukwe i la majoria de dirigents del PAC formen part d'una èlite instruída, sovint amb profundes conviccions religioses, però vinculada per experiència vital amb les missions metodistes o anglicanes (43). En aquest sentit, la seva trajectòria personal els aproxima a Luthuli, Tambo o altres líders de l'ANC, i els impedeix d'establir una concomitància amb les esglésies independents que, d'haver-se produït, hagués forjat una poderosa aliança africanista.

El moviment de Consciència Negra, uns anys més tard, seguirà una pauta molt similar a la dels seus predecessors del PAC. Steve Biko i la major part dels universitaris negres que reclamen, en absència de les formacions històriques de resistència, la recuperació de l'orgull negre, no gosen trencar l'aïllacionisme polític dels cultes sincrètics. Els clergues que ajuden i cedeixen les seves parròquies als activistes de Consciència Negra pertanyen a les esglésies convencionals (44). El mateix Biko, que preconitza el retorn a una espiritualitat genuïnament africana, expressa els seus dubtes sobre la capacitat emancipadora de la religió: "Déu no té per costum baixar del cel per a resoldre els problemes de la gent a la terra" (45). I quan apel·la a la confrontació moral amb l'Apartheid, ho fa reivindicant una Església Negra indefinida, que uneixi a tots els oprimits en una plataforma multi-confessional contra la blasfèmia de la segregació.

L'eclosió de Consciència Negra tindrà, però, un impacte inesborrable en la coalició ideològico-religiosa que s'enfronta, en el terreny teològic primer i en el quotidià després, a l'Apartheid. D'una banda, contribueix a *africanitzar* el conjunt de les confessions, i especialment aquelles que tradicionalment havien estat governades per bisbes blancs. D'una altra, ajuda a introduir un estil molt similar

al que havia desenvolupat, per exemple, James Cone als Estats Units. Cone defensava la unitat d'acció de totes les denominacions en una Església Negra compromesa, que superés l'ideal d'integració amb un ideal dinàmic de lluita: "...la lluita apareix com l'alternativa lògica en el context racista americà. Lluita que consisteix en afirmar la pròpia dignitat, la pròpia negritud com criteri fonamental per a iniciar el diàleg sobre la reconciliació" (46).

De forma creixent, els predicadors africans entendran la missió evangelitzadora a Sudàfrica, no tant com una discreta tasca de submissió als designis divins, sinó com una enèrgica estimulació de la component alliberadora del cristianisme: "...en una societat racista blanca, l'obediència cristiana només pot significar obediència a la negritud, la seva glorificació i exaltació" (47). Si el *retorn a Àfrica*, en l'esfera política, implica la projecció al futur de la sobirania perduda, en el terreny religiós comporta la recuperació d'una espiritualitat oblidada, que creia en la força emancipadora de l'utopia. És una teologia de l'alliberament a l'africana, que incorpora una mica de tot: la lluita per una societat més justa, la càrrega moral i ètica de l'evangeli cristià, i encara les inclinacions utòpiques dels mil·lenaristes -convenientment depurades del seu conformisme terrenal castrador.

En aquest ambient d'efervescència religiosa, i entrant en les revoltes dels vuitanta, la teologia negra donarà a llum la seva encíclica definitiva: el document *Kairós*. Sense ser una proclama oficial de les esglésies, el text es publicarà amb el suport de 151 signataris de 36 congregacions diferents, fruit de les discussions del grup radical *Kairós* i de l'Institut de Teologia Contextual, encapçalats pels reverends Albert Nolan i Frank Chikane (48). Segons com, el document apunta cap a aquell Concili Nacional Africà que els fundadors de l'ANC havien perseguit durant tants anys. Val a dir, així mateix, que alguns dels clergues més destacats del moment, com ara Desmond Tutu o Allan Boesak, sintonitzaran amb bona part dels continguts, però es desmarcaran de la iniciativa en detectar-hi indicis d'apologia de la violència.

La primera edició del document, que apareix el setembre de 1985, es convertirà immediatament en un autèntic *best-seller* i punt de referència per al debat teològic sudafricà. *Kairós*, en grec clàssic, significa oportunitat o moment decisiu. Els autors del text entendran que, a Sudàfrica, ha sonat l'hora de la veritat: "Ha arribat l'hora. El moment de la veritat és aquí... aquest és el *Kairós*, el punt de gràcia i d'oportunitat, l'hora decisiva en què Déu planteja un repte per a l'acció decisiva" (49). Tot criticant l'obediència a l'estat, derivada en bona part de les prèdiques de Sant Pau, l'escrit crida a la desobediència en un marc on l'estat no és al servei de l'ideari cristià: "El Déu de l'Estat sudafricà no és simplement un ídol o un déu fals, és el diable disfressat de Déu Totpoderós - l'Anticrist" (50).

El document *Kairós* denuncia la passivitat de les jerarquies oficials, que es refugien en un fals pacifisme, i aposta per un cristianisme de confrontació contra un règim "...il·legítim des del punt de

vista moral i teològic" (51). L'església, precisa el text, no ha d'assumir el rol de les forces polítiques, però ha d'erigir-se en fòrum de discussió i en plataforma d'acció per eradicar la injustícia i la misèria. Aquest repte, en un determinat context, exigeix la participació dels cristians en la lluita, utilitzant discursos i recursos religiosos per incitar a la revolta moral. "Una Església que assumeixi seriosament les seves responsabilitats, en aquestes circumstàncies, sovint haurà d'enfrontar-se i desoïr l'Estat per tal d'obeïr Déu" (52).

Per als lectors occidentals, el document *Kairós* pot semblar més un pamflet de tipus polític que un text teològic. És cert que, en termes de teologia convencional, es tracta d'un discurs feble i poc elaborat. Però l'escola de pensament que hi ha al darrera és relativament jove, i pretén apuntar als valors que considera essencials. És natural, per tant, que es ventili certs serrells acadèmics i apunti al que percep com el cor de la doctrina cristiana: "... la unitat i la reconciliació de les esglésies passa necessàriament pel servei a la humanitat que pateix... Només quan serveixen abandonen les rivalitats -allò que no té a veure amb l'essencial- i s'uneixen en el que és radical i en les veritables fidelitats" (53).

Charles Villa-Vicencio, professor de religió a la Universitat de Ciutat del Cap, és potser un dels teòlegs que més s'esforçarà per lligar el discurs combatiu del grup *Kairós* amb la lluita dels moviments d'alliberament, i especialment d'un ANC que torna a irrompre amb força en el panorama de la resistència. Villa-Vicencio proclama que "El cristianisme opressor ha de morir per deixar pas al cristianisme que allibera", i es permet qüestionar la validesa de l'argument teològic del *darrer recurs*: "Quan l'Església actua en situacions de crisi només com a darrer recurs, la seva contribució sol arribar massa tard" (54). Cal que l'Església es comprometi des del primer moment, i que deixi d'utilitzar l'evangeli com a pretext constant per a la inèrcia. La indignació moral, la simple condemna verbal, no són tampoc suficients per a aquest capellà impetuós: cal passar a l'acció.

Villa-Vicencio és molt clar en la seva filiació política, tot just eludint *in extremis* la identificació amb una formació determinada: "...el missatge alliberador de les escriptures impedeix als pobres i als oprimits, històricament víctimes de l'expropiació, la claudicació i l'extorsió, de conformar-se amb res que no garanteixi el seu dret irrenunciable a ser lliures -a Sudàfrica, això es tradueix en un home, un vot, en el marc d'un estat unitari" (55). L'home s'atura a un pas de recomanar el suport a un partit determinat, en un dirigisme religiós que recorda el de certs fonamentalismes o el d'alguns demòcrata-cristians -com els portuguesos, que feien campanya amb l'eslogan *El vot no és secret: Déu t'observa*.

L'ANC disposarà, evidentment, d'algun predicador orgànic, com el pare metodista Lapsley, que en un article a *Sechaba* defensarà el concepte de *Guerra justa*, una espècie de *jihad* associada a la guerrilla d'Umkhonto we Sizwe. Segons Lapsley, la via insurreccional triada per la branca armada del Congrés aconsegueix, a la perfecció, les sis condicions requerides per a iniciar una guerra justa: una causa

justa, uns mitjans proporcionats, objectius clars, finalitats públiques - no personals ni lucratives-, invocació del darrer recurs, i possibilitats raonables d'èxit (56).

Però la croada contra el mal no necessitava contractar pegoners. El 1985, la majoria de les esglésies celebraven a tot Sudàfrica una *Pregària per acabar amb un sistema injust*. La convocatòria, més populista que qualsevol tractat teològic, encaixava perfectament amb el que ja es venia practicant als temples africans, de forma més o menys encoberta, des de feia temps. Dos anys més tard, l'ANC va rebre un aval crític del Consell d'Esglésies Sudafricanes, quan la direcció d'aquest organisme interconfessional va desplaçar-se a Lusaka i va entrevistar-se amb els dirigents del Congrés. En sortir de la reunió, els representants religiosos van emetre un comunicat oficial, on expressaven que el recurs a la força era justificat per la brutalitat de Pretoria, i afirmaven el dret inalienable dels pobles de Namíbia i Sudàfrica a buscar la pau i la justícia a través dels moviments d'alliberament. Oliver Tambo els va afalagar amb floretes:

"El Congrés Nacional Africà compta amb una llarga tradició d'associació amb l'església. Els nostres fundadors eren homes i dones d'església. Al llarg de setanta-cinc anys d'història aquell vincle no s'ha trencat mai. Quan entrem en la fase final de la lluita, creiem que vosaltres, també, teniu la responsabilitat de contribuir al màxim per desterrar un règim que ofèn els principis de l'església... Seguirem trucant a la porta de l'església per a sol·licitar una plena implicació en tots els aspectes de la lluita. Els milions de persones que fan sacrificis tan grans al nostre país no poden esperar altrament d'una església que es compon essencialment dels pobres i dels oprimits, i que s'hauria d'identificar amb les masses subjugades"(57).

Era obvi que els supremacistes blancs havien perdut qualsevol rastre de credibilitat moral. La nova doctrina teològica, condensada en el document *Kairós*, i culminació d'un procés de convergència eclesiàstica llargament anhelat, tenia tots els números per a esdevenir el nervi ètic d'un nou sistema polític. La semi-teocràcia de l'Apartheid semblava destinada a ser substituïda per la de l'alliberament. Però no seria així. Un conjunt de raons impediria que, allò que a primera vista apareixia com un aixecament amb aires de revolta fonamentalista, desbordés la dinàmica de les organitzacions polítiques formals i exercís una influència desmesurada sobre l'alternativa ideològica emergent. La interferència de la religió, en la turbulenta arena política dels anys vuitanta, no passaria de ser una formidable revolta de sotanes.

En primer lloc, i com ja hem indicat més amunt, els postulats radicals de l'escola *Kairós* no eren compartits de forma universal. De fet, els signataris del famós document van generar un debat clau en l'àmbit religiós sudafricà, però no van passar d'aquí. La mateixa concertació que s'esgrimia en el discurs teològic, i que va crear el miratge d'una naixent Església unificada, tenia difícil traducció sobre el terreny. El cas dels cultes sincrètics era el més notori, en aquest

sentit. Però la fragmentació confessional estava molt arrelada en el paisatge religiós sudafricà.

En el cens governamental de 1980, el 78% de la població del país eren definits com a cristians. La resta de religions (hindús, musulmans, jueus) no assolien en cap cas el 2% del total. En l'apartat de cristians, les esglésies independents s'enduen la part del lleó, un quart del total, i les altres denominacions (calvinistes, catòlics, metodistes, anglicans i altres protestants), una desena part cadascuna (58). En el cens de 1991, s'hi detecta un augment espectacular dels que es declaren d'obediència a esglésies independents, fins a un terç del total, i una davallada relativa repartida entre la resta de confessions. Tot i que els censos oficials no són del tot fiables, ofereixen un quadre exploratori prou alligador sobre les afinitats religioses dels sudafricans (59).

Les fronteres entre els diversos cultes, en molts casos, són tènues. El que queda dels etiòpics, per exemple, s'acosta molt a la branca segregada dels calvinistes mestissos, dirigits per Allan Boesak, tant en litúrgia com en afinitats entre els respectius feligresos. Però les distincions també són importants, i sovint irreconciliables. Els mateixos sionistes compten amb centenars de petites esglésies, amb els seus bisbes i les seves àrees d'influència. Els dos grups principals, l'Església Cristiana de Sió de Moria i l'Església Zulu de Nazareth, mantenen una forta rivalitat a partir dels seus respectius bastions al Transvaal i al Natal (60).

El tradicionalisme i l'apoliticisme un tant fals dels sionistes impedirà que aquests participin en la sagrada coalició contra l'Apartheid, malgrat l'evident afinitat de bona part dels seus fidels envers els moviments d'alliberament. Quan la secta de Moria convidi a P.W. Botha, el 1988, a assistir al pelegrinatge anual, l'ANC contestarà amb una nota indignada: "L'Església Cristiana de Sió pertany a aquella família d'esglésies que van néixer fa un segle com a moviment de protesta contra la discriminació racial... La invitació oferta a Botha... és alhora una patinada i una traïció de la confiança i del respecte que més de dos milions de feligresos han dipositat en el bisbe Lekganyane" (61). Tres anys després, quan corre el rumor que els sionistes pretenen aliar-se al partit zulu Inkatha i al Partit Nacional per presentar-se a les eleccions, el mateix bisbe Lekganyane es veu obligat a desmentir-ho públicament per tallar l'escàndol (62).

Els grups islamistes oferiran una nota ben pintoresca. Concentrats a la regió del Cap, els musulmans organitzaran plataformes de protesta molt properes, en aquest cas, als moviments polítics d'alliberament. Durant les revoltes dels vuitanta, preconitzaran obertament la *jihad* i rebran un discret suport de l'imam Khomeini. Un responsable del col·lectiu Crida a l'Islam declararà el 1985: "En aquesta fase, la nostra tasca essencial és la d'enderrocar el capitalisme racista. Més tard, ja lluitarem per l'establiment d'un estat islàmic" (63). En les primeres eleccions multirracials, el 1994, els partits islamistes rebran un 0'2% dels vots. Tot i que els

fonamentalistes musulmans podien tenir cabuda, conjunturalment, en una coalició moral contra l'Apartheid, ja es veu que la seva permanència en un front interconfessional cristià hagués resultat a la llarga ben incòmoda.

Una segona limitació de la revolta teològica, més enllà del caleidoscopi confessional del país, residia en el tarannà dels líders religiosos. Els redactors del document *Kairós* no eren, amb la possible excepció de Frank Chikane, figures carismàtiques. Tampoc no eren els colossos d'acció que la seva doctrina reclamava per a la penetració social del cristianisme. Aquest rol l'assumien a la perfecció personatges menys cerebrals però molt més populars, menys radicals però més vehements, com Desmond Tutu o Allan Boesak. Als ulls de la comunitat internacional, i també de la majoria de sudafricans, aquests predicadors eren realment els símbols del poderós matrimoni entre fe i rebel·lió (64).

Boesak serà realment un producte de les revoltes dels vuitanta. Més jove que Tutu, es convertirà en una figura pública rera el seu nomenament com a President de l'Aliança Mundial d'Esglésies Reformades. Es donarà la contradicció, sens dubte volguda per la *internacional* calvinista, que en accedir al càrrec es convertirà en el cap espiritual, a nivell mundial, dels seus fidels blancs sudafricans. Paradoxa resolta parcialment el 1982, amb l'expulsió de les congregacions blanques sudafricanes del sínode internacional Boesak aviat combinarà l'activisme polític amb el seu ministeri, en ser designat patró del Front Democràtic Unit (UDF), paraigües legal que esdevindrà el protagonista dels fets de 1984-86 com a cobertura del prohibit ANC. Pocs anys després, en ser desarticulat l'UDF, assumirà amb Tutu la defensa dels interessos dels moviments d'alliberament, tot aprofitant la relativa tolerància del règim envers les organitzacions religioses.

Segons el mateix Boesak, les lectures teològiques que més el van impressionar van ser les de l'alemany Bonhoeffer i el danès Kaj Munk, tots dos màrtirs del nazisme (65). Les seves prèdiques l'ajudarien a condemnar el racisme en general i el sistema sudafricà en concret: "El racisme és pecat... l'Apartheid no és només una ideologia política. La seva mateixa existència com a opció política s'ha bastit i es basteix encara sobre la justificació teològica de certes esglésies... Les esglésies haurien d'admetre que l'Apartheid és una heretgia, contrària a l'evangeli i inconsistent amb la tradició Reformada, i per tant rebutjar-lo." (66). I l'heretgia, per a Boesak, és molt pitjor que el paganisme o l'ateisme: "... malgrat el que hagin fet els comunistes, i Déu sap que les seves malifetes han estat nombroses, no ho han fet en nom de Nostre Senyor i del nostre Messies Jesucrist. Per tant, el judici de Déu serà a la força més sever amb aquest govern que, coneixent el Nom més enllà de tots els noms, l'ha profanat deliberadament i consistent... En la seva adscripció al cristianisme, l'Apartheid és una blasfèmia, una idolatria i una heretgia" (67).

D'acord amb els plantejaments del grup *Kairós*, Boesak advocarà per un paper actiu de l'església, insistint que la pietat no significa inhibició, i que la neutralitat en un entorn injust porta a la modalitat

més odiosa de cristianisme, la passiva(68). Cal passar a l'acció, amb tanta empenta com calgui. Fent-se seves les paraules de Munk, afirmarà: "Quan el foc i la mort cauen damunt la gent de la terra, és la nostra missió, en nom del Déu d'amor, denunciar allò que entenem és obra del diable... Quan la covardia dedica elogis al que és identificat com a detestable, aleshores és feina de l'Església veure que els seus símbols sempre han estat el colom, el lleó i el peix, però mai el camaleó", i també "Ens manca ira de Déu... Ira contra el mal ús del sagrat evangeli, que és la Paraula de vida... Estimats col·legues, la nostra prioritat avui és la rauxa" (69).

La clau de l'èxit d'aquest enèrgic predicador radicarà en la força de l'exemple i en la seva capacitat, tot i haver passat diverses vegades per les presons del país, per mantenir viva la visió utòpica. En aquest aspecte, connectarà amb la tradició profètica dels vells etiòpics, a l'hora de demonitzar el sistema i prometre el paradís terrenal: "He vist una terra lluny de l'Apartheid; lluny de la mort; lluny de les cadenes; una terra de joia i una terra de llibertat i una terra de pau. Luitem plegats per aquesta terra". O encara millor "El mal és real... Satanàs és viu... ha decidit que ens enviarà els seus lleons de por... Sovint és al púlpit, justificant l'opressió del poble... tot seguit s'alça al Parlament, justificant els assassins dels nostres infants... i veient com veig la sang brollar, us puc dir ara que he vist caure Satanàs... Creieu les paraules de Jesús: he vist caure Satanàs" (70).

Boesak és, sens dubte, un dels oradors més brillants que mai han nascut a Sudàfrica. No li falta força, ni domini del llenguatge, ni cadència, ni capacitat comunicativa. Com a profeta, també és insuperable, perquè en les hores més baixes sap transmetre esperança: "Jo crec en Jesús. Crec en la justícia. Crec en la pau. Crec en l'alliberament, crec en la visió divina per a aquest país... Déu s'ocuparà de nosaltres... El preu serà alt, però el final s'acosta" (71). El mestre del consol, el missatger de la redempció, però, no s'adaptarà del tot a la *realpolitik* de l'etapa de transició democràtica. A diferència de Tutu, voldrà continuar explotant la seva barreja de profecia religiosa i política, indiferent als canvis d'actitud dels seus conciutadans.

La vida li jugarà una mala passada al bon evangelista. A finals dels vuitanta, la premsa esbombarà un parell d'escàndols sexuals, que embrutiran la seva imatge pública entre uns seguidors puritans poc propensos al perdó. Un dels embolics, a més, l'havia relacionat amb una popular presentadora de TV de família afrikaner conservadora. El 1991, voldrà inscriure's a l'ANC -formació per la qual sempre havia mostrat una certa debilitat (72)-, però arribarà massa tard per a obtenir un càrrec de responsabilitat en l'organització. Alguns associaran la seva passió espiritual a un excés de passió pel poder i per les dones. En les eleccions de 1993, el Congrés encara li tindrà prou respecte per a proposar-lo com a candidat a Primer ministre de la regió del Cap Occidental. La seva circumscripció, poblada majoritàriament per mestissos calvinistes com ell, li girarà l'esquena. Serà humiliat pel candidat del Partit Nacional, un home de l'antiga escola, i des d'aquell moment es retirarà a un discret segon pla.

Desmond Tutu, un destacat membre de l'església anglicana nascut l'any 1931, apareixerà com un orador més tosc però políticament més prudent. El 1979, Tutu havia deixat una còmoda plaça com a Bisbe de Lesotho per a dirigir el Consell sudafricà de les esglésies, i a partir d'aleshores entraria, de forma un tant involuntària, en un període trepidant de la seva carrera. El 1984 accediria al bisbat de Johannesburg, i aquell mateix any rebria el Premi Nobel de la Pau. El 1986 seria el primer negre nomenat arquebisbe de tota la diòcesi anglicana, radicada a Ciutat del Cap.

El seu estil espontani i temperamental va sorprendre agradablement els anglicans més progressistes quan era un simple rector de la parròquia de Thokoza, un conflictiu suburbi negre de Johannesburg. Sense entrar de ple en l'escola de la teologia negra, atès que sempre havia defugit els refinaments intel·lectuals, va incorporar en el seu discurs directe i populista el compromís social dels seus companys més radicals. Les seves relacions, primer amb el moviment de Consciència Negra i després amb el Congrés, van ser sempre alhora intenses però distants (73). Des del principi, les seves homilies es van caracteritzar per la denúncia de l'estat; "Les esglésies sudafricanes estan obligades a retirar, en la mesura del possible, el seu suport a l'estat en aquelles àrees de la societat en que la llei violi la justícia de Déu" (74). Així mateix, Tutu defugiria una identificació mecànica amb cap partit o formació política concreta.

"Hi ha tres raons de pes", diria sovint l'home, "...per les quals els religiosos no haurien d'entrar mai en la política de partits: l'Aiatol·lah Khomeini, el bisbe Muzorewa i l'arquebisbe Makarios" (75). La seva experiència a l'UDF, al contrari que Boesak, el portaria a la conclusió que barrejar les sotanes amb les tribunes polítiques era molt perillós. En la visita del senador Edward Kennedy a Johannesburg, va haver d'enfrontar-se al boicot actiu d'AZAPO, una organització que reclamava el llegat de Steve Biko, i que va acabar obstaculitzant la visita del liberal nord-americà. Tutu, que era patró de l'UDF però també del front equivalent creat per AZAPO, va veure's forçat a prendre partit en la batalla que tot seguit es va apoderar dels ghettos negres entre seguidors d'una i altra plataforma. Va optar per alinear-se amb l'UDF, i això li va valdre moltes crítiques i un desgast personal enorme (76).

A partir d'aquell moment, Tutu no es mossegaria la llengua en expressar les seves preferències polítiques, tot i que tindria prou cura a refermar la seva independència. Igual que Boesak, es declararia anti-comunista convençut i rebutjaria el recurs a la lluita armada -el qual sembla que va motivar la seva negativa a signar el document *Kairós*. Però a diferència d'aquest, en tornar el Congrés al país, l'any 1990, i abandonar l'històric moviment tant els seus postulats radicals com la via violenta, no cometria l'equivocació d'apuntar-s'hi a correcció. Quan el President P.W. Botha l'havia acusat de defensar el Regne de l'ANC, del Partit Comunista i de l'ateïsm marxista, Tutu no es va quedar curt en contraatacar "Jo treballo per al Regne de Déu. Per a quin Regne treballeu vós? ... Déu us beneeixi" (76).

En honor a la veritat, Tutu sempre havia tingut friccions amb la branca exaltada de l'ANC en el debat sobre l'ús de mètodes violents. Ja als anys setanta, quan el govern havia amenaçat d'il·legalitzar el Consell de les esglésies si no tallava els seus vincles amb les organitzacions religioses internacionals que concedien ajuts al PAC i a l'ANC, Tutu va pressionar per a mantenir els lligams, però va ser també decisiu a l'hora de repudiar el recurs a les armes com a instrument de canvi social (77). En més d'una ocasió, havia condemnat i fins i tot intervingut físicament als ghettos per evitar el linxament de col·laboracionistes per part de *camarades* incendiàries.

Tutu havia explotat més el missatge evangèlic que no pas el del Pentateuc -preferit pels calvinistes de Boesak i altres-, molt menys confusionista pel que fa a la separació entre poders espirituals i terrenals: "Al nostre país..., l'Església ha de situar-se entre la pobresa i la misèria... Ell és del costat dels oprimits, dels pobres, dels marginats... Hem de dir aquestes coses encara que ens facin sofrir. I això no és política. És l'evangeli de Jesucrist l'alliberador que ens farà lliures" (78). De vegades, hom diria que es recreava en el massoquisme estèril, tot remembrant les lamentacions de Job o de Crist a la creu. En ocasió de la mort de Biko, el 1977, les seves úniques paraules serien de desesperació: "...és mort i encara ens sentim paralitzats de dolor, i ens planyem d'angoixa 'Oh, Déu, on ets? Oh Déu, de veritat t'importem -com pots deixar que ens passi això?'". I sovint recordarà l'episodi del jueu que els nazis havien obligat a netejar els lavabos: "...mirant-lo amb menyspreu, el Nazi va preguntar-li tot satisfet, 'I on para el teu Déu ara?' El jueu va contestar amb humilitat 'És aquí mateix amb la meua merda'" (79).

Amb el temps, i a mesura que la fi de la segregació s'acosta, Tutu s'apuntarà també al messianisme i a l'optimisme profètic que tanta força havia imprès Allan Boesak en les seves prèdiques. Un sermó de principis dels vuitanta sembla reflectir el canvi d'actitud: "Res no podia estar més mort, aquell divendres de Pàsqua, que Jesús crucificat, i les esperances dels seus deixebles semblaven morir amb ell. Res no era més profund que el desconsol dels seus seguidors quan van veure el Mestre penjat a la creu com un criminal corrent... i llavors s'esdevingué la Pàsqua. Jesús s'alçà d'entre els morts. L'increïble, l'inesperat, va succeir. La vida triomfà per damunt de la mort... L'opressió, la injustícia i el sofriment no poden ser el final de la humanitat... La Pasqua ens diu que malgrat l'adversitat, la Seua voluntat prevaldrà... El Senyor s'ha alçat. Al·leluia" (80).

Les distàncies amb la política de partits no impedirà que Tutu, en el clima convulsionat dels vuitanta, s'aboni com el primer a pronosticar una crisi final de l'Apartheid: "Serem lliures. No desespereu. Serem lliures perquè la nostra causa és una causa justa... El Déu que adorem sempre ha pres partit. És un Déu que s'oposa al mal, la injustícia i l'opressió", o també; "... no hi ha cap dubte que serem lliures. No penso debatre això, i si algú vol discutir-ho, ho sento -serem lliures i prou", o encara més concret: "Tindrem un mandatari negre a Sudàfrica en cinc o deu anys... i ens cal Nelson Mandela, perquè ell serà, ben segur, aquest primer mandatari negre" (81).

Abans de complir-se les profecies de Tutu, no obstant, Sudàfrica haurà de viure una darrera involució breu que projectarà els homes d'església al primer pla de l'activisme. La il·legalització de l'UDF, el Febrer de 1989, obligarà els predicadors a intensificar el seu rol substitutori de les organitzacions polítiques. Tutu declararà indignat que "Si volen aturar-nos, hauran de prohibir a la població tota sencera" (82). El nou Moviment Democràtic de Masses (MDM), que intenta prendre el relleu de l'UDF, no pot comptar ja amb tots els polítics i sindicalistes que són a la presó o a l'exili. Només els predicadors tenen alhora prou mobilitat i ascendència social per a mantenir viva la flama de la revolta.

A part de Boesak i Tutu, un altre predicador s'afegirà al capdavant del MDM: Frank Chikane. Chikane ocupa el lloc que havien ocupat abans, successivament, els altres dos clergues, la Secretaria General del Consell d'Esglésies sudafricanes. És un personatge més discret i més jove, tot i que d'idees potser més fixes que els seus predecessors. Com a impulsor del document *Kairós*, era considerat un teòleg brillant, però no havia passat encara el bateig de les masses. La seva posta de llarg arriba el 1989.

El MDM activa una campanya de desobediència civil, remissent de la que havia organitzat l'ANC trenta anys abans. Milers de militants negres desafien les lleis segregacionistes. Els temples s'omplen de fidels que preguen per la fi de l'Apartheid. A Ciutat del Cap, una primera manifestació de trenta mil persones arriba a les portes del Parlament. La marxa és conduïda per Boesak, Tutu i Chikane. Aquest darrer s'adreça als manifestants: "Els que lluiten per imposar la veritat sobre les mentides, la pau sobre la violència, la justícia sobre la injustícia, i l'alliberament sobre l'opressió, poden estar segurs que Déu és al seu costat... Jo vinc de Soweto, però Déu és [avui entre nosaltres] al Cap... El que ha passat avui aquí no pot ser aturat" (83).

Una segona marxa, també a Ciutat del Cap, coincideix amb l'elecció de Frederik De Klerk com a cap d'Estat. El nou President evita la confrontació i permet que els tres predicadors s'adrecin a la multitud, des del balcó de l'Ajuntament, darrera d'una enorme bandera de l'ANC. Tutu provoca el deliri en exclamar: "Som un nou poble, el poble de l'Arc de Sant Martí... Som imparables" (84). De Klerk no perd el temps. Poc després, anuncia que vuit líders històrics del Congrés seran indultats, i inicia així les reformes que conduiran, el Febrer de 1990, a la legalització dels moviments d'oposició i a l'alliberament de Mandela.

La llarga nit de la supremacia s'acaba, i a ritme trepidant. Els moviments d'alliberament triguen a reaccionar, però quan ho fan s'apressen a advertir dels perills que comporta el creixent protagonisme de l'església. En els darrers anys, l'ANC ja havia expressat dubtes sobre el solapament entre evangeli i lluita política. A la revista *Sechaba*, el pare John Lamola havia recomanat no enganyar la plebs: "... Les activitats dels líders religiosos al moviment de resistència poden conduir a la percepció, entre les masses lluitadores, que

l'església orquestra la caiguda de Pretoria... Inconscientment, poden ser víctimes de la catalèpsia... d'una falsa suficiència, i acabar creient que l'església pot liderar i administrar el procés de canvi polític..., sense subjectar-lo a la supervisió del moviment d'alliberament" (85).

Passat el tràngol de la tirania racial, l'ANC vol esbandir qualsevol temptació o inclinació cap a una teocràcia progressista. El temor és una mica infundat, perquè els principals profetes no pensen fer ombra als activistes i polítics professionals. Qui ho té més clar és el predicador més venerat de tots, l'arquebisbe Tutu, que serà ben explícit: "Ja he dit que adoptaré un estil més discret... Vam haver d'omplir una funció..., perquè els nostres líders de veritat eren a la presó o a l'exili... Jo no sóc un polític... Sóc un pastor, sóc un pastor" (86). En el retorn a la normalitat, cal reservar a Déu el que és de Déu, i a Mandela el que és de Mandela. El camarada Nelson no li agrairà mai prou aquesta pilota d'or, passada als seus peus davant una porteria descoberta. Quan Mandela guanyi per golejada, en les eleccions de 1994, Desmond Tutu xuclarà més càmera que ningú, representant un paper a mig camí entre el mestre de cerimònies i la dama d'honor.

Els cultes sudafricans van assumir un paper d'enorme importància en una cruïlla històrica irrepètible. Podien haver eternitzat la seva influència, o haver negociat amb el Congrés determinades parcel·les de poder terrenal. Si no ho van intentar, fou en bona part gràcies als seus líders espirituals. Tutu ho hauria pogut forçar, però no va voler. Boesak ho va voler en part, però no va poder. Chikane i d'altres no van voler ni poder. No sabem el que hagués passat si la voluntat general de l'església hagués estat una altra. Els més realistes sospitaven, en el fons de les seves conviccions, que Sudàfrica no era un país propens a tals experiments. D'una banda, les devocions laïques d'una societat post-religiosa, sobretot a les ciutats, eren massa vives. D'una altra, l'ANC disposava de litúrgies pròpies, fortes i antigues, que no toleraven cap mena d'interferència. La veritable religió de la Sudàfrica naixent havia de ser la del Congrés.

Devocions laïques -

En les societats post-religioses i post-modernes, o si ho preferiu agnòstiques i materialistes, la cultura de masses ja no passa necessàriament pel sedàs religiós. Això no vol dir, certament, que s'hi hagi volatilitzat tot sentit de la moralitat o l'amor per la litúrgia col·lectiva. Tampoc no significa que les esglésies hagin perdut la seva ascendència social. Vol dir simplement que els canals són més diversos, que les esglésies ja no conserven el monopoli de la denúncia ètica i que els codis de conducta parteixen d'un ampli ventall d'esferes d'activitat, i es manifesten en cerimònies pretesament laïques.

Sudàfrica no n'és una excepció. La industrialització ha transformat profundament el cos social del país, en dues fases consecutives:

una primera que coincideix amb l'esclat de la mineria i de l'agricultura comercial, i una segona, assolida bàsicament sota el sistema de l'Apartheid, que es caracteritza pel desenvolupament de les manufactures i els serveis. El creixement de les grans metròpolis i la inserció en una cultura laica, així com la incorporació al *poblat global* de MacLuhan, a través dels mitjans de comunicació, s'ha accentuat en les darreres dècades, encara que de forma molt desigual.

A les àrees més desenvolupades, la religió ha hagut d'enfrontar-se a poderosos competidors. Potser el més fenomenal de tots ha vingut, com en la majoria de societats post-religioses, del món de l'activisme polític, sigui d'arrencada sota formes dogmàtiques o ideològiques, sigui després sota la disfressa de l'espectacle mediàtic. Deixem de moment, però, aquest àmbit, al qual hi retornarem tot seguit, i centrem-nos en altres camps que han tingut un impacte demolidor sobre l'imaginari col·lectiu, els valors i la cohesió social de les comunitats més receptives al canvi.

Un altre rival formidable de les religions ha aparegut en el món de l'esport. Per al règim, que en això guardava concomitàncies clares amb el nazisme, el culte al físic era una extensió natural de la superioritat racial. El fervor esportiu, i en concret l'afició al rugbi -seguida de lluny per altres disciplines com l'atletisme o el cricket- servia alhora per a dissipar els problemes de consciència dels blancs i per a reforçar la segregació cultural. Que els blancs tinguessin la seva mística esportiva i els negres la seva, aparellada al futbol o la boxa, confirmava la inqüestionable existència de dos móns separats en un mateix territori.

"Sudàfrica, certament per als sudafricans blancs, és una nació esportiva. Les quantitats d'inversions financeres, temps i energia que els sudafricans dediquen a l'esport i al seu etos i l'interès públic que desvetlla, es combinen per a indicar la seva importància social...", assenyalaven uns estudiosos del fenomen esportiu; "B.J. Vorster, quan era Primer Ministre, se les va empescar per a ser interromput cada quart d'hora mentre conversava amb el Secretari d'Estat nord-americà, Henry Kissinger, a l'hora de ser informat dels resultats del partit de rugbi entre els *All Blacks* i els *Springboks*" (87). Els *Springboks* eren, com a esquadra nacional de rugbi, l'ensenyà principal que el règim tenia per a passejar l'orgull nacional arreu del món.

La ideologia oficial atribuïa a l'esport els valors d'una moralitat col·lectiva. Les qualitats festives i lúdiques de l'espectacle eren desplaçades per un fervor ascètic: la pràctica de l'esport representava una inversió d'esforç genuí, i la perfecció del cos acompanyava la recerca de la perfecció espiritual. Quan vencien els *Springboks*, vencien els arguments de Pretoria, semblava imposar-se el seu discurs d'ascendència racial blanca i s'afermava la noció que la separació de col·lectius era el més saludable per a tothom.

En l'arena internacional, un dels cops més forts per al règim va arribar amb l'exclusió de Sudàfrica dels Jocs Olímpics. La mesura,

sens dubte, afectava molt més el ciutadà de carrer que no pas l'excomunió de les esglésies reformades o la marginació en els fòrums internacionals. De 1960 a 1992, cap altra sanció no va tenir la mateixa força moral, ni va palesar tant com aquesta la condició pària de l'estat sudafricà en el concert de nacions. Encara que el rugbi no fos disciplina olímpica, l'exclusió al fòrum més emblemàtic de l'alta competició esportiva s'entenia com un insult a la devoció pàtria pel culte al múscul.

La batalla per l'esport es va viure fronteres endins de forma molt similar a la guerra teològica que acabem de descriure. La passió pel futbol entre els negres revestia una naturalesa similar a l'afició dels blancs per altres modalitats. El futbol havia nascut entre la classe obrera, era un joc de contacte i de tradició multiracial. L'adoració general per alguns ídols brasilenys no era tan diferent de l'admiració i el mimetisme generat per la religiositat afro-americana. *O Rei* Pelé era a la gespa el que Martin Luther King era al temple. La popularitat dels jugadors dels Kaiser Chiefs, dels Orlando Pirates, o dels Moroka Swallows (tots ells de Soweto) sovint desplaçava l'interès pels sionistes, els metodistes o els calvinistes. Les postes en escena principals als estadis de Jabulani, FNB o Orlando sovint buidava de feligresos les parròquies. Una manera alternativa de veure l'esport concorria amb una manera diferent de veure Déu a l'hora de denunciar l'estretor de la cultura supremacista dominant. Els grans partits eren també grans cerimònies d'afirmació política i ètica.

Dues organitzacions afins a l'ANC, el Congrés d'Esports Sudafricà (SACOS) i el Comitè Olímpic No-Racial de Sudàfrica (SANROC), capitalitzaven la indignació per la immoralitat de l'Apartheid esportiu, i difonien l'ideal d'una competició sana i oberta, sense cap mena de discriminació. El seu missatge s'estendria amb força en els estaments internacionals, tant en l'àmbit olímpic com en d'altres terrenys. La suspensió de Sudàfrica dels Jocs va anar seguida de la seva exclusió del Comitè Olímpic Internacional el 1970, i de l'expulsió definitiva el 1980. Als fanàtics de l'esport no els quedava més remei que veure, en ràpides seqüències punxades de cadenes internacionals -la televisió sudafricana no podia ni adquirir els drets de retransmissió- les gambades d'una Zola Budd humiliada i obligada a córrer amb els colors britànics. El govern va contraatacar amb una tímida reforma d'integració multiracial, però la mesura es va quedar curta i va arribar massa tard.

La batalla pel rugbi va ser més llarga, però l'Apartheid també la va perdre, i de la forma més sonada i vergonyosa. Els directius de la Federació de rugbi havien arribat a dir, en ocasió de la visita d'equips estrangers als seus estadis, que "...el rugbi canviava la cara de Sudàfrica", ja que era l'única activitat capaç de "desplaçar Nelson Mandela de les portades a les pàgines interiors dels diaris" (88). En la maltractada consciència col·lectiva dels blancs, el rugbi actuava com un opi realment necessari.

L'any 1981, la tragèdia i la ignomínia van fulminar, en un camp Neozelandés, la fal·làcia esportiva de Pretoria. Els *Springboks* havien de jugar un matx decisiu contra els *Maoris* del país oceànic. Just abans de començar l'encontre, un grup nombrós de manifestants anti-apartheid va invadir el terreny de joc i va impedir que l'espectacle tingués lloc. Milions de telespectadors van presenciar els fets en directe. La pau dominical de moltes llars sudafricanas es va estroncar de cop. Els polítics de l'*establishment*, que, amb comptadíssimes excepcions, havien jugat a rugbi a les respectives universitats, van quedar-se glaçats. El partit i la gira mundial van haver de ser cancel·lats.

Aquell vespre, molts ciutadans blancs van adonar-se que allò de l'Apartheid no anava enlloc. Els incidents de Nova Zelanda els havien convençut del terrible sacrifici que la segregació els demanaria en el futur. Tots els que aquell dia havien deixat caure el pot de cervesa damunt la moqueta de la sala d'estar, presos d'estupefacció, haurien de suportar encara deu anys de sequera esportiva. El boicot internacional devaluaria, al llarg d'aquella llarga i àrida travessa del desert, el seu particular panteó esportiu. Perquè la idolatria de la perfecció física no tenia cap sentit si no es podia aspirar a l'excel·lència mundial, i si hom no podia passejar pel món aquells rudes homenots amb calça curta -expressió vivent de l'èxit de l'Apartheid.

El triomf dels moviments d'alliberament en altres litúrgies de masses va ser més planer. Fou el cas de les manifestacions artístiques, i molt especialment de la música moderna. Els *hits* populars de la cançó sudafricana, o de la vessant homologada pel règim, no havien anat mai gaire més enllà del *Sarie Marais* i de la banda musical de *Born Free*. L'aïllament va convertir les melodies locals, les d'inspiració occidental, en imitacions tronades d'Aznavour, de Julie Andrews o del grup Abba. Als artistes més progressistes, no els va ser difícil entroncar la tradició dels cants espirituals i del jazz dels ghettos amb les tendències més actuals del pop-rock.

La música, com el teatre o les arts plàstiques, han estat en les últimes dècades terreny fèrtil per als missatges de denúncia. Però cap moviment artístic no ha adquirit la rellevància, ni ha representat una amenaça tan seriosa al règim, com el pop-rock en les seves múltiples manifestacions: "Des del mateix moment que la música popular amb arrels negres va començar a estendre's pel món, els racistes s'han sentit profundament disgustats per la cançó i el ball... En els darrers anys, [aquest fenomen] s'ha situat al rovell de l'ou d'una entesa productiva entre els músics i el moviment anti-apartheid" (89).

L'esclat es produeix el 1983, a Londres, en un concert commemoratiu del 65è aniversari de Nelson Mandela, obrint la campanya internacional per a l'alliberament del líder sudafricà. Tot seguit, Jerry Dammers, representant de la música *ska*, edita l'àlbum *Free Nelson Mandela*; Peter Gabriel aconsegueix un gran èxit amb *Biko*; Little Steven treu *Sun City*; Eddie Grant, cantant reggae, ret un

homenatge amb *Give me hope, Joanna* als negres de Johannesburg; i Stevie Wonder dedica a Mandela el seu Òscar per la millor banda sonora. Mentrestant, amb una perspectiva més polèmica -sobretot pel desafiament a les sancions culturals decretades per l'ANC-, Johny Clegg popularitza els ritmes zulus, Paul Simon incorpora a *Graceland* bandes sudafricanes i òperes com *Sarafina* divulguen arreu del món les cançons polítiques dels ghettos.

Als Estats Units, l'associació d'Artistes Units contra l'Apartheid edita un LP antològic, que inclou bona part dels esmentats, i al Regne Unit Jerry Dammers crea el col·lectiu Artistes contra l'Apartheid. Els dos grans focus irradiadors de música moderna s'encarreguen de convertir la temàtica sudafricana en una moda irressistible, i de fabricar veritables èxits mundials de vendes. El 1986, un festival a l'esplanada de Clapham Common, prop de Londres, congrega mig milió d'espectadors, i dos anys després s'organitza un segon macroconcert a l'estadi de Wembley, que es transmet a 63 països i deixa uns beneficis de 200 milions de pessetes a la causa. Des dels temps de Woodstock i de l'illa de Man no s'havia vist res semblant.

Una enquesta Gallup a Anglaterra revela que el 75% dels joves de 16 a 24 anys saben qui és Nelson Mandela, i que estan unànimement a favor de la seva llibertat (90). L'acte de fe catàrtic es consuma el 18 d'abril de 1990, altre cop a la catedral de Wembley, per celebrar la resurrecció política de l'ídol. Sant Mandela treu el cap una estona i declara: "La meua excarceració ha estat el resultat directe de les accions de la gent de dins i fora de Sudàfrica. Ha estat el resultat de l'enorme pressió exercida per la comunitat internacional contra el govern de Sudàfrica" (91). El públic baveja, conscient del paper que el jovent melòman de tot el planeta ha jugat en la fallida d'un sistema pervers.

Valdria la pena ressaltar una darrera creença laica, que ha tingut les seves connexions amb el fenomen religiós, però que ha acabat operant amb independència i ha desvetllat un poderós moviment arrengrerat contra els crims morals de la supremacia blanca. Es tracta de la devoció per l'educació, que a Sudàfrica ha ocupat durant molt de temps un paper comparable al que va jugar en la majoria de revolucions burgeses d'occident. La capacitat redemptora de l'ensenyament s'ha idealitzat fins a l'extrem, en bona part gràcies als entrebancs i als paranys que el sistema ha parat, una i altra vegada, en el camí de la veritable alfabetització dels negres.

La fe en l'ensenyament occidental va arrelar, el segle divuit, entre minories d'assimilats de la colònia del Cap. Cap al tombant de segle, el fenomen s'estengué a les zones industrials del Transvaal, i lentament penetrà en contrades rurals, sobretot gràcies a les missions. De fet, urbanització, occidentalització i cristianisme eren part d'un mateix paquet per als africans que s'havien iniciat a les lletres. Una enquesta de 1904 indica que una quarta part dels

africans de Johannesburg sabien llegir i escriure en aquella època, proporció gens menyspreable si ho comparem amb les xifres rurals o, no cal dir-ho, amb les d'altres ciutats d'Àfrica. Els negres il·lustrats formaven una secta en expansió, però havien de suportar la incomprensió i les enveges dels seus conciutadans: "Els seus companys fidels a la tradició els veien com a traidors, instruments a mans dels europeus, i els blancs cridaven alt i fort; 'la instrucció espatlla el *negrot*'" (92).

El Congrés va néixer, en bona mesura, com un club de saberuts. La insistència en la promoció educativa era un dogma fundacional, àmpliament compartit més enllà de discrepàncies ideològiques o confessionals. L'escolarització massiva dels negres era percebuda com la primera prioritat d'un humanisme progressista. La Constitució inicial del Congrés apuntava els objectius irrenunciables de "Educar el poble bantú sobre els seus drets, deures i obligacions a l'estat i a ells mateixos; tot promovent l'ajuda mútua, el companyerisme i l'esperit de germanor... Encoratjar la inculcació i la pràctica dels hàbits del treball, l'estalvi i la netedat entre la gent, tot propagant l'evangeli de la dignitat del treball...Mantenir i enaltir el nivell de la raça moralment i espiritualment, mentalment i materialment, socialment i políticament" (93).

No era casual que les primeres proeses dels activistes negres, igual que als Estats Units, es produïssin en el camp de l'educació. Més enllà de les peripècies individuals per a obtenir carreres universitàries, que van marcar les èlites africanes de finals del dinou a mitjan segle vint, alguns notables van deixar-se la pell i els duros en iniciatives pedagògiques capdavanteres. John Dube, primer President del Congrés, va fundar l'escola d'Ohlange a imatge de l'Institut de Tuskegee, creat pel seu ídol afro-americà Booker T. Washington: "Washington és el meu estel inspirador... Com ell, jo també em concentro en cos i ànima a l'educació de la meua raça. És la millor via per al seu progrés moral, mental, material i polític" (94).

Z.K. Matthews reconeix que "Educació era la paraula màgica a la nostra família" (95). Molts dels seus compatriotes, que van tenir la sort d'estudiar a l'escola de Lovedale i la universitat africana de Fort Hare, compartien sens dubte el seu judici. Els patriarques de la política negra, com John Knox Bokwe, John T. Jabavu o Walter Rubusana havien estat els seus mestres. I quan Matthews va esdevenir el primer rector africà de Fort Hare, va comptar entre els seus alumnes amb persones com el seu propi fill Joe, Nelson Mandela, Oliver Tambo, Robert Sobukwe, Govan Mbeki, Dennis Brutus, Allan Hendrickse, Mangosuthu Buthelezi o Kaiser Matanzima. Des de la seva fundació el 1907, Fort Hare havia estat, per a molts, el tabernacle iniciàtic als misteris de les lletres i les ciències.

L'any 1955, Lovedale i Fort Hare van ser absorbides pel Ministeri d'Affers Indígenes, d'acord amb el que estipulava la Llei de l'Ensenyament Bantú (96). El nivell acadèmic va caure en picat, deixant els africans sense cap centre universitari que pogués atendre la demanda formativa dels sectors més privilegiats. La

filosofia de Verwoerd consistia en rebaixar el llistó cultural dels *bantús*, creant una massa treballadora prou llesta per a fer rutil·lar les mines, però evitant la formació d'una casta intel·lectual preparada per a desafiar el dogal blanc.

L'ANC, lògicament, va muntar una forta campanya en contra de la legislació esmentada. Trenta anys abans, l'organització havia reclamat un sistema educatiu segregat i sota el control directe del govern, quasi idèntic al que Pretoria proposava (97). Però la seva filosofia havia evolucionat, ja mesura arribava tard. El Congrés va pronunciar-se pel boicot a les escoles, i va auspiciar el Moviment Educatiu Africà, en col·laboració amb els pares i els professors, amb la intenció d'oferir un ensenyament alternatiu. Malgrat la solera de l'ANC en aquest camp, i el zel dels dirigits africans per una educació digna, l'experiment va fracassar estrepitosament (98).

La mitificació dels estudis entre els negres sudafricans era massa forta, i era impossible que se sotmetés a l'estratègia mobilitzadora de l'ANC. La majoria de pares preferien per als seus fills una educació racista que l'absència total d'educació. I val a dir que, sota l'Apartheid, l'alfabetització arribaria al 76% de la població, la xifra més alta d'Àfrica (99). Els estudis alternatius orquestrats per l'ANC eren patètics, i constantment interromputs per la policia. A més, la protesta tenia un inevitable rivet elitista. El gruix de la població no s'amoïnava gaire per la desactivació de Fort Hare o d'altres institucions selectes. El que els preocupava era l'accés a l'alfabet i a les taules de multiplicar, encara que fos en un sistema massificat, segregat i denigrant. Un cop instal·lades les aules i assignats els professors a tot arreu, ja arribaria l'hora de protestar (100).

L'hora va arribar el 16 de juny de 1976. Una revolta espontània d'estudiants va desfermar els pitjors disturbis en la història de Sudàfrica, i va provocar una crisi política d'enormes dimensions. Aquesta vegada, l'ANC era a l'exili i no podia capitalitzar la protesta. Els avalots, per tant, van quedar força circumscrits a les escoles. L'espurna inicial havia estat l'oposició dels alumnes negres a estudiar en afrikaans, llengua percebuda com *opressora*, i que complicava encara més les dures proves d'accés a l'educació superior. Però en el fons, els nois de Soweto estaven passant factura a un sistema que pretenia perpetuar la seva prostració cultural. Les escoles eren molt més accessibles que unes dècades enrera, certament, però resultaven cares, dolentes i discriminatòries.

El 24% d'analfabetisme era enganyós, perquè es concentrava en la població africana. Així, amb prop de la meitat d'analfabets, la Sudàfrica negra se situava per sota dels índexos de 13 països africans (101). A tots els estats veïns sense guerra, l'escolarització era més alta. La instrucció, per pobra que fos, havia desvetllat unes expectatives entre el jovent que després s'estavellaven contra la crassa realitat d'un mercat laboral altament restrictiu. El govern va enviar les tanquetes als ghettos, i es va esforçar en oferir millores

substancials. Les inversions en l'educació negra van créixer exponencialment.

Davant aquella cruïlla històrica, l'ANC es va tornar a equivocar. Va acollir els estudiants que fugien del país, integrant-ne un grapat a la guerrilla, i va animar tantes vagues i tants boicots escolars com va poder. El 1980, fundava el sindicat afí COSAS (Congrés d'Estudiants sudafricans), i engegava una forta campanya d'insubordinació juvenil. Amb l'eslogan *Primer revolució, després educació*, les aules es van buidar. Els mestres que s'atrevien a fer classe eren represaliats; els alumnes es quedaven a casa, esporuguits, o aprenien al carrer, a la dura escola de la vida. A mitjan anys vuitanta, el sistema escolar s'havia enfonsat. L'oportunisme tàctic havia desfet, en molt poc temps, les conviccions quasi-religioses de tres o quatre generacions:

"La tàctica del boicot va tenir un impacte real, en la mesura que va fer les escoles ingovernables, però aviat hom s'adonà dels seus límits, atès que no aportava solucions viables a la crisi de l'ensenyament" (102).

Si Dube o Matthews haguessin aixecat el cap, se n'haguessin fet creus. L'eina més preuada dels negres, la gran esperança redemptora, l'Ensenyament en majúscules, trepitjada i menyspreada per bandes d'adolescents -instigades, al seu torn, pel degà dels moviments d'alliberament... L'ANC, conscient del fiasco, va mirar de rectificar. Va empescar-se un Comitè Nacional de Crisi de l'Educació, i va voler introduir una consigna menys incendiària: *Educació del poble per al poder del poble*. No va servir de res. El bunyol era descomunal, i tota una generació es podia donar per perduda. Amb la reforma De Klerk, Mandela va exigir repetides vegades que els nois deixessin de fer l'enze i tornessin a les aules. Finalment, entre 1991 i 1992, la situació es va normalitzar. Però la nova Sudàfrica naixia amb el llast d'un jovent que fregava l'analfabetisme.

Iconografia de la revolta -

Els vasos comunicants entre resistència política i fe religiosa eren importants a principi de segle, i ho seguien sent a les acaballes del segon mil.leni, un cop assolida la democràcia pluralista al país. La diferència essencial consistia en la desaparició de la dependència de l'una respecte a l'altra. Els fundadors de l'ANC tenien com a dogma ètic, social i en bona part també ideològic el cristianisme. La seva litúrgia era la de les esglésies: els cants, els màrtirs, els símbols i els textos eren confessionals. Als anys noranta, la penya Mandela semblava haver invertit la relació. Com si els feligresos i els clergues s'haguessin convertit a la doctrina de l'alliberament, i haguessin adoptat el repertori semiòtic del Congrés.

El moviment anti-apartheid havia esdevingut un dels fenòmens més poderosos d'observança moral en tota la història de la humanitat. Potser no competia directament amb la pietat religiosa, però si més no hi concorria -en un terreny molt proper. Devots del marxisme, del sindicalisme o d'altres corrents polítics propensos a la utopia s'hi van apuntar, donades les circumstàncies. Era obvi que aquell fervor místic, habitualment capturat per l'ANC -encara que no sempre-, era capaç d'integrar al seu panteó divinitats polítiques externes, però mai de perdre el protagonisme.

Les icones que el Congrés havia popularitzat no havien estat infantades, en contra del que se sol pensar, en el moment mateix de la gestació del moviment. El procés havia estat lent i erràtic. Pràcticament l'únic reclam d'identitat que els prohoms de 1912 reconeixerien avui en l'organització actual és l'himne resistencial per excel·lència, *Nkosi Sikelele iAfrika* (Déu beneeixi Àfrica), i probablement en una versió prou distinta de l'original.

L'himne oficial del Congrés havia estat compostat el 1897 pel professor de xhosa Enoch Sontonga, i va ser interpretat per primera vegada dos anys després. En aquella època, no era més que un càntic religiós com qualsevol altre, que s'entonava a les missions africanes i que va ser popularitzat pel cor de l'Institut Ohlange. A l'assemblea inaugural del Congrés, a Bloemfontein, la seva cadència planyidora va causar un fort impacte, i d'aleshores ençà va convertir-se en la música de cloenda a la majoria de reunions reivindicatives. Però la seva adopció oficial no arribà fins al 1925. La lletra actual va ser posterior, fruit de les esmenes del poeta xhosa S.E. Mqhayi. Amb el temps, *Nkosi Sikelele* passaria a ser el símbol de la lluita per l'emancipació africana, i uns quants estats de l'Àfrica austral l'adoptarien com a himne nacional -Sudàfrica, per descomptat, seria el darrer a fer-ho l'any 1994. Les seves estrofes recorden vivament els seus orígens com a cant cristià, més aviat conservador:

"Déu, beneïu Àfrica / Que el seu clam s'alci / Escolteu les nostres pregàries / I beneïu-nos.

(TORNADA): Davalleu, oh Esperit / Davalleu, oh Esperit Sant.

Beneïu els nostres caps / Que tinguin present el seu Creador / El temin i el reverenciïn / Perquè Ell els beneeixi.

... Beneïu els ministres / De totes les esglésies d'aquesta terra / Envia'ls el teu Esperit / I beneïu-los.

... Déu, beneïu Àfrica / Acaba amb les seves maldats / Les transgressions i els pecats / I beneïu-la." (103).

Els tres puntals semiòtics del moviment són adoptats a mitjan anys vint. El nom és modificat el 1923: el Congrés Nacional Indígena Sudafricà (SANNC), és rebatejat Congrés Nacional Africà, adoptant les sigles mítiques (ANC) que tantes pancartes, fulletons i murs han popularitzat al llarg del nostre segle. Dos anys més tard, *Nkosi Sikelele* passa al lloc preferent del cantoral, i la bandera negra, verda i daurada -que després també serà adoptada per uns quants estats veïns- es converteix en l'enssenya oficial de la formació. Els

vexil.lòlegs no es posen d'acord sobre el significat original dels colors de la senyera. Alguns diuen que representa la raça africana, la terra i el sol: però la veritat és que se'n desconeix el missatge inicial (104).

A cavall dels anys trenta, coincidint amb les grans mobilitzacions obreres de l'època, sorgeixen alguns dels eslógans reivindicatius que encara s'empren avui. Els radicals garveyistes, els comunistes i els sindicalistes adopten la consigna *Mayibuye iAfrika*, que si fa no fa vol dir "Retorna Àfrica". El crit expressa un mil·lenarisme secular, una sacralització del passat que implica alhora desesperança en la prostració vigent i esperança en el futur. L'ANC trigarà anys a fer-lo servir oficialment, però el seu ús s'estendrà després de Sharpeville, i serà un dels eslógans principals en les revoltes dels vuitanta: l'organ oficial del partit porta, en l'actualitat, la capçalera *Mayibuye*.

Un altre clam tradicional, molt popular també en els vuitanta, serà *Amandla!* (Poder), que provoca unànimement la resposta *Uwethu!* (al poble). La majoria dels crits revolucionaris són interactius, ja que els reiterats estímuls des de la tribuna solen disparar, fins al deliri, respostes de la concurrència. És el cas del popular *Kill the boer, kill the farmer* (Matem el boer, matem el granger), que va ser prohibit pel Congrés després de l'enrenou generat per Winnie Mandela i Peter Mokaba -dirigent de les joventuts- en entonar-lo l'any 1993, ja en plena transició política (105).

Els cants més antics, com *Nkosi Sikelele*, la melodia fúnebre *U Ea Kae* o *Senzeni na* tendeixen a ser angoixants, lents i lacrimògens. En canvi, les peces més modernes, com l'himne de la guerrilla *Umkhonto*, tenen sovint el mateix efecte galvànic que les consignes revolucionàries ressenyades. A més de corejar la lletra, en aquests casos és costum ballar a l'estil *toyitoyi*, amb saltirons rítmics repetitius. L'èxit d'aquests comportaments rituals ha quedat palès amb la seva adopció, en el decurs de la primera campanya electoral multiracial de 1994, per part del nou Partit Nacional de De Klerk i altres forces d'extracció blanca (106).

Un altre gest enormement popular, i de clar signe reivindicatiu, és el puny alçat a l'africana. Hi ha qui ho confon com un hàbit derivat de la salutació socialista, o fins i tot del *black power* afro-americanà. Si bé l'origen històric no es coneix amb certesa, els seguidors del Congrés insisteixen que en realitat, el que aixequen és el dit gros -que no queda tancat en el puny-, i que el significat és ben diferent. La primera constància escrita d'aquest gest es remunta al 1949, quan el Secretari General de l'ANC, James Calata, va donar-ne una explicació oficial: "Els primers quatre dits [tancats] simbolitzen unitat, determinació, solidaritat i militància, mentre que el polze s'estirava tot reivindicant la recuperació d'Àfrica. El símbol va ser introduït per la Lliga Jove a Ciutat del Cap, i tot seguit es va decidir adoptar-lo de forma universal" (107).

L'entrada del Congrés en una Aliança multiracial, a partir de 1955, va generar un nou element distintiu: una roda de quatre radis, que expressava la unió dels quatre col·lectius racials del país en un sol moviment. Aviat, la fundació de la branca armada de l'ANC va obligar a empeltar-hi una llançadora i un escut africans, com a mostra de l'esperit decididament insurreccional de l'organització. Avui, la insígnia de l'ANC incorpora tots aquests elements, acompanyats de la bandera amb els colors tradicionals (108).

Alguns senyals d'identitat han tingut més mala fortuna. És el cas de l'evocatiu topònim d'Azània, que els africanistes radicals volien adoptar en substitució de Sudàfrica. Cap als anys setanta, els seguidors de Sobukwe i de Biko van voler imposar el seu ús, imitant el que havia passat amb Rhodesia-Zimbabwe, Rhodesia del nord-Zàmbia, Àfrica del sudoest-Namíbia, Alt Volta-Burkina Fasso, Costa de l'or-Ghana, etc. La disputa, malauradament, es va perdre en un seguit de tòpics històrics de caire partidista:

"Un sudafricà sempre ha estat i és un blanc... Arreu del món no podem trobar cap país anomenat per la seva situació geogràfica [sic]... Sudàfrica, Rhodesia i Àfrica del sudoest han de desterrar els seus apel·latius colonials... Els blancs, i un petit sector de negres, mentalment colonitzats, han mirat de resistir-se al nom d'Azània a favor del colonial Sudàfrica" (109).

La minoria de negres colonitzats equivalia, ni més ni menys, a l'ANC en pes. Un article a *Sechaba* condemnava aquesta innovació exòtica i innecessària, que segons l'autor tenia connotacions esclavistes. Aparentment, Azània era el topònim usat en mapes hel·lenístics per a identificar la costa oriental d'Àfrica: s'especula que l'arrel etimològica procedia del semític *Zinj* (negre), que els perses utilitzaven per fer referència als esclaus importats d'aquelles contrades. D'aquí, suposadament, les reticències a popularitzar un nom tan sonor. En el fons, el problema radicava en l'acalorada defensa que en feien els sectors més radicals, suscitant el rebuig del moviment majoritari i impeding-ne l'ús general. Només els poetes van tenir prou vista per explotar, sense escrúpols partidistes, la bellesa del mot (110).

La parafernàlia iconogràfica tindria el seu moment d'esplendor entre els vuitanta i principis dels noranta, a cavall de l'obertura reformista i de l'eclosió de l'ANC en condicions quasi hegemòniques. Els símbols del moviment eren arreu, i un agressiu *merchandising* es va encarregar de fer arribar pòsters, clauers, paraigües, samarretes, arracades, rellotges, insígnies, xapes, corbates, mocadors, gorres, bosses, etc..., als quatre racons del país i als simpatitzants del món sencer. L'èxit dels colors i els eslògans del moviment superava, de llarg, la implantació dels símbols de qualsevol secta religiosa o fenomen esportiu (111).

Ha calgut esperar a l'adveniment de la nova Sudàfrica per veure el declivi de tan impressionant desplegament semiòtic. El 1993, el Consell de Transició va acordar la convocatòria d'un concurs per als

símbols del nou estat democràtic. El procés de selecció va generar un debat encès en l'elaboració d'un nou himne nacional. Finalment, s'optà per la solució més senzilla, que fusionava l'himne anterior *Die Stem*, i l'himne del Congrés, *Nkosi Sikelele*, en una insòlita seqüència d'ambdós. La bandera constitucional també va ser fruit del compromís: de les més de 7000 propostes rebudes, se'n trià una que combinava els colors de l'ANC i els de la vella ensenya pretoriana. Diguem de passada que un dels suggeriments més sarcàstics fou el dels grups neo-nazis, que van recomanar una ensenya amb un tauler d'escacs (blanc i negre) i una ampolla de Coca-Cola estampada al damunt (112).

Malgrat la forta controvèrsia, els nous símbols van ser ben rebuts. En entrar en vigor la nova Carta Magna, els invents emblemàtics també van ser estrenats. La població en general, i en concret els seguidors de l'ANC, van fer-se seus els símbols d'una nova era. Per primera vegada, a les celebracions del partit de Mandela -ja en el poder- els antics estendards compartien el protagonisme amb uns altres. Senyal que una nova fe, una religió d'Estat, prenia el relleu. Els fetitxos d'abans, ensenyes d'una lluita gloriosa, esdevenien també recordatoris d'un silenci antic i molt llarg, i com a tals havien de ser superats.

Un procés similar es va produir amb les sagrades escriptures associades al moviment anti-apartheid. L'ANC havia disposat de diverses constitucions, tot i que en propietat eren més aviat uns Estatuts de la formació. El document de 1919, el primer, s'entretenia tant a descriure els objectius del Congrés com a detallar-ne el funcionament intern. Al llarg dels anys patiria diverses esmenes, fins que el 1943, el President Xuma va elaborar una nova Constitució, molt més simple, inspirada en la Declaració dels Drets humans i en la Carta Atlàntica. L'any 1957 es va aprovar una àmplia revisió dels principis de Xuma, i fins al retorn legal del moviment, en la dècada dels noranta, no van ser redactades unes normes bàsiques adequades al nou moment.

Les diverses *Constitucions*, però, no van comptar mai amb el fervor popular, potser a causa del seu caràcter més aviat tècnic. La veritable Carta Magna de l'ANC fou adoptada el 1955. Amb la col.laboració destacada d'altres col.lectius integrats a l'Aliança multiracial del Congrés, la Carta de la Llibertat reflectia la visió del que havia de ser la futura Sudàfrica, sense distinció de color, sexe, edat i religió. El text, relativament breu, va ser confegit a partir de milers de consultes populars, i proclamat en unencontre festiu a Kliptown, prop de Johannesburg. Els enunciats eren tirant a poètics i utòpics, amb una frase central que de seguida es convertiria en el *leit motiv* del moviment: "El poble governarà".

La Carta va desvetllar l'imaginació dels plebeus, tot esbossant el que havia de ser el paradís del demà. De seguida va arrelar entre els sectors més progressistes, encara que els fets de 1960, la

subseqüent repressió i la prohibició de l'ANC van aparcar-la durant molt de temps en un discret segon pla. La generació dels vuitanta, en un clima d'eufòria reivindicativa i amb la captura del jovent combatiu per part del Congrés, va desenterrar-la de l'oblit (113). El document, de la mà d'activistes i d'intel.lectuals compromesos, va adquirir una talla mítica:

"Aquí teníem el somni de Martin Luther King en un escenari diferent, presentat no al gran teatre d'una capital i amb el Memorial Lincoln de decorat, sinó en un descampat, envoltat d'eucaliptus i en un racó anomenat Kliptown... [La Carta de la Llibertat] ha adquirit una mena de categoria canònica entre la resistència. És com una combinació del somni de King i d'un programa polític" (114).

Els dirigents més destacats del moment no van poder assistir a la cerimònia de Kliptown. La majoria estaven empresonats o confinats a casa. Però en lloc de restar lluint a l'acte, aquest fet va afegir un toc dramàtic a recreacions posteriors. La pel·lícula Mandela reproduïx una conversa fictícia entre el líder negre i el seu company Oliver Tambo: "Estic borratxo! Estic terriblement borratxo! Estic borratxo d'esperances de llibertat. Et repeteixo que hem engegat una cosa imparabile. La Carta de la Llibertat farà arrancar una revolució, Tambo -i nosaltres no hi érem..." (115).

A l'exili, els veterans del Congrés vetllarien per la puresa del document com qui custodiava els rotlles del Talmud o l'Arca de l'Aliança. En quatre dècades, la seva lletra no va ser maculada. A molt estirar, se'n van fer edicions explicatives o epílegs interpretatius, com arran de la Conferència de Morogoro, en editar-se el programa *Estratègia i Tàctiques*. Aquest apèndix de 1969 alterava substancialment l'esperit del document, i anunciava la conversió de l'ANC en un moviment d'alliberament tercermundista, que volia compartir la doctrina nacional amb la socialista. Però l'entusiasme que inspirava la Carta, el seu ganxo popular, no podia ser alterat: "La Carta no era un pronunciament d'un sector o altre de la població. Era una declaració de tot el poble de Sudàfrica. Era un document senzill, honest i modest que reflectia els desigs i idees de milions de persones corrents. En tot això hi residia la força del seu missatge revolucionari... La Carta de la Llibertat havia esdevingut un dels documents més famosos en la lluita de l'home per la llibertat" (116).

La veritat és que la seva naturalesa ambígua, lírica i profètica facilitava l'embalsament. Els redactors van tenir l'encert d'usar un llenguatge quasi bíblic, que estimulava i animava l'adhesió de les masses. Winnie Mandela, sempre tan a prop del poble ras, va declarar diversos cops que la Carta era la seva Bíblia particular (117). Era lògic, en conseqüència, que aquest cant a les benaurances de la futura Icària passés al bagul dels records en insinuar-se, a l'horitzó, la forma que prendria la nova Sudàfrica. La Constitució de 1994, negociada durant molts mesos entre el govern de Frederik De Klerk i el partit de Nelson Mandela, va entrar en vigor una inoblidable matinada del 27 d'abril. En un ambient general de celebració, el nou testament va substituir l'antic. La vaca sagrada de

la revolució havia acabat de la millor manera imaginable: perdent el seu sentit.

És d'esperar que es produeixi un fenomen similar amb la memòria històrica de la resistència. Mites, llegendes i festes de guardar no desapareixeran, ans seran integrades, en una solució de síntesi, al nou repertori mitològic nacional. Algunes commemoracions s'imposaran sense problemes: el Dia de la Constitució, la data de l'alliberament de Mandela... El 16 de desembre mantindrà una ambivalència ben útil. Aquesta festa, que recorda la batalla de Blood River, era celebrada fins ara com una derrota per uns i una victòria per altres. El règim l'havia glorificat com el Dia de l'Aliança, el moment en què els trekkers afrikaners van pactar amb la Providència i van obtenir, a més d'un triomf èpic sobre els zulus, la seva terra promesa. Els africans evocaven el Dia del rei Dingaan com primera efemèride de resistència als invasors: al llarg dels anys, activistes destacats havien mort en el decurs de mobilitzacions commemoratives, i l'any 1961 la guerrilla de l'ANC havia inaugurat la lluita armada, precisament, un 16 de desembre (118).

Una altra jornada d'elevada càrrega reivindicativa, el 26 de Juny, no tindrà el mateix sentit en un entorn democràtic. La fita va ser introduïda el 1950 per l'ANC com a Diada d'Àfrica, gràcies a la pressió dels joves africanistes que volien evitar que els comunistes acaparessin la litúrgia de protesta amb el primer de maig. Els primers anys, la convocatòria no va arrelar del tot, malgrat les crides dels líders: "...el cap Luthuli ...va animar els africans i els seus aliats a observar el 26 de juny com un dia nacional de commemoració i dedicació a la causa de la llibertat. Es demanava a cada família que recordés el dia tot explicant, a casa, la història de la lluita del poble negre oprimit... i encenent una foguera davant la porta a les nou del vespre, o col·locant-hi una espelma o un llum, 'símbols de l'espurna de llibertat que estem decidits a a mantenir en els nostres cors, així com un signe, davant altres amants de la llibertat, que volem vetllar tota la nit'" (119).

El problema era que la data no remembrava res en concret, i era difícil animar el culte sense un pretext versemblant. Aquest va arribar el 26 de juny de 1955, el dia que fou aprovada la Carta de la llibertat. Des d'aleshores, la diada africana es convertí en la diada multi-racial per la llibertat. Les seves connotacions va continuar canviant al llarg dels anys, com qualsevol altra festivitat, però es va mantenir en la seva qualitat d'aniversari dels resistents. A l'exili, naturalment, hauria d'adquirir un estil sensiblement més agosarat; en paraules de Tambo, "El 26 de juny és un dia de dedicació a la sagrada causa de l'alliberament de la nostra pàtria. En aquest dia, la nostra gent jura solemnement que venjarà els herois màrtirs que van donar les seves vides per a la redempció de la independència nacional i la dignitat humana de l'africà" (120).

Més endavant, no mancarien ocasions per retre homenatge als caiguts: el 21 de març (Sharpeville 1960), el 16 de juny (Soweto 1976), i altre cop el 21 de març (Langa 1985). Les Nacions Unides i l'Organització de la Unitat Africana convocarien dies de dol en les dates esmentades, aixecant protestes airades de sectors

conservadors (121). Altres motius de culte se centrarien menys en el calendari i més en el territori. Així, el mateix Sharpeville, o els antics barris mixtos de Sophiatown o District Six, enderrocats sota la piqueta de l'Apartheid, esdevindrien els llocs sants de la resistència (122).

El ritualisme del Congrés, en l'enyorança de l'exili, no tenia parangó entre els estats laics del planeta. Només aquells d'inclinació teocràtica, com el Vaticà o l'Iran de Khomeini, mostraven certs punts de contacte. La gran diferència, és clar, era que l'ANC no era al poder, i que no podia servir-se de cap marc eclesiàstic establert: havia de forjar un culte propi, que festejava amb diverses confessions religioses però que generava una fe nova, profètica i de síntesi. A partir dels anys seixanta, l'ANC va prendre per costum batejar cada any amb un nom particular. El 1979, per exemple, va ser batejat *l'Any de la Llança*, en record de la batalla d'Isandhlwana. Valia la pena, és clar, celebrar el centenari d'una de les poques victòries africanes sobre l'exèrcit imperial britànic. El més sorprenent, però, era com les efemèrides eren usades per a extrapolar en el present i en el futur:

"[Isandhlwana] fou una veritable situació de David i Goliat; un equivalent del segle XIX a l'actual guerra imperialista dels Estats Units contra el Vietnam... Guanyarem manta victòria, tan sorprenent com Isandhlwana, fins que la nació sigui lliure" (123).

Tots els desterraments obliguen a un replegament i a un reforçament de la fe. El de l'ANC, llarg com la travessa del Sinaí i escampat com la diàspora d'Israel, es va alimentar en bona part del fonamentalisme fetitxista. Sovint, el moviment era el succedani que compensava la pèrdua de casa, família i comunitat: "Els nous rituals que substituïen aquells que ja no eren possibles -casoris, bateigs, funerals- eren la commemoració de certes dates; el 8 de gener (fundació de l'ANC, 1912), el 16 de juny (aixecaments de Soweto), el 26 de juny (Diada de la Llibertat), el 8 d'agost (dia de la dona), el 16 de desembre (dia de Dingaan). Fossin on fossin, els exiliats s'aplegaven, cantaven els eslogans, alçaven els punys i omplien els pulmons als acords de *Nkosi Sikelele*" (124).

La mitologia i la llegenda havien estat elements indissociables de totes les lluites polítiques a l'Àfrica negra. A vegades, la deformació de la història era considerable, associant els conflictes actuals a tòpics històrics o fins i tot prehistòrics (125). L'èpica del passat era necessària, si es volia suggerir que la dominació blanca no era ni desitjable ni eterna. Com més perllongat era el combat, més creixien, s'acumulaven i s'arrelaven les proeses pretèrites (126). El Congrés sudafricà es va convertir en una fàbrica de mites ben productiva: el mateix moviment, gairebé tan antic com la lluita, es prestava amb facilitat a tal empresa (127). I Pretoria, poc sensible al repte, s'entretenia sense pausa a provocar matances, martiris i injustícies que engruixien el calendari insurgent.

Tres frontisses històriques van contribuir decisivament a canviar la naturalesa de les commemoracions i a generar interpretacions diferents. La primera es va produir als anys quaranta, amb l'emergència de la Lliga jove i de la renaixença cultural africanista. Els antics monarques van deixar de ser personatges conciliadors, modernitzadors i cristians de pro, per passar a ser resistents sudafricans de tota la vida. Les aspiracions *nacionals* de l'ANC van ajudar a crear, al costat d'una extensa iconografia, figures militants que representaven un passat rural, un paradís perdut que havia de retornar (128).

La segona metamorfosi es produiria a principis dels seixanta, quan la lluita armada va ser assumida pel Congrés. Les dates emblemàtiques esdevenien batalles perdudes en una guerra que els africans acabarien guanyant. Shaka, Dingaana, Cetshwayo, Sekhukhune i Moshoeshe es convertien en els precursors dels guerrillers errants que eren sacrificats a la línia del front. Les rondalles del passat es tornaven desafiantes i militaristes. La tercera i darrera transformació, naturalment, arribaria amb l'adveniment del pluralisme i la desaparició de l'Apartheid. Aquest darrer canvi encara és en curs, i resta per veure com es traduirà en l'imaginari col·lectiu. És de preveure, però, que la frontissa dels noranta serà la més decisiva de totes i, si bé no és probable que els vells mites siguin desterrats, serà interessant de veure com s'adaptaran a la nova era.

No cal dir que, a més de símbols, escriptures i vetlles sagrades, una causa escatològica com Déu mana necessita també els seus màrtirs. Aquí, ni el moviment d'alliberament ni els seus botxins van reparar en sang. Caldria, així mateix, distingir entre una primera època d'herois tranquils, homes de lletres i patriarques de la pau, i una segona molt més bel·ligerant. Al principi, l'ANC s'esforçava en evocar per una banda les figures anti-colonials -els monarques i guerrillers de la integració, esmentats més amunt-, i per l'altra els metges, escriptors, professors i capellans que havien assumit el paper de pares fundadors.

Per una misteriosa raó, que se'ns escapa als observadors maniqueus, cap als anys quaranta els primers habitants de Soweto van aconseguir que molts barris portessin noms de ressonàncies èpiques: Dube, Jabavu, Moroka, Mofolo (129)... Probablement, els planificadors blancs ni tan sols coneixien les implicacions polítiques dels apel·latius. A falta de nomenclàtor oficial (fins a finals dels vuitanta), carrers i centres de barriada van ser batejats pels veïns amb els noms explícits de Luthuli, Mandela, Tambo, Lembede, Gumede, Xuma o Seloape Thema (130). Algunes cançons populars feien referència als líders de la primera època i als nobles tribals que havien combatut contra l'invasor blanc (131).

Però el santoral negre, insistim, no evocava tant les víctimes de la repressió com els notables de la primera època. Els veritables màrtirs d'aquells anys es comptaven més aviat entre les files

sindicalistes i comunistes -Lewis Nkosi i Harry Mashabalela essent-ne els més coneguts-, i la cúpula dirigent de l'ANC es resistia a repescar imatges de tint revolucionari. La profunda transformació que el Congrés va experimentar a mitjan segle XX va alterar radicalment el plantejament. La clandestinitat i la iniciativa d'*Umkhonto*, la branca armada, van facilitar la reaparició d'antics herois sota un vel irredemptista i, sobretot, la producció en cadena de nous lluitadors caiguts.

A partir dels setanta, la generació dels poetes de Soweto va apuntalar la línia melodramàtica: "...la poesia que ha sorgit des de Juny de 1976... ha redescobert l'ideal africà més elevat; l'heroïsme. Aquesta poesia 'post-Soweto' s'ha centrat cada cop més... en la progressió vers un futur revolucionari" (132). Els trobadors de la revolta, com ara Musaemura Zimunya, glossaran en les seves al·legories la força natural d'Àfrica: "És una comunió de veus que empeny com Musiwatunya [cataractes Victoria] i corprèn l'audiència i la nostra atenció -ens corprèn per la seva unió d'imaginació i intenció, desafiant a la fí presó i esclavatge, mort i destrucció, bombes i bales... Aquesta és la veu de la llibertat en comunió" (133). I altres, com M.O.Mtshali a *No ploreu pel guerrer*, enaltiran el noble destí del soldat: "No ploreu per ell, / Era un guerrer valent; / Que jugui al jaç de pell de búfal, / On els seus avantpassats reposen" (134).

Els poetes de Soweto tenien molts dels seus companys de fatigues a la guerrilla -joves protagonistes de les revoltes e 1976, que havien fugit Àfrica endins per enfrontar-se al poderós exèrcit sudafricà. La primera víctima de la generació serà Solomon Mahlangu, un soldat capturat, jutjat i executat el 1979. La seva mort exemplar serà àmpliament explotada pel moviment, i una escola revolucionària de Tanzània serà batejada en honor seu. La martirologia tindrà, a partir d'aquest moment, el seu portaveu més fidel en la revista oficial de l'ANC, *Sechaba*. No apareixerà número sense les corresponents notes necrològiques, totes elles enormement elogioses. El juny de 1979, dedicarà un article hagiogràfic a Mahlangu:

"Ell simbolitzava l'esperit de Soweto i la tradició lluitadora del nostre poble. Solomon Mahlangu serà l'exemple vivent del patriota revolucionari per a les futures generacions de sudafricans negres... Mahlangu i tots els nostres herois caiguts seran venjats!" (135).

Les campanyes de glorificació se succeiran, l'una darrera l'altra. Primer seran els *Tres de Moroka*, guerrillers que, en ser ajusticiats, donaran peu al crit "No porteu dol, mobilitzeu-vos!" (136). Després vindran els *Sis de l'ANC*, immolats el 1983; els *Caiguts de Lesotho*, assassinats per grups paramilitars a finals del mateix any; els *Vint-i-dos de Delmas*, jutjats per alta traïció; els *Sis de Sharpeville*, condemnats per la mort d'un col·laborador negre; el poeta Benjamin Moloise, executat a la forca; i un llarg etcètera. La darrera víctima, Chris Hani -ocit l'abril de 1993 per les bales d'un ultradretà blanc-, tancarà tota una època. Hani, dirigent del Congrés i alhora Secretari general del Partit Comunista, tindrà les exèquies reservades a les víctimes dels magnicidis. Serà enterrat com el que era, un

comandant guerriller, i l'ANC inflarà tant com podrà la pompa del seu darrer màrtir.

La creu dels vius serà, però, tan adorada com la dels ,morts. No cal estendre's aquí en descriure les tribulacions de Mandela i la seva colla a presidi. És evident que vint-i-set anys de privació de llibertat són molts anys. Prou anys per fer parar boig a qualsevol mortal, i també prou anys per fer créixer en estatura moral aquests homes excepcionals. Les poques veus escèptiques que se sentiran, en relació amb el seu sofriment, al·ludiran als excessos del procés de beatificació. Com ara el jove *passota* de Soweto a una novel·la de Nadine Gordimer: "Sempre la mateixa història; Mandela, Sisulu, Kgosana a Robben Island -igual que els cristians que no paren de dir que Crist va morir per ells" (137).

Tampoc no anava gaire desencaminat Tom Lodge, conegut analista polític, quan afirmava tot aprofitant una frase cèlebre de Luthuli, que "Massa sovint s'han descartat els guanys potencials de lluites puntuals. Per als cristians de l'ANC, el camí de la llibertat passava per la creu, la salvació pel martiri..."; i quan reblava el clau amb una frase pronunciada pel sindicalista J.B.Marks, en ser arrestat el 1952: "Ha arribat l'hora. Seré crucificat i ja sento el pes de la creu" (138). El mateix Mandela es referiria diverses vegades als seus patiments personals, i a cada cantonada aprofitaria per dedicar paraules solemnes als desapareguts: "Quan ens inclinem davant les seves tombes, recordem el següent; els morts segueixen vius, com a màrtirs, als nostres caps i als nostres cors" (139).

Què en restarà, a la nova Sudàfrica, dels ídols caiguts? Quina haurà estat la seva aportació als valors i a la memòria històrica de les generacions que no han conegut l'Apartheid? Sens dubte, tindran recordatoris als llibres de text i làpides als cementiris. Cada dia seran menys els qui oferiran flors als rebels que, sense fracassar del tot, varen morir abans de viure l'alba dels justos. El tabernacle de la llibertat, a Robben Island, es convertirà en un museu -els antics veterans ja s'han encarregat d'evitar la profanació del lloc sagrat (140). Front a una previsible allau de turistes japonesos i pelegrins fidels, els màrtirs es remouran incòmodes en el seu son etern. Alguns assistiran impotents, des de la tenebra, a la seva canonització per part del nou sistema. Deixaran de ser els esperits de la revolta i es convertiran en imatges convencionals del panteó negre.

Portadors de la veritat -

Molt abans de vèncer en la guerra real, l'ANC ja havia guanyat la batalla del dogma moral. D'arrencada, i durant molts anys, la dependència envers les esglésies els havia donat convicció moral però els havia restat unitat de propòsit. Fins als quaranta, el missatge de justícia humana havia quedat paralitzat pel desig de crear una gran coalició multiconfessional: "La veritable feblesa de l'ANC

era que els seus líders se sentien massa lligats a l'església; tan lligats, de fet, que l'església acabaria limitant la seva efectivitat política" (141). El moviment no havia alçat el vol fins que havia generat la seva pròpia cosmovisió, el seu propi discurs espiritual. Els pioners d'aquesta revolució teològica havien estat els visionaris de la Lliga Jove del Congrés, obcecats en distanciar-se del sentit competitiu i de la conflictivitat entre grups i individus introduïdes pels europeus:

"L'Àfrica, en contrast, esguarda l'Univers com un tot compost: una entitat orgànica, acostant-se progressivament a l'harmonia i a la unitat, que compta amb les seves parts individuals simplement com a aspectes interdependents d'un tot, assolint vida plena en una existència corporativa on l'acord comunal és la mesura dels valors absoluts. La seva filosofia de vida porta a la unitat i l'agregació; a una major responsabilitat social" (142).

La teologia negra havia facilitat novament, uns anys després, l'estreta connexió entre església i mobilització política. A diferència dels seus predecessors, la nova fornada de predicadors no havia empeltat les seves disputes confessionals a l'ANC. Els clergues més destacats no havien volgut o pogut barrejar lideratge religiós i lideratge ideològic. La seva contribució, sens dubte cabdal, havia consistit més aviat en construir un dogma d'alliberament espiritual que denunciés la perversitat intrínseca de l'enemic, i que subratllés alhora la bondat de la resistència.

"Déu és llibertat" (143), dirien els profetes de la fe negra, i a partir de l'axioma forjarien una poderosa coalició d'esglésies, com la que els seus avis mai no havien aconseguit crear. Els moviments de resistència s'alimentarien de la força moral religiosa, i impulsarien l'acció positiva del clergat, però acabarien per desenvolupar un credo ètic particular, amb lleis morals suposadament universals (144). Tot apel·lant a l'humanisme ben entès, forçarien l'església a unir-se en allò essencial i a superar disputes bizantines. De retruc, els sacerdots de l'alliberament, i molt particularment Nelson Mandela al capdavant de l'ANC, esdevindrien emissaris d'una fe secular -una fe que, diguem-ho de passada, també tindria extensions laïques a les aules, als estadis de futbol o als concerts multitudinaris. Com diria l'any 1986 Shridath Ramphal, Secretari general de la Commonwealth:

"...l'esperit humà viu a Sudàfrica... En el coratge dels joves a les esglésies, en la gran coalició de l'UDF [afí a l'ANC]... Però sobretot, la seva permanència és simbolitzada en la persona de Nelson Mandela. Els murs de les presons sudafricanes el tenen confinat, però el seu esperit les traspasa: un esperit de llibertat, de nació més enllà del grupuscle, de valentia i determinació contra l'opressió, un esperit de no-racisme... un esperit que deslliurará tot el seu país de l'esclavatge" (145).

Tant el Congrés com l'UDF havien defugit l'alta definició ideològica. Els corrents marxistes tenien un pes important a l'interior de l'ANC, però també els socialdemòcrates, liberals i democristians. Com a moviment, es basava més en una cultura política que en un programa clàssic de partit. La Carta de la Llibertat era políticament

ambigua, i potser precisament per això era socialment inspiradora. Militants destacats del Congrés han reconegut que la porta d'accés era més la d'una parròquia que la d'una cèl.lula revolucionària. La mística es transmetia de pares a fills, no tant a través del pensament com dels símbols: banderes, cants, líders...(146). "En l'àmbit de la ideologia pura", apunta l'estudiós de torn, "...[l'ANC] se situava en el terreny dels símbols i de la cultura política, més que no pas a la zona on s'elaboren patrons de pensament concrets o *ismes*" (147).

Stephen Clingman portava el debat, en una antologia recent, al terreny de l'antropologia cultural. Segons ell, en el cas de l'oposició sudafricana, cultura política i política cultural s'havien fos en una mateixa cosa: "A les desfilades, les cançons, el *toyi-toyi*, el teatre, la literatura i la música de Sudàfrica aquesta combinació és omnipresent". Més amunt ja hem ressenyat la proximitat entre certes manifestacions artístiques i esportives i la tradició resistencial. Clingman ho aplega tot en un paquet, compacte i ben embolcallat, que anomena *repertori*, i que entén com "...la plasmació de les constants interseccions entre consciència política i consciència cultural" (148).

La tesi, com passa gairebé sempre amb les tesis dels antropòlegs, és encisadora si som generosos amb la semàntica. Si per cultura entenem tot allò que cultiva la societat en el seu imaginari col·lectiu, aleshores no hi tenim res a dir. Si es limita a expressions artístiques de la cultura, és de témer que hagi fet curt. Perquè probablement la peça central del *repertori* resistencial famós no en sigui la seva manifestació creativa -per suggerent que resulti-, sinó el seu missatge últim. Un missatge de redempció, de profecia, de messianisme; de creença en l'imperi de la veritable justícia.

El 9 de gener de 1973, milers d'obriers de Durban van sortir al carrer al crit de *L'home ha mort, el seu esperit viu!* (149). Sudàfrica no havia vist cap moviment de masses significatiu des dels fets de Sharpeville, tretze anys enrera. El jou de l'Apartheid i la prepotència del règim, en els seus anys daurats, ho havia impedit. Quan rebrotava la protesta, ho feia sota la bandera mística. I el mòbil principal dels estibadors de Durban no era el del guany material. Aquells homes, curtits per la brisa marina i pels olis de les grues, anunciaven el retorn de la utopia. La supremacia blanca havia liquidat els seus enemics físics, però no havia aconseguit deslliurar-se de l'esperança negra.

El milenarisme es disposava a ocupar la tribuna d'honor en la lluita contra la injustícia. El fenomen no era nou: a principis dels seixanta, les cèl.lules armades del Congrés Panafricanista (PAC) havien constituït el *Pogo*, un grup guerriller que havia adoptat el nom d'una secta etiòpica -*Pogo* en xhosa significa 'nosaltres sols'-, i havia vaticinat la caiguda de Pretoria l'any 1963 (150). El PAC havia comès l'imperdonable error de fixar una data per a la instauració del paradís, i s'havia estimbat contra la seva pròpia imprudència. L'ANC, en la dècada dels setanta, havia apostat per l'alliberament *sine die*,

demostrant molta més astúcia i mà esquerra. El poble veuria la terra promesa, sí, però abans hauria de caminar molts anys a través del desert, passar gana i set, i abandonar un grupat de camarades pelegrins a la cuneta.

L'edèn dels activistes negres era, sens dubte, un quadre borrós. Consistia, a grans trets, en una Sudàfrica unida, governada per la majoria africana, acompanyada d'una decidida redistribució de conreus i de riquesa. Una terra de pau, justícia, pau i llibertat. Era, sobretot, una cosa radicalment diferent a l'infern de l'Apartheid (151). I per descomptat, per damunt de qualsevol altra consideració, saltava a la vista que tard o d'hora acabaria materialitzant-se. El messianisme dels exèrcits de la llibertat havia invadit el terreny dels cultes religiosos, carregant amb bona part de llur bagatge: la cohesió dels feligresos, la litúrgia participativa, el simbolisme, l'obediència als profetes... (152) Però havia anat més enllà, perquè no s'havia limitat a prometre el cel: havia promès la instauració del Regne del cel a la terra.

Un sagaç reporter americà, Joseph Lelyveld, havia recorregut el territori sudafricà, a mitjans dels vuitanta, amb una inquietud imperiosa: esbrinar si els cultes messiànics havien ajudat a contenir o bé a sublimar les ires de la població negra. Un bon dia, al bell mig de Soweto, va trobar la resposta en les paraules del pare Buti, un capellà catòlic: "No, no, les coses no funcionen així... els estudiants que veieu no esperen pacientment l'arribada del Messies. No poden resignar-se a fer cua mentre són segats a tota velocitat" (153). La repressió, doncs, actuava de revulsiu entre sectors amplis de la societat. D'una banda, reforçava la utopia, i de l'altra inspirava a ajudar Déu contra l'anticrist. El Congrés Nacional Africà transformava l'energia profètica en ministeri polític. I oferia un destí molt més atractiu que l'ultraterrenal. Passant per la creu i el sacrifici, el mil.leni seria servit a tots els mortals.

La literatura quimèrica de l'ANC rebria crítiques severes d'alguns companys de viatge africans (154), però en general seria compartida per la majoria de grups de l'oposició, en major o menor grau. Des dels quatre racons del continent, a mesura que s'anava afermant el retrocés del colonialisme, els combatents sudafricans captarien un suport moral important. Quan Julius Nyerere pronosticava "És inevitable una explosió interna a Sudàfrica, que conduirà a l'ensorrada de l'edifici sencer de l'Apartheid" (155), la predicció tenia un valor poc més que emblemàtic. Però accentuava la convicció íntima que la injustícia, tard o d'hora, seria derrotada.

Aquesta confiança quasi fanàtica en la força del destí envaïria el moviment anti-apartheid de dalt a baix, fins i tot en les hores més tristes. Just després de la conferència de Morogoro, una dècada després de Sharpeville, amb la direcció a presidi o a l'exili, amb l'ANC pràcticament desarticulat, i quan encara no s'havien produït les mobilitzacions de mitjan anys setanta, hom podia sentir declaracions d'un optimisme gairebé ofensiu: "Estem a les portes d'un formidable avenç en la nostra lluita per la llibertat, basat en la mobilització de les

masses a casa... des [dels processos] de Rivonia hem recuperat progressivament la iniciativa... La nostra victòria és absolutament segura. Tant en termes històrics com pragmàtics, avui disposem d'unes condicions que no existien fa deu anys, per a l'èxit d'una guerra revolucionària al nostre país" (156).

La revista oficial *Sechaba* exhortaria les tropes a no defallir en el camí de l'emancipació, sovint amb paraules més pròpies d'una secta messiànica que d'un moviment polític; "Entrem en la darrera dècada del segon mil.leni, convençuts que la victòria és segura" (157). Walter Sisulu admetria, en sortir de Robben Island, que mai no havia sentit desesperació, ni tan sols en els moments més negres. "De vegades havia sentit irritació, i hagués volgut rebentar la televisió del penal a cops de peu, però en el fons *sabia* que el règim cauria, i que el poble africà acabaria per tenir el vot" (158).

Els activistes sudafricans havien patit humiliacions i derrotes inesborrables. Havien sofert la seva quota de sacrificis i havien portat una creu ben feixuga durant dies, anys i segles. Les condicions humanes i materials havien arribat a ser del tot adverses. Però havien conservat el seu esperit de lluita, albirant la formidable llum que els arribava del final del túnel. Oliver Tambo, màxima figura del Congrés en la llarga nit de la clandestinitat, no havia vacil.lat mai en afegir-se al cor de bons auguris: "Quan milions de persones són inspirades per aquest grau de determinació, aleshores la victòria és inevitable... La nostra victòria en el combat és segura" (159).

La gent de l'ANC era conscient de la pressió demogràfica dels africans al seu país. També entenia la importància de la lluita armada, de les campanyes internacionals, de la mobilització a l'interior, etc... Però més d'una vegada, la força material havia estat a punt d'abandonar-los. Quan tota la resta havia semblat ensorrar-se, la fe els havia sostingut. I quan havien vist amb claredat la fi del turment, una poderosa empenta espiritual els havia portat fins al llindar de l'alliberament. La força els havia acompanyat, com havia acompanyat al Shaka del poema de Sédar Senghor:

"S'allarga aquest gran combat sonor, aquesta lluita harmoniosa, la suor de perles de rosada! / Però jo moriré d'esperar, / ...Que d'aquesta nit rossa -Oh Nit meva Negra meva Nolivé meva- / Que del tam-tam en surti el sol del nou món" (160).

LES TRES SUDAFRIQUES

"Ex Africa semper quid novi", Ciceró.

Nelson Mandela s'aproxima a l'urna, manté la papereta enlaire durant uns minuts, somriu generosament a la premsa i introdueix el seu vot a l'escletxa. Dimecres, 27 de maig. S'estava consumant un procés històric de llarg abast, una lluita que havia semblat interminable, rondes i rondes de negociacions amb el govern blanc... El món era testimoni d'un esdeveniment altament simbòlic, i tant el *Madhiba* Mandela com el Congrés Nacional Africà (ANC) n'eren plenament conscients.

El vot del líder era emblemàtic per ell mateix. L'ídol de la majoria dels sudafricans tancava la darrera pàgina de l'Apartheid, i obria la primera plana d'un futur incert però prometedor. El temps i el lloc havien estat triats amb vista: Mandela va ser el primer dels líders polítics en votar, de bon matí, i ho va fer a l'Institut Ohlange, fundat per John Dube -primer President del Congrés-, uns vuitanta-i-tants anys enrera. En votar a l'Institut, Mandela no pretenia només explotar el llarg llegat de l'ANC: també enviava un missatge d'unitat nacional -o d'unitarisme- des del cor de la pàtria zulu.

Els comicis de 1994 havien estat esperats per molts com un referèndum d'alliberament, i no cal dir que l'ANC partia com a clar favorit. Alguns sondeigs havien pronosticat, amb certa anticipació, una escombrada de l'ANC. La incògnita era més aviat l'abast i la magnitud de l'èxit, més que no pas la certesa d'aquest. Les primeres enquestes d'opinió mostraven a l'ANC per damunt del 66% dels sufragis -una xifra considerada crítica, atesa la majoria de dos terços que exigia la Constitució provisional per a qualsevol esmena. Però en la mesura que les estimacions per al Partit Nacional (NP) van començar a consolidar-se en àrees poblades per indis i mestissos, les enquestes van revisar la posició del Congrés, situant-lo just per sota de les dues terceres parts dels vots. I just abans de la moratòria de silenci pre-electoral, la majoria d'estudis atorgaven a l'ANC entre un 50 i un 60% de les simpaties de vot.

Totes aquestes especulacions assignaven a l'ANC, i de fet també al NP, uns resultats força similars als que finalment obtindrien. Les comparacions demostren que les diferències entre el que s'esperava i el que es va comptabilitzar afectaria molt més les petites formacions. Als sondeigs, el Congrés Panafricanista (PAC), obtenia entre un 4 i un 6%, el Partit Democràtic prop del 5%, l'extrema dreta poc més del 5%, i Inkatha entre el 3 i el 7% (1).

El recompte final, fet públic el 6 de maig després d'un considerable retard, va confirmar les recents estimacions sobre la força de l'ANC, amb un 62'6% del sufragi per al partit de Mandela. La crida a l'alliberament havia arrelat en l'electorat. S'havia evitat una majoria de dos terços, per a la satisfacció de tothom -inclòs el mateix ANC, que preferia compartir el pes de la responsabilitat. La formació de De Klerk també va respondre a unes expectatives raonablement optimistes, assegurant-se el 20'4% de l'escrutini, i completant miraculosament la renovació del vell engranatge de suport a l'Apartheid, tot bastint un aparell d'oposició creïble.

La gran sorpresa va ser l'Inkatha de Buthelezi, que al llarg de la campanya havia mantingut una presència irregular, i que havia entrat en la cursa escassament una setmana abans de les votacions. Tot i així, va emportar-se el KwaZulu-Natal i va superar la barrera del 10% en l'escrutini global. Un altre resultat inesperat fou el fracàs de les opcions menors, amb el Front de la Llibertat conservador de Constand Viljoen resignant-se amb un 2'2% (tot i que s'endua prop d'un 15% del vot blanc) i el PAC caient a un ínfim 1'3%. El Partit Democràtic, atrapat ideològicament entre els grans partits, acabaria amb un desastrós 1'7% dels vots.

És probable que la majoria dels votants optessin per les alternatives *útils*, decantant-se bé pel suport explícit o bé per la resistència a l'ANC. A les demarcacions provincials, malgrat que els partits menors aconseguïen resultats relativament millors, el quadre seria molt similar. L'ANC va arrassar a cinc províncies, amb un insòlit 91% al Nord del Transvaal. Al PWV (Pretoria-Johannesburg), la lluita va ser més aferrissada, però l'organització de Mandela va assolir el 58% dels vots. Només al Natal, on Inkatha s'havia afiançat amb poc més de la meitat dels sufragis, i a les terres de ponent, on el NP es va endur un 53% (Cap Occidental) i 40'5% (Nord del Cap) va ser desafiada l'hegemonia de l'ANC.

Els balanços provincials representaven un correctiu important per al Congrés, ja que d'alguna manera qüestionaven el seu *pedigree* com a força genuïnament nacional. La majoria dels responsables de l'ANC haguessin preferit, sens dubte, uns resultats distribuïts de forma més homogènia, que destaquessin la seva acceptació al llarg de tot el territori. Les espines a ponent i a llevant insinuaven l'aparició de tres Sudàfriques -una d'africana dominada pel Congrés, una de zulu dominada per Inkatha, i una de mestissa dominada pels Nats del NP (2).

El color dels vots -

En general, i a desgrat de declaracions solemnes i esforços en sentit contrari, sembla que els resultats es van arrengrer de manera nítida amb el panorama racial. El NP, el DP i l'extrema dreta es van emportar plegats un 25% dels sufragis, una xifra ben

propera a la proporció d'habitants blancs, indis i mestissos. Forces tradicionalment *africanes*, com l'ANC, Inkatha i el PAC, van sumar entorn a tres quartes parts dels sufragis. No cal dir que es devien produir transferències apreciables de vots, difícils de detectar en unes circumscripcions enormes, però és innegable també que el patró racial resulta massa evident per a ser ignorat.

Fins a quin punt havia contribuït l'ANC, en realitat, a tal aliniament? Abans de les votacions, el Congrés havia acusat els homes del NP d'usar tàctiques racistes. Nelson Mandela, en el decurs del seu debat televisat amb F.W. De Klerk, havia posat el dit a la nafra, tot acusant el seu contrincant d'explotar els recels anti-africans, especialment entre els mestissos del Cap. Un fulletó del NP, que contenia al·lusions al *perill negre* -esgrimit de manera abusiva en el passat pels arquitectes de l'Apartheid-, va ser denunciat pel futur president com a prova irrefutable de maquinacions perverses (3).

Però el Congrés Nacional *Africà* era conscient de les seves prioritats i s'adonava d'on provenia el gruix del seu suport. Fins als anys cinquanta, el moviment havia mantingut tesis bàsicament racialistes, centrant-se en problemes africans, i a continuació havia relançat una aliança multi-racial que retenia clarament l'afrocentrisme en la coalició. Quan els dirigents del NP apuntaven, amb cert cinisme, que l'ANC s'havia convertit al no-racialisme el 1985, mentre que ells ho havien fet només cinc anys deprés, no anaven del tot errats. Era cert que el camí del Congrés vers el no-racialisme havia estat llarg i empedrat de polèmica -encara que la solera del NP en aquest terreny, i aquí hi rau la hipocresia de l'argument, havia estat atroç fins a la sobtada conversió de 1990.

En honor a la veritat, la filosofia no-racial del Congrés s'havia centrat més aviat en una preocupació general per la unitat nacional, abans que en l'assumpció de greuges socials i actituds polítiques concretes de les diverses comunitats sudafricanes. Al capdavant, cal admetre que els *Nats* se'n sortien millor a l'hora de fer el pont entre els grups racials no-africans. En dissenyar una campanya agressiva contra la *marea negra*, estimularien l'element conservador latent en els col·lectius indis i mestissos, atraient-los en massa, i sumant-los a la majoria dels blancs en la seva resistència a l'empenta de l'ANC.

D'altra banda, el NP fracassaria ostensiblement en el seu intent de penetrar l'electorat negre. Durant la campanya, una pila d'anuncis presentaven a individus blancs, negres i bruns pronunciant-se per De Klerk i amoïnats pel seu futur professional davant un hipotètic intervencionisme estatal. L'ANC era caricaturitzat com una ovella disfressada amb una pell de llop i amb la falç i el martell, disposada a cruspir-se la seva presa de classe mitjana. L'equació entre inclinacions comunistes i les masses africanes era eludida en la seva forma més explícita, ja

que el NP pretenia captar alguns vots africans, però la insinuació era prou transparent per a espantar els no-africans recelosos de la pèrdua de status social.

L'Executiva del Congrés, així com les llistes de candidats a les eleccions provincials i a les estatals, incorporaven un nombre considerable de blancs, alguns mestissos i una quota inflada d'indis. Després de les eleccions, entre els membres del Congrés nomenats per al Govern d'Unitat Nacional, aquests col·lectius hi obtindrien una representació ben generosa. Però això, fins a cert punt, era poc indicatiu del suport de base de l'organització de Mandela. La història, el llegat, el lideratge i les polítiques del Congrés apel·laven en primer lloc als africans.

La manera en què el Programa de Reconstrucció i Desenvolupament (RDP) del Congrés era venut a diferents sectors de la societat revesteix un interès especial. Quan divulgat entre els incondicionals del partit i entre col·lectius africans menys sofisticats, l'accent descansava en el pla com a projecte de rehabilitació social massiva. Les dades eren desplegades amb sorprenent ampul·lositat: es crearien 2'5 milions de llocs de treball, 7 milions de cases tindrien electricitat, 1 milió de vivendes serien construïdes, etc... (4). Quan era descrit al món empresarial o a ciutadans benestants, el to era més defensiu: no caldria augmentar els impostos, no hi hauria nacionalitzacions a gran escala, no s'expropiarien grans extensions agrícoles...

Quan Mandela es va adreçar al personal de la Borsa de Johannesburg, no va malversar gens d'energia en convèncer els seus oients sobre les virtuts inherents al RDP. No es va estendre en descriure aquesta estranya combinació de *Marshall Plan* i de *New Deal*, que buscava la reactivació de les forces de mercat tot augmentant la inversió estrangera, les despeses socials de l'estat i el consum intern -en aquest ordre. En canvi, el líder de l'ANC va insistir en els 'principis de mercat' que inspiraven el seu decàleg econòmic, i va recalcar que aquest no contenia "...ni una sola frase sobre nacionalitzacions" (5).

La prioritat de Mandela, per descomptat, no era atraure en massa els corredors de borsa a les seves files. Li interessava més la complicitat blanca que no pas el vot blanc. El suport entre els negres li assegurava sufragis més que suficients, i la intenció dels discursos conciliadors, renecs del marxisme i glosses al més genuí no-racialisme anaven adreçades a garantir la futura estabilitat i bon govern d'una Sudàfrica de lliure mercat.

Diferències territorials -

El resultat de les eleccions, no va afectar l'esperat domini de l'ANC, però potser va fer-li més mal en la vessant moral. Al Cap

Occidental, en concret, els primers escrutinis van generar una considerable frustració. Al llarg dels vuitanta, aquella contrada havia estat el bressol de l'activisme no-racial d'esquerres, i el Congrés va donar per suposat que recolliria el fruit d'experiències passades. Durant la campanya, l'assistència massiva de públic als mítings del NP en zones mestisses, i alguns incidents desagradables -entre ells, l'apedregament del cotxe on viatjaven Mandela i el cap de llista local, Allan Boesak- van demostrar que no es podia donar res per suposat (6). Els primers recomptes que van ser publicats procedien d'aquella regió, i van col·locar al NP per davant, a escala nacional, durant un parell de dies. Els fidels de l'ANC evocaran durant molt de temps l'ensurt d'aquells primers dies, i com a recordatori, en els propers anys, hauran de suportar un líder autonòmic dels *Nats* a Ciutat del Cap, segona metròpoli del país i capital legislativa.

Una segona decepció va arribar dels verds turons de Zululàndia. Des de l'època dels pares fundadors, el Congrés havia presumit que les *tribus indígenes* enterrarien els seus litigis i es fondrien en un projecte nacional comú. El nacionalisme de la Lliga Jove als anys quaranta, la reacció a la instauració dels bantustans en els cinquanta i la vivència de l'exili havien reforçat aquesta tendència, fins al punt que va esdevenir el tret principal -juntament amb els ideals no-racials i socialistes- de la lluita als anys vuitanta. Els resultats dels comicis de 1994 van ensenyar, com en el cas del no-racialisme, fins a quin punt les consignes es basaven més en desigs que en realitats.

Bona part dels acadèmics, periodistes i analistes sudafricans havien cultivat la idea, un tant estereotipada, que l'Inkatha de Mangosuthu Gatsa Buthelezi era un simple subproducte de l'Apartheid, i que a la llarga cauria en desgràcia igual que els règims de Mangope, Gqozo i altres cacics dels bantustans. La *intelligentsia*, partint d'enquestes que algun dia hauran de ser revisades a fons, atorgaven a l'organització zulu molt poques possibilitats d'esdevenir una força major en el nou escenari polític del país. Els prohoms del Congrés van avalar tals percepcions, tot abonant la marginació de la formació que més subestimaven i menyspreaven.

Un columnista destacat havia avançat que Inkatha "...era a punt de caure en l'abisme de l'extinció". Un altre assenyalava que "...qualsevol partit que es defineixi en termes ètnics, com ara Inkatha, es desqualifica a ell mateix... a d'altres països africans, ... l'accés al poder polític passa per la mobilització de les passions ètniques de la tribu majoritària. Sudàfrica, mancada de tribus majoritàries, condemna a la tenebra política intents d'aquest estil" (7).

Les previsions sots-valoraven la popularitat d'Inkatha al KwaZulu-Natal. Els sondeigs li concedien aproximadament un 20% dels vots a la regió, sumant a l'entorn d'un 3 o 4% del total nacional (8). Buthelezi, ignorant tals estimacions, va dirigir la seva campanya de forma prou irregular però, pel que sembla, altament

efectiva. Primer es va retirar de la contesa i va acusar l'ANC de neteja ètnica i de manca de conviccions federals, i va cridar a la formació d'unitats d'auto-defensa zulus, amenaçant que el seu boicot electoral podria provocar un bany de sang. I va apuntalar als seus incòmodes companys de viatge de l'Aliança de la Llibertat (extrema dreta blanca i altres líders de bantustans) fins que la caiguda de Bophutatswana va dinamitar l'estrambòtica coalició.

Tot seguit, va estirar fins al límit el seu rebuig a participar, ensorrant pel camí l'intent de mediació internacional, i acceptant per fi el joc electoral en un viratge dramàtic i inesperat. El dirigent d'Inkatha va aduir que finalment s'havia acceptat la seva demanda de conferir un reconeixement constitucional al monarca zulu, que s'havia incorporat el principi d'autonomies asimètriques, i que per tant ja no tenia cap inconvenient a prendre part en els comicis. Altres fonts suggereixen que tals peticions ja s'havien satisfet molt abans, i que l'únic motiu darrera el canvi de parer de Buthelezi va ser l'entendre a última hora que el temps s'exhauria, i que el boicot electoral l'acabaria condemnant a un inhòspit exili polític (9).

Fossin quins fossin els motius, Inkatha va anunciar que entrava en la cursa una setmana abans de l'inici de les eleccions. A correuita, la Comissió Electoral Independent (IEC) va programar centenars de noves meses al Natal i va anunciar que fabricaria un adhesiu polèmic -per enganxar-lo a la punta de totes les paperetes- que permetés la inclusió del partit zulu. Els ànims es van tranquil·litzar, sobretot quan va comprovar-se que la treva s'havia traslladat al camp de batalla, però la majoria d'observadors encara sostenien que Buthelezi tenia ben poques possibilitats d'arrossegar els seus seguidors als col·legis electorals. Entenien que les complicacions logístiques s'afegirien al sectarisme ètnic.

A fi de comptes, i si considerem tots els obstacles, els resultats d'Inkatha no van ser gens dolents. I hom encara es pregunta si l'organització zulu, havent disposat d'un cap de files més coherent i venerat, no hagués pogut obtenir un èxit més sonat a escala nacional. Amb el 50'3% dels vots a KwaZulu-Natal, va assegurar-se el control del parlament provincial i va humiliar l'ANC, que va davallar a la seva cota més baixa, un 32'2%. Malgrat al·legacions de frau a gran escala, el Congrés va acceptar el recompte, i es va resignar a reservar tres carteres ministerials per al seu rival. Només faltava saber si l'ANC podria oblidar el seu féu sagnant amb Inkatha.

Quan Mandela va adreçar missatges de reconeixement a tots els seus contrincants polítics, en el seu discurs de la victòria a l'Hotel Carlton, l'omissió de Buthelezi va ser interpretada com un signe de ressentiment. Tot i la forta abraçada entre ambdós líders a la sessió d'obertura de l'Assemblea Nacional, el 9 de Maig, Mandela no podia ignorar les antigues hostilitats. A més,

l'hegemonia de l'ANC respecte al vot africà havia estat amenaçada en terres zulus, tot esquitxant el credo unitari del vell moviment anti-Apartheid. Val a dir que, a la resta del territori, Inkatha havia captat una mitjana insignificant del 1% dels vots, arribant amb penes i treballs al 3'7% a la província crucial de Johannesburg. Aquí, les al·legacions de d'irregularitats van provenir més aviat d'Inkatha, que entenia que s'havia ocultat bona part del seu vot fora de terres zulus. Un té la impressió, difícil de confirmar, que Buthelezi i Mandela van resignar-se a retirar les acusacions de frau per a conservar l'hegemonia als respectius bastions.

La distribució geogràfica de resultats també es pot explicar en base a la violència política que havia desolat el país en els darrers quatre anys de transició, des que Mandela va ser alliberat el Febrer de 1990. Els enfrontaments, que principalment havien implicat a seguidors de l'ANC contra simpatitzants d'Inkatha, s'havien endut més de 15.000 vides en l'esmentat quadrienni. Mentre Inkatha havia carregat amb les culpes arreu del país, i especialment a la zona metropolitana de Johannesburg, no semblava que hagués sofert el mateix descrèdit al cor del territori zulu. Al llarg dels anys, Inkatha havia suportat l'estigma com a element desestabilitzador als ghettos industrials més importants, i la satanització va assolir el seu clímax rera la sagnant manifestació del 28 de març al centre de Johannesburg -malgrat que la majoria de les víctimes van ser militants d'Inkatha. La descoberta d'un calabós il·legal al soterrani de la seu central de l'ANC, uns dies més tard, on hi havien estat reclosos cinc membres d'Inkatha, no va modificar la imatge de la formació de Buthelezi com a instigadora de les batusses partidistes (10).

Com sol passar, les culpes se les va emportar el grup percebut com intrús a cada zona. Així, mentre Inkatha es desgastava amb una imatge negativa a la regió de Johannesburg, al Natal era el Congrés que pagava el preu de la violència. L'atac brutal i l'assassinat de cinc joves que feien campanya per a l'educació electoral a Ndwendwe, prop de Durban, va ser directament relacionat amb les consignes dels prohoms d'Inkatha en aquelles contrades. Però aquest fet, sumat a la mort d'un activista de l'ANC a Ulundi, no sembla que beneficiés gaire el prestigi del Congrés a la zona (11).

Tal vegada l'aspecte més destacat de les votacions va ser, un cop Inkatha ja havia anunciat la seva participació, l'absoluta manca de sang i fetge en terres zulus. Altre cop, aquest fet sembla que va ser interpretat de formes diferents entre clienteles polítiques distintes. Si per alguns era la prova concloent que Buthelezi, fins aleshores, havia manipulat la violència en profit personal, per a d'altres era la mostra definitiva que la guerra era evitable si els zulus i la monarquia zulu eren degudament respectats pels poders centrals.

En qualsevol cas, la treva va acabar de confirmar que, efectivament, les agressions es gestaven en la rivalitat de partits, i que la millor manera d'extingir el foc era a través d'un compromís d'alt nivell entre les parts en conflicte. Altres explicacions, que recorrien a l'herència nefasta de l'Apartheid, conspiracions de *terceres forces*, desestructuració social, etc., van deixar pas a l'admissió que les lluites havien estat dirigides, i traslladades sobre el terreny, per les respectives cúpules dirigents. Quan Buthelezi va deixar d'augurar vessaments de sang arreu, els vessaments de sang es van aturar. Quan Mandela va insistir als seus seguidors més eixelebrats que no desapareixin ràfegues a l'aire -com va fer el 23 d'Abril a l'estadi principal de Soweto- les bales van desaparèixer d'escena (12).

Profetes i deixebles -

Potser l'èxit en aturar la guerra civil, més que no pas el record de quatre anys d'escabetsina, fou el que mobilitzà els votants de l'ANC i d'Inkatha en els seus respectius féus. Sovint, quan l'opinió pública està decidida a apreciar el costat positiu de les coses, no hi valen crítiques o memòries agres. De la mateixa manera, sembla que el Congrés va capitalitzar la connexió interna que es va establir, en plena cursa electoral, entre líders i bases. Per molt que en el passat s'hi hagués endevinat un divorci, o que es poguessin pronosticar discrepàncies en el futur, el Congrés Nacional Africà va aconseguir quadrar el personal en una fase crítica de la seva història.

Possiblement el fet que la campanya girés al voltant de figures, i no de programes, va ajudar a apaivagar les remors internes a l'ANC. Les eleccions van adquirir la naturalesa d'una contesa presidencialista, altament personalitzada. Si és que es va arribar a produir alguna tensió interna entre els barons que es disputaven la parrilla de sortida, va ser convenientment sufocada. Mandela va carregar tota la responsabilitat, tant en la confecció de les llistes de candidats com en el nomenament de càrrecs per al govern de consens. La promoció de Thabo Mbeki a la primera vicepresidència no va constituir cap sorpresa, encara que el seu tercer lloc a les llistes, per darrera del Secretari General Cyril Ramaphosa, havia despistat a més d'un observador. En conjunt, el suport polèmic d'alguns notables del partit per a Mbeki sembla que va inclinar la balança a favor del primer (13). Ramaphosa optaria per una posició molt més confortable: la presidència del Parlament constituent, des d'on podia influir en el procés de transició sense embrutar-se gaire les mans.

Estava escrit que un dels *joves lleons* del Congrés s'emportaria el delfinat polític de Mandela, esdevenint de fet una espècie de Primer Ministre sota el patrocini del President. Més intrigant va ser l'assignació de carteres ministerials, ja que es preveia el traspàs

del poder governamental als polítics de mitjana edat, que ja controlaven l'aparell de partit (14). Sorprenentment, Mandela va optar per recompensar la generació emèrita, atorgant ministeris clau als *elefants* del Congrés. Joe Slovo obtingué la cartera de Benestar i Habitatge, Ahmed Kathrada per un temps la de Presons, Joe Modise la de les Forces Armades i, inesperadament, Alfred Nzo la d'Afers Estrangers. Tots ells homes que passaven de la seixantena.

Una explicació seria que el *Madhiba* volia reconèixer els seus antics companys de fatigues, concedint unes medalles que durarien tant com s'aguantés el Govern d'Unitat Nacional. Una altra interpretació apuntava que els quadres de la segona generació ja s'havien afiançat a les Presidències autònomes de les províncies: tot i que al Natal, Jacob Zuma perdia la seva oportunitat d'encapçalar l'executiu regional, i de forma semblant Allan Boesak era incapaç de fer-se seu el Cap Occidental, Tokyo Sexwale s'instal.lava a Johannesburg, *Terror* Lekota a l'Estat d'Orange, Popo Molefe al Nordoest... L'excepció a la norma seria Raymond Mhlaba, antic company de Mandela als processos de Rivonia, que esdevenia *premier* del Cap Oriental.

Encara és aviat per a dil.lucidar quin paper o quin rol exacte hauran de jugar aquests virreis provincials, però sembla lògic que el sorgiment de dos bastions del NP i d'Inkatha rellançarà la càrrega política de tots plegats, una mica com va passar durant la configuració de l'estat autonòmic espanyol a remolc de les comunitats punteres. Si ens fixem en el perfil dels mandataris provincials de l'ANC, no seria gens estrany que estiguessin destinats a acumular bagatges de poder i d'experiència per saltar, quan fossin cridats a fer-ho, a funcions estratègiques en el govern central. De moment, els seus nomenaments resulten útils per a mantenir un cert equilibri amb la vella guàrdia que acapara ministeris.

La concessió d'accèssits, o la simple exclusió, d'exaltats reconeguts com Peter Mokaba, Winnie Mandela o Bantu Holomisa, sobtava menys però portava mals auguris per a la cohabitació amb l'element radical i populista de la casa. En els darrers mesos, i de fet també en els darrers anys, el Congrés havia anat promentent *l'oro i el moro* a la plebs. Un cop assegut a la trona presidencial, Mandela moderà el seu discurs i només assegurà pau, pà, aigua i sal (15). A l'interior de l'ANC, el repte dels descamisats va ser contingut a força d'utopia i de la disciplina imposada per les exigències electorals. Però com apuntava el cronista polític F. Van Zyl Slabbert: "El problema decisiu és la possibilitat, ben versemblant, que esclati una revolta populista si les reformes no són prou ràpides. L'ANC té les seves arrels en un moviment revolucionari populista. En un context hostil, li costaria establir estructures normals i acceptar els dil.lemes de la política convencional" (16).

Resultava arriscat -o valent, si així ho preferiu- condecorar l'antiga generació, promocionar els *joves lleons* i oblidar-se dels *panteres*. Aquests darrers són venerats en molts barris de barraques i en alguns dels vells bantustans, i és precisament d'aquests indrets marginals d'on poden sorgir els problemes si el President Mandela i el seu estat major no són capaços de satisfer certes aspiracions. L'ex-camarada Nelson era ben conscient d'això quan, en el seu discurs de la victòria al Carlton, va anticipar que "...si fracassem en l'aplicació d'aquest programa [el RDP], significarà que hem traït la confiança que el poble de Sudàfrica ha dipositat en nosaltres" (17).

El mateix RDP, esgrimit una i altra vegada com l'eina miraculosa que el país necessitava per al seu redreçament, no era tan diferent, per exemple, dels projectes anunciats pel NP. Tal com el professor Willie Breytenbach havia anat dient durant un temps, els partits majoritaris convergien en una zona comuna de política econòmica, expressada des de 1992 en el Fòrum Econòmic Nacional, un organisme de consens (18). Les distincions reals entre una i altra proposta residien més en l'estil, la credibilitat i sobretot en les respectives clienteleles.

Passades les eleccions, l'ANC tenia l'obligació de complir, de fer-ho ràpid i centrant-se en els sectors més desposseïts de la societat. El públic o el grup de pressió que requeria més atencions es trobava entre les *masses* i el *poble* que el moviment havia festejat de forma insistent fins aleshores. Tal com havia apuntat el propi *Madhiba*, l'escissió entre profetes i deixebles era el pitjor escenari que l'ANC podia esperar en un futur no gaire llunyà: "La nostra gent... encara pensa en termes de resistència, i s'oposaran a res que vingui de dalt. No estan avesats a resoldre problemes... el nostre pitjor enemic no és el NP, sinó el propi ANC" (19).

I havent recalcat aquest fenomen, que és més aviat un repte de futur, tornem al comportament de les urnes el mes d'Abril de 1994. I insistim en un aspecte que podria semblar obvi: una de les cartes, si no la carta de més pes, en la victòria de l'ANC, va ser el lideratge del partit. O en propietat, el líder del partit. Tots els altres contrincants quedaven disminuïts a l'ombra de Mandela, davant l'adoració que el món sencer li dispensava, el seu predicament local, el seu impecable currículum i la seva aurèola del tot llegendària.

Mandela potser no era ni el millor orador ni l'actor més virtuós del teatre polític sudafricà. En una elecció-espectacle a l'estil occidental, desprovist del seu passat i del seu mite, no s'hagués menjat un torrat. El debat televisat amb De Klerk, el 14 d'Abril, que per cert va ser d'allò més ensopit i encarcerat, va ser guanyat per Mandela *avant la lettre*. En realitat, probablement el dirigent del NP se'n va sortir millor, va ser més ocurrent i més eloqüent. Algunes enquestes d'opinió immediates van donar més punts al polític blanc, si més no quant a aspectes d'imatge (20). Però en Nelson era molt Nelson.

Quan, a mig debat, Mandela va agafar-li la mà a De Klerk en un gest de reconciliació, l'home va encertar-la de ple. Un altre hagués estat ridiculitzat, tractat de pallaso o d'ensarronaire. No pas ell. Aquella mà havia passat massa tribulacions, era un símbol massa elevat per a ser escarnit. Això no significa, és clar, que el líder anti-apartheid figurés com un pur emblema sense substància. Com de costum, va conduir la campanya amb un estil sobri, intel·ligent i sensible, malgrat no ser el rapsode més gran de tots els temps. Però les seves virtuts empeticien en comparació, o si voleu adherides a, la seva llegenda personal.

Una nova fe per a Sudàfrica -

Mandela era la millor bandera, el millor himne, el millor eslogan i el millor anunci per a la campanya de l'ANC. L'organització, així mateix, comptava amb altres valors, un munt d'ells també en el terreny simbòlic. La iconografia i el desplegament semiòtic del moviment van ser explotats a fons, amb l'excepció d'aquells signes -cançons de guerrilla, uniformes, llances i metralladores, per exemple- que transmetien agressivitat, i que només apareixien de forma *espontània* entre les multituds. Mandela era el sant principal, però els colors de l'ANC -verd, negre i or-, els cants de llibertat, les danses revolucionàries (*Toyi-toyi*), les consignes, els homenatges a màrtirs i a herois vius,...també hi feien acte de presència constant. De fet, tots aquells elements que havien fet de l'ANC una gran secta laica van ser convenientment exhibits.

Cap altra organització política, a part del Congrés, podia servir-se del mateix bagatge moral. Ni tan sols el PAC, malgrat que als anys seixanta havia desafiat l'ANC principalment en aquest àmbit. El *nou* NP no tenia prou legitimitat, havent revisat a cuita-corrents els seus missatges desacreditats, i encara arrossegava l'estigma d'una facció d'il·luminats exclusivistes. Curiosament, en la fase final, l'ANC no va ressaltar gaire la seva proximitat a grups religiosos formals, que tant l'havien ajudat a sostenir les revoltes dels vuitanta. Desmond Tutu encara hi era, és clar, i Mandela assistia a les misses que calia. Però la funció de les esglésies havia de passar inevitablement a un discret segon terme.

A la seva campanya, De Klerk va apel·lar molt més als valors cristians i a la divina providència. Potser ho necessitava més. I a la regió del Cap Occidental, els escàndols al voltant del reverend Allan Boesak, cap de llista de l'ANC, van tenir cert pes en la victòria del Partit Nacional. Boesak s'havia embolicat en adulteris i en una conducta indecorosa, el qual no havia d'ajudar-lo gaire en una demarcació fortament calvinista. En tot cas, les distàncies amb l'església convencional o amb la moral tradicional no representaven cap amenaça en les expectatives dels xicots de

Mandela. La força espiritual del Congrés transcendia els codis de conducta acceptats. Era de naturalesa més general.

Fins a cert punt, la veritat era amb Mandela i amb la seva fe. El Congrés havia combatut el mal, havia defensat els pobres i els oprimits contra els fariseus rics, havia lluitat i patit per a l'emancipació de tots. La immensa recompensa d'exercir el vot - que ben pocs blancs podien arribar a comprendre- tingué un efecte de catarsi sobre les masses desheretades. Per primer cop, els negres podien participar de la sagrada comunió, en aires d'alliberament. Els comicis van ser unes eleccions -utilitzant el mot swahili que ha fet fortuna a tot Àfrica- d'*Uhuru*, de llibertat. Van ser les eleccions de Mandela i del Congrés. La vídua d'un antic president de l'organització, Albertina Luthuli, va votar com ho hagués fet una Mare de Déu nonagenària. L'arquebisbe Tutu va declarar literalment que caminava pels núvols, i que l'única sensació comparable a aquella era la d'estar enamorat. (21).

Tal vegada uns lligams confessionals més explícits haguessin danyat el missatge ecumènic de l'ANC. La seva creença era universal, la seva moralitat aspirava a ser generosa, el seu anhel era perseguir la saviesa i la bondat humanes. La seva religió havia de ser la Mare de totes les religions, i els seus mítings incorporaven predicadors cristians, hindús, musulmans i jueus; Mandela va atacar De Klerk pel seu sectarisme confessional, malgrat que la immensa majoria de creients sudafricans es declaren cristians. La filosofia multiracial de l'ANC anava sens dubte adreçada a atraure algunes minories religioses, però segurament reflectia una preocupació a més llarg termini: la de bastir una veritable nació. La nova Sudàfrica, l'emergent *segona República* de Mandela, demanava forces unificadores, i el sincretisme peculiar i humanístic del Congrés no deixava de ser un bon instrument.

L'acceptació entusiasta, a les files de l'ANC, de la simbologia de la Nova Sudàfrica -altre cop producte de compromís i de síntesi- seguia el mateix patró. La davallada i l'hissada de noves banderes, la introducció d'un curiós doble himne, van ser acollides sense reserves pels seguidors de l'ANC, fins i tot abans que es publicuessin els resultats dels sufragis. El credo alliberador havia de ser traduït en signes nacionals inèdits, entrats amb calçador al nou estat. No era contradictori explotar els vells símbols i les antigues creences per a accedir a l'estat, i assumir tot seguit els híbrids de nova creació en una fase distinta.

L'òrgan oficial de l'ANC, la revista *Mayibuye*, es va atrevir a extrapolar el principi transformador al mecanisme constitucional que proclamava onze llengües oficials al nou país. Es tractava d'una altra concessió simbòlica per a assolir un objectiu més elevat: "Necessitem idiomes i símbols unificadors. Hem d'abandonar les nostres afiliacions tribals en abordar els interessos del conjunt del país, i acomodar-les

només en tant que elements enriquidors de la nostra herència cultural com a sudafricans. No estem dient que la tribu hagi de morir per a la supervivència de la nació, sinó que la tribu ha de mantenir-se per contribuir a la nova nació" (22).

La darrera carta important del Congrés era la seva edat. La presència de la formació es remuntava a la tenebra dels temps, i encara era viva en la memòria del pare, de l'avi i del besavi. Era relativament intranscendent que la seva política hagués evolucionat de forma dràstica, que els pares fundadors haguessin desaparegut del mapa, que àdhuc el seu nom original (Congrés Nacional Indígena Sudafricà) hagués patit modificacions menors. Seguia sent el Congrés, exhibint tots els signes i apel·lant al mateix fervor moral que apuntàvem abans.

Una de les jugades brutes orquestrades pels Nats va involucrar a la família sencera de Makgatho, President del Congrés entre 1917 i 1924. Un anunci de pàgina sencera als diaris mostrava una foto de la seva descendència, que confessava públicament les seves simpaties pel NP: "...L'ANC d'avui s'assembla poc al partit que [el nostre antecessor] va ajudar a fundar. Ell era un professor i home d'església -un home de pau, que creia en la llibertat d'expressió. Creiem que estaria escandalitzat de veure la destrucció i la degradació en l'ensenyament dels negres propugnada per l'ANC i els seus camarades en nom de la revolució... i entenem que estaria avergonyit de la violència i de la intimidació impulsades per aquesta gent, contra qualsevol que s'atreveixi a expressar les seves discrepàncies"(23).

No va servir de gran cosa. La percepció de longevitat, de supervivència contra tot obstacle, era massa forta i arrelada com per desgastar-se a les mans de publicistes murrís. L'ANC era ben conscient de l'enorme atracció del seu patrimoni històric, i no es contenia a l'hora de capitalitzar-lo. Mandela, en un pròleg a un fulletó electoral, s'hi abonava en termes un tant maniqueus: "Quan el Congrés Nacional Africà va exposar la seva visió d'una societat no-racial el 8 de gener de 1912, no sabíem quant de temps ens caldria per a assolir-ho. El que sabíem és que no descansàrem fins que aquells ideals es convertissin en realitat. Durant vuitanta anys, l'ANC ha dirigit la lluita per arribar a una Sudàfrica popular " (24).

Quan Nelson Mandela va votar a l'Institut Ohlange d'Inanda, és evident que pretenia tancar un llarg parèntesi que havia arrencat amb els ideals d'emancipació pedagògica dels negres impulsats per John Dube. A la festa de la victòria de l'Hotel Carlton, va al·ludir a Dube, Gumede, Luthuli, Fischer, Hani i Tambo. L'elecció de noms no era gens arbitrària, i el futur President recorria a les figures més progressistes i multi-racialistes de la història de l'ANC - excepció feta de Dube, que com a President fundador no podia ser ignorat. La recuperació de velles glòries no era doncs únicament un missatge de legitimitat històrica, sinó també una interpretació parcial del passat de l'organització. Els precursors conservadors de Mandela no eren esmentats: ni els patriarques, ni Xuma, Moroka, o Z.K. Matthews... ja que era inapropiat trencar la imatge del Congrés com un moviment que sempre havia mantingut criteris idèntics sobre la societat, la nació i la coexistència racial.

Precisament aquella noció que els assessors de De Klerk havien intentat danyar sense èxit.

Finalment, podem afegir que l'ANC va passar amb bona nota la seva transformació d'un moviment ampli i divers en un partit polític convencional. Quan no li va quedar més remei que fer-ho, en la vigília dels comicis, Mandela es va esforçar en tranquil·litzar les seves tropes: "Amb aquest gest no estem modificant el caràcter de la nostra organització. Seguirem sent un moviment nacional, amb la missió d'assegurar que la política de l'Apartheid quedi morta i enterrada" (25).

El Congrés havia comptat amb el seu passat, amb una col·lecció impressionant de símbols, amb el seu venerat *Madhiba* al capdavant, i amb un suport massiu per al canvi entre els descastats. No era poc per afrontar unes primeres eleccions. El 6 de maig de 1994, la Comissió Electoral va anunciar que les votacions havien estat raonablement justes i lliures, i confirmava una victòria per al vell moviment, que s'endua el 62'6% dels sufragis emesos. Es tractava, sense cap mena de dubte, d'un triomf contundent. La llegenda s'havia materialitzat en realitat política. Però alguns factors secundaris enfosquien l'epopeia i amenaçaven en el futur immediat.

Un poble, tres nacions -

En primer lloc, semblava obvi que la violència política en algunes contrades, que havia estat continguda amb èxit a força de pactes entre formacions rivals, ja no podia ser atribuïda alegrement a confabulacions secretes o a agents del govern. La fi sobtada dels disturbis, lògicament benvinguda durant els comicis, hauria de ser mantinguda a força de més solucions entre partits. Un simple intercanvi de cares o de tendències al nou govern de consens, tot i ser dominat per l'ANC, no era cap garantia de pau. De fet, quan part de les forces armades es van retirar del Natal després de les votacions, la violència va rebrotar en alguns indrets. La reconciliació amb altres organitzacions africanes, i abans que res amb Inkatha, hauria de ser una prioritat real si es volia evitar la revifalla d'hostilitats.

També caldria revisar les il·lusions a l'ANC sobre el seu caràcter nítidament no-racial. Ningú no podia disputar els principis no-racials i la política igualitària de la formació. Però les alineacions de vot havien demostrat que el Congrés encara tenia un llarg camí al davant si volia arribar a penetrar les comunitats blanques, índies o mestisses.

Similarment, el nacionalisme integrador advocat per l'ANC havia de ser confrontat a unes realitats desafiantes a la costa de ponent i en terra zulu. Els correctius electorals en aquestes àrees no podien ser imputats a errors de campanya. El NP i Inkatha no

havien obtingut millors resultats en aquestes zones simplement gràcies a la manipulació del vot i a uns candidats més idonis. Diferències culturals i socials profundes havien col·lisionat amb el missatge unificador de l'ANC. I qui sap si la integració i la homogeneïtzació eren precisament allò que no volien els habitants d'aquestes demarcacions. L'obsessió del Congrés per l'igualitarisme jacobí havia impedit reconèixer la diferència.

Sí, els sudafricans eren lliures a la fi, tal com Mandela havia proclamat quan es van conèixer els resultats d'unes eleccions històriques. Però ho eren en tres modalitats diferents: el centre dominant, africanitzable i progressista de Mandela; el ponent, conservador, atemorit i esblanqueït de De Klerk; i el llevant monàrquic i bel·licós de Buthelezi. Fondre aquests tres països en un de sol, sense encendre passions i antagonismes, seria la tasca més laboriosa que l'ANC hauria d'assumir en els propers anys -i tal vegada la més difícil de tota la seva llarga vida. En retrospectiva, hom diria que el camí de la llibertat no havia estat més que la primera part d'un llarg viatge. Al davant, el vell Congrés s'enfrontava amb una segona etapa, si no més dura, com a mínim més complexa i comprometedora que l'anterior.

A MODE DE CONCLUSIÓ

"Hi ha una cosa més activa que l'acció constant de les lleis en un sentit determinat: l'acció constant de les passions humanes en sentit contrari" Alexis de Tocqueville, 1858 (1).

"La lluita de l'home contra el poder és la lluita de la memòria contra l'oblit", Milan Kundera (2)

La llarga singladura del Congrés Nacional Africà (ANC), i el seu accés final al poder, resulten sens dubte apassionants per als purs contempladors de rondalles pretèrites. Les seves pujades i baixades, sovint dramàtiques, l'aparició fulgurant de figures llegendàries, els episodis èpics de confrontació amb l'estat, la cloenda climàtica de 1994... ofereixen prou elements narratius com per excitar al més ensopit dels cronistes, o lectors, del gènere de la Tieta Anècdota - que, com diu Terenci Moix, és la germana de la Mare Història.

Però l'aventura d'entre 1912 i 1994 també conté un interès innegable per als hermeneutes del passat, aquells que pretenen obtenir explicacions, fabricar conclusions o extraure lliçons de la història política. Per als amants de les explicacions maniquees, i que s'estimen més pintar els processos en clau de dos o tres colors ideològics, una mala notícia: el Congrés es vesteix i es desvesteix diverses vegades amb disfresses doctrinàries diferents, i fins i tot antagòniques. Els devots del fetixisme ideològic toparan inevitablement amb un fenomen del tot camaleònic, i si es volen mantenir fidels a les seves receptes hauran de parlar -com de fet ho fan nombrosos analistes- de Congressos distints i desconnectats.

Per als aficionats a vaticinar la fi de la història -de fet res més que un cisma dels anteriors-, pronostiquem una desoladora ruïna del negoci. Com hem pogut comprovar, l'escac que anunciava Francis Fukuyama per al planeta bipolar també ha tingut el seu impacte a Sudàfrica, i molt particularment a l'interior de l'ANC, on la fi de la guerra freda hi ha tingut conseqüències rellevants. Però no ha enterrat, ni de lluny, el ferment entusiasta que ha acompanyat, i segueix acompanyant avui, la trajectòria del moviment en qüestió. Més aviat ha obert un futur d'incerteses, una nova fase que haurà de posar molt més a prova l'impressionant llegat de la formació política més antiga d'Àfrica.

Benaurats, però, els modestos admiradors de les llargues durades i dels cicles, els pobres estudiosos que, a cavall de Braudel i de Toynbee, han resistit a l'avantguarda i s'han fet forts en la interpretació del metabolisme social, les onades biològiques i els biorritmes de la història. En el periple paradigmàtic del Congrés hi podran trobar l'eina ideal per a desplegar el seu rovellat aparell

teòric. Benaurats també els maquiavelians i altres murrís de la ciència política, ja que la fatigosa travessa del desert, coronada pel peculiar triomf de la penya Mandela, convida als judicis més cíncics i descarnats. Benaurats, en suma, els filàntrops en sentit estricte i els homes de fe, però només fins al 28 d'abril de 1994. Fins a aquesta data, hi veuran l'apoteosi de la justícia i la igualtat, l'afirmació d'una moral incolora i, incorporant el discurs el vell Tocqueville, la victòria de les persones per damunt la llei. A partir d'aquesta data, potser no hi veuran tan clar o hi veuran altres coses.

Si ens distanciem prou per a abastar amb la vista la vida sencera de l'ANC, ens toparem de front amb la primera conclusió lògica, o la primera lliçó històrica, que es desprèn del nostre estudi. Tot resumint, podríem apuntar que el més important, per a un cos polític, és sobreviure. Més enllà de totes les crisis, de creixement o d'encongiment, l'inefable Congrés Nacional Africà no desapareixerà del mapa. Una i altra vegada, caurà i quedarà calcinat pels avatars del moment: però aplegarà totes les seves forces, ressorgirà de les seves pròpies cendres i remuntarà el vol, cada cop envers muntanyes més altes i sagrades. Després de cada deflagració, tornarà a lluitar, tornarà a sofrir ...i tornarà a perdre.

Altres companys de viatge, més abrandats, més coherents en el seu ideari, fins i tot transitòriament més forts, aniran caient a la cuneta. Malgrat les seves pretensions hegemòniques, l'ANC no serà en cap moment l'únic actor en l'escena sudafricana -ni tan sols l'únic en el teatre de l'oposició. És a dir; no serà ni el FRELIMO de Mozambic, ni el FLN d'Algèria, ni el Vietminh de la Conxinxina (3). Als anys vint, el Congrés resistirà millor que la poderosa ICU de Kadalie; als trenta, deixarà enrera una AAC massa conjuntural; en ple Apartheid, l'aparell del Congrés es mostrarà prou flexible per adaptar-se a les turbulències i prou robust per a evitar el desmembrament que afectarà als principals rivals africanistes. Com diu Allister Sparks, "El PAC havia fet de la confrontació una fatalitat, i quan va arribar i el govern atacà, prohibint les dues organitzacions i arrestant-ne els líders, l'ANC estava més preparat per a sobreviure...Consciència Negra tindria la mateixa dissort que el PAC, embolicant-se en una confrontació intensa amb el govern i les forces de seguretat, abans de comptar amb la fortalesa organitzativa per a sobreviure" (4).

La pervivència del Congrés té molt a veure amb una dinàmica particular, que li permet mantenir certa continuïtat i alhora sotmetre's a les fluctuacions de l'època. En aquest sentit, l'ANC sí que guarda similituds amb altres moviments de protesta, que són capaços d'actuar tant en un context colonial, com en el marc de la guerra freda, com en el món unipolar dels noranta. La diferència principal, respecte a criatures polítiques semblants, és la durada del combat: fins i tot en el cas palestí (OAP), que se'ns acut com l'únic remotament comparable, la longevitat no arriba ni a la meitat de la que pot presumir el Congrés. En l'àmbit africà, les organitzacions pioneres arriben al poder una generació abans que a Sudàfrica -i les

que hi arriben més tard, com a Namíbia (SWAPO) o a Zimbabwe (ZANU), són de creació més tardana.

Admesa la singularitat, doncs, si alguna consideració general podem fer, és que la manca d'un corpus ideològic definit, o l'assumpció d'un codi ambigu i genèric, com ara la Carta de la Llibertat, resulta més un avantatge que no pas un defecte. Igual que la SWAPO o l'OAP, el Congrés opera més amb mentalitat de moviment que no pas de partit. Malgrat els esforços dels comunistes, a partir dels cinquanta, per dotar l'ANC d'una doctrina, unes estratègies i unes tàctiques d'inspiració marxista, la formació respectarà el seu caràcter plural. La fèrria lluita de Tambo, en un clima de diàspora, contra el faccionalisme partirà més de consideracions jeràrquiques i organitzatives que no pas ideològiques. I el primer veritable programa d'acció política, social i econòmica no serà beneït fins que l'ANC es converteixi en partit, just abans de les eleccions de 1994.

És per això que cal buscar els elements de continuïtat del Congrés en fidelitats extra-ideològiques. L'adhesió a uns símbols i a una determinada moral humanista, l'ascendència mítica dels líders i la filiació parroquiana dels seguidors, l'africanitat o el mateix pes del llegat històric, expliquen una continuïtat que no s'explica en els postulats més cosmètics o conjunturals. Les grans decisions, les que aspiren a acotar el perfil doctrinal o estratègic de la formació, són de fet associables a grans crisis o fluctuacions: l'assumpció de mètodes violents en els seixanta, la via socialista en els setanta, l'unitarisme jacobí en els vuitanta... I tots ells, sense excepció, passaran a millor vida quan l'ANC es desfaci finalment de la pell de serp, vella i resseca, que havia portat en temps de clandestinitat.

No estem dient que els viratges en el difuminat i voluble ideari de l'ANC no siguin significatius. Més aviat suggerim que, sobre un fons de constants vitals -les que, en definitiva, asseguruen la supervivència de l'ens polític-, s'hi cavalquen factors discontinus que ajuden a salvar moments crítics. Pocs estudiosos defensen obertament l'increbantable fidelitat del moviment als seus orígens, i els pocs que ho fan, com Mary Benson, apelen a encadenaments massa personalitzats. La majoria d'autors prefereixen parlar de trencaments essencials en la història del moviment. Jeremy Seekings no creu que l'ANC duri molt, sinó que canvia molt; Ahmed Kathrada pensa que cal parlar d'un abans i un després, considerant la frontissa dels anys quaranta; Shula Marks accepta l'impacte dels pre-anys cinquanta només en el terreny del mite, comparant-ho al valor de les faules sobre Shaka o Makana; Leo Kuper sosté que l'Apartheid altera profundament el tarannà del moviment... (5).

Kuper esbossa una altra noció que pot ser de certa utilitat. Ell argumenta que l'ANC és fonamentalment un cos de tipus reactiu, que respon a estímuls determinats de forma concreta. Això encaixaria amb el que dèiem abans, sobre la manca d'un decàleg o

doctrina que forci a portar la iniciativa, i una naturalesa contestatària que és comú a moltes focs d'oposició. També quadraria amb les grans campanyes de l'organització: primer contra la Unió blanca i la llei de la Terra; a finals dels trenta contra la supressió del vot censitari negre; als cinquanta contra l'Apartheid; als seixanta contra la il.legalització; als vuitanta contra les reformes de Botha, i en la transició democràtica contra la iniciativa de De Klerk. També explicaria les reaccions al sorgiment de diverses forces rivals, sigui l'ICU, l'AAC, el PAC o Consciència Negra (6).

La tesi reactiva ajudaria, alhora, a entendre les discontinuïtats i els cicles d'activitat del Congrés. Quan es presenta una amenaça afegida, la tradicional letàrgia de la formació es veu alterada i, en tals circumstàncies, la temptació a incorporar aliances noves o toms ideològics és massa forta. Temptació que desapareix, lògicament, quan l'estímul s'esvaeix i l'hegemonia del moviment sembla afiançada. Tom Lodge comparteix aquesta visió, tot afegint que, per a una organització que rarament marca objectius estratègics clars, és difícil actuar d'una forma que no sigui reactiva (7).

Per a Lodge, la permanència de l'ANC és imputable a un compendi, constant i acumulatiu, d'emocions col.lectives, llegat històric, símbols i genealogies familiars. De manera periòdica, però, la formació es veu incapaç de respondre a situacions extremes, i recorre a eines complementàries -que l'obliguen a modificar substancialment la seva aparença ètica o estètica. Com de costum, el polític britànic no es mulla excessivament, introdueix matisos i no s'arreglera ni en un sentit ni en un altre, sinó tot el contrari. D'Val a dir, però, que d'aquesta manera probablement s'acosta més a la confusa realitat de les coses:

"Al llarg de la història [de l'ANC], sens dubte, hi ha continuïtats -la persistència de certes dinasties de líders, la influència dilatada de les institucions educatives del Cap i una meritocràcia basada en l'excel.lència acadèmica. Nogensmenys, la memòria històrica de l'ANC ha estat subjecta a viratges paradigmàtics abruptes" (8).

La història del Congrés exemplifica com la determinació, per ella mateixa, constitueix una virtut i una basa política de primer ordre. Sobretot quan és sostinguda per elevats imperatius morals, conviccions messiàniques, cabdillisme llegendari, devoció al poder emancipador de l'ensenyament, orgull col.lectiu -racial o no-racial-, i capacitat de supervivència en les sigles, banderes i cants alliberadors. Constància i paciència no li manquen, a la criatura política en qüestió, i no és casual que, després de cada garrotada, reneixi amb energies renovades de les seves pròpies despulles. Però la pura supervivència, és clar, no garanteix la preeminència. I és aquí on, amb habilitat intencionada o inconscient, l'ANC acaba conjugant l'espera amb el do de l'oportunitat.

El corredor de fons ha de saber dosificar les seves reserves. Els grans mestres de la biomecànica, com Miguel Indurain o Abebe Bikila, com els bolxevics de Lenin o els comunalsistes de Mao, entenien molt bé que un cúmul de derrotes parcials poden conduir a la més espectacular de les victòries. L'important és el llum al final del túnel, al qual cal atansar-s'hi a costa de tantes ensopegades com convingui. La segona gran lliçó que ens ofereix el present relat, doncs, és que cal ser-hi sempre, bé o malament, però sobretot ser-hi en el lloc i el moment decisius.

L'ANC travessa alguns trams a velocitat de creuer, i altres a salt de mata: i quan sona l'hora de la veritat, en la cruïlla històrica de 1989, es troba en una posició immillorable per a recollir els fruits del seu llarg i sacrificat pelegrinatge. Aplica a la seva trajectòria vital la màxima de Berlinguer, aquella que el patrici de les esquerres italianes emprava per als negociants de la cosa pública: en política, el que escalfa més la trona i aguanta fins al final és el que sol sortir-se amb la seva.

Fins a les revoltes dels vuitanta, el Congrés havia estat present en les vides i en els records dels sudafricans negres. Amb més o menys mèrits, s'havia mantingut en tot moment com una força a tenir en compte. Però mai, fins al període esmentat, no havia obert esquerdes serioses en l'edifici de la supremacia racial. "El nacionalisme africà", assevera Leo Kuper, "...no havia esdevingut en cap moment una força central en la vida política del país, amb el múscul suficient per amenaçar l'estructura de la dominació blanca". Kuper busca les raons de tal impotència en la seducció que la *civilització* europea exercia sobre els africans, en el distanciament d'indis i mestissos i en la línia essencialment conciliadora de l'organització -que ofega els episodis radicals. "Setanta anys!", s'exclamava Mamphela Ramphele, l'amant de Steve Biko, tot calculant de l'edat de l'ANC, "... Hauríem de deixar que ens pengessin del coll, avergonyits, abans que celebrar-ho" (9).

Brian Bunting, a l'*Apogeu del Reich Sudafricà*, esgrimeix un argument similar, però explica la feblesa de l'oposició negra en relació a la fortalesa del règim. Per a ell, la colonització a l'Àfrica del sud no és comparable a la de qualsevol altre territori del continent, ni tan sols Algèria. Les proporcions demogràfiques, l'arrelament a la terra, l'acumulació de riquesa i de potència militar-repressiva per part dels blancs no té parangó enlloc. I conclou: "Hem de considerar aquests fets a l'hora d'explicar perquè el moviment alliberador a Sudàfrica, tot i gaudir de l'herència més llarga en la lluita, i segons com també del nivell més avançat d'ideologia i d'organització, no ha fet els mateixos progressos espectaculars que hem vist arreu del continent. La realitat del poder blanc no pot ser mai menystinguda" (10).

El gruix dels membres del Congrés coimpartien, probablement, aquest judici. Ahmed Kathrada, fundador de la guerrilla (MK) i company de cel.la de Mandela i dels encausats de Rivonia, apuntava a la mateixa conclusió quan afirmava: "No podem parlar tant d'encerts i d'errors històrics com de possibilitats. En aquell moment [1960-61]... les

úniques opcions eren mantenir el moviment des de l'exili i demostrar que encara existíem amb accions armades espectaculars. Cal distingir fases diferents: als anys seixanta, la repressió era massa forta, no hi havia manera d'arribar a la població. No va ser fins més tard que van aparèixer algunes esclatxes, algunes vies d'expressió i d'agrupació pacífica que van ser ràpidament aprofitades. En la dècada dels vuitanta, la situació es va fer tan insostenible per al govern que aquest va haver d'esmenar algunes lleis com les que afectaven la mobilitat de les persones o l'associació sindical. A partir d'aquell moment sí que va ser possible recuperar l'acció de masses, sota el paraigua d'organitzacions més o menys tolerades. Una plataforma com l'UDF o un sindicat com COSATU són inimaginables en la dècada dels seixanta" (11).

No té gaire sentit, en tot cas, calibrar la mesura de l'èxit en contrast amb la fortalesa de l'estat, i els militants de l'ANC, de Mandela fins al darrer mico, sabien perfectament que aquest no podia ser el barem. Era força evident que Pretoria no cauria de la nit al dia, que el combat seria llarg i sostingut i que caldria esperar el moment oportú. Però hi ha altres maneres d'avaluar la trajectòria del Congrés. La més òbvia consisteix a establir comparacions amb moviments coetanis; una altra es basaria en estimar la implantació sobre el territori; una altra la destresa organitzativa; una altra la popularitat a les enquestes, etc... Atribuir totes les penes dels opositors a l'estat és massa fàcil, encara que en períodes concrets cal reconèixer el potencial castrador de la màquina repressiva.

Els apologetes incorregibles de l'ANC (Meli, Pampallis, Meer, Holland...) tenen certa tendència a retratar els períodes de crisi com a *pauses* o interrupcions passatgeres en la passejada triomfal del moviment. Alguns fins i tot opten per enfosquir o obviar etapes de deu i quinze anys. El lapse de 1930 a 1936, o el de 1964 a 1973, són encoberts sota eufemismes de *reconstrucció* o *replegament tàctic*. En podem dir, si ho preferiu, victòries en retirada. Però es tracta de desfetes en tota regla, i no sempre, o no exclusivament, atribuïbles al terrorisme d'estat. Quan l'activitat de les cèl·lules s'acosta al zero absolut, quan no queda ni una façana de presència clandestina, quan la plana major cau en la indolència, o en la immobilitat forçosa, hem d'admetre que ens trobem davant d'un cos en perill d'extinció.

La curiosa obstinació a presentar les fallides com a transicions entre encerts diu molt, tanmateix, sobre l'esperit dominant en el sí d'una formació o d'una societat sencera. Referma el valor de la determinació històrica, i ens remet de nou a l'optimisme quasi religiós d'un moviment que aspira a representar un poble. Tom Lodge, altra vegada, ens dóna un cop de mà en la comprensió del fenomen: "Per als revolucionaris socials dins de l'Aliança del Congrés, res no triomfava com el fracàs: el caràcter opressiu de l'estat havia de ser descobert, un i altre cop. Des d'aquesta perspectiva, els herois eren els vençuts, no els vencedors. La victòria final només es podia esdevenir a costa d'una cadena de derrotes" (12).

En un brot de lucidesa, un dels teòrics més desperts del moviment, Joe Slovo, ens faria arribar un missatge similar. En la

desesperació de l'exili, entre Sharpeville i Soweto, aquest avantatjat deixeble del leninisme s'acostaria a l'epígraf de Marx -Groucho- que havia inspirat els grans revolucionaris del nostre segle: *de derrota en derrota a la victòria final*. En l'article "*Sudàfrica: cap tercera via*", Slovo havia vist la claror a la sortida de la caverna:

"L'insòlit moment històric que permet l'assalt final revolucionari és un compendi de molts elements. Entre els més importants, hi trobem un poble i un moviment amb una herència de resistència acumulada que, gràcies a tots els *errors* immediats, perpetua i reforça la tradició de lluita. Sovint, és només a través de l'experiència d'aquests suposats errors que les masses comencen a entendre la necessitat de conquerir el poder de l'estat i, en consonància, de la revolució. I quan arriba el moment de la revolució, només una organització política que hagi acompanyat al poble al llarg de les experiències precedents, pot comandar les seves simpaties" (13).

El que Slovo expressava, amb una ploma sorprenentment desinhibida, constituïa el secret més íntim en l'estratègia quasi secular de la formació degana. Altres observadors, temerosos de ser acusats de cíncics, van arribar a la mateixa anàlisi amb un coixí d'ironia més prudent. És el cas del poeta Breyten Breytenbach, que ja se les havia hagut amb la directiva de Tambo:

"Estàvem orgullosos dels antecedents de l'ANC com l'organització més antiga i respectable a Sudàfrica... Sí, i també la més grisa, la més vella i potser finalment caldria assenyalar que havia malversat recursos i que només havia participat de forma tèbia en la lluita quan una oposició més intensa podria haver fet que les coses canviessin de direcció. Però aquesta és només una crítica molt superficial, perquè hem d'admetre alhora que rera tots aquests anys d'il·legalitat al país -i d'exili des de 1961- en l'actual etapa de la seva història és més poderosa i gaudeix d'un suport més ampli entre la població sudafricana... que en qualsevol altra època anterior. No és això una victòria?" (14).

I Joseph Lelyveld ens retorna al quid de la qüestió, a aquell enlluernament utòpic que garanteix la supervivència i que manté l'esperança en l'apoteosi dels justos: "El Congrés Nacional Africà... deu ser un dels moviments d'alliberament menys efectius del planeta. Malgrat tot, gràcies a una herència de més de setanta anys i a la seva habilitat per sostenir la lluita armada -feble i desastrosa com és-, ha mantingut les fidelitats negres sobre aquella qualitat intangible de la legitimitat que els xinesos anomenen el *Mandat del Cel*... és encara la veritable gran església de la política africana", o també "...L'ANC té poc a celebrar més enllà de la seva supervivència. Un moviment revolucionari que es troba a l'exili en el seu setantè aniversari, ha d'explotar a fons les seves reserves de fe per a superar el desconsol típic de les sectes mil·lenaristes que s'equivoquen en profetitzar la Segona Vinguda" (15).

Aventurem, de passada, que l'anunciada ressurrecció de l'organització de Mandela es produeix en les condicions apropiades i a l'hora adequada. Fins i tot Alan Paton, després de consultar l'oració, va encertar amb una precisió sorprenent el temps que trigaria la resistència en rebentar els dics de l'Apartheid. La clau, és clar, radicava en endevinar quants anys podia durar el bastió de la dominació racial. El que només era una esquerra al tombant de segle, va cedir i va fer saltar pels aires el mur de contenció a les

portes del 2000. I allà hi era l'ANC, acompanyat de l'UDF i de COSATU, a primera fila i disposat a pujar a l'escenari.

Si els homes del Congrés ho haguessin programat, no els hagués pogut sortir millor la jugada. Al llarg de set dècades, el moviment havia fet acte de presència en les lluites socials i polítiques de Sudàfrica. Ho havia fet a voltes amb energia i sovint amb una exquisida discreció. Havia permès que els seus rivals es socarrimessin en les grans conflagracions, i havia arribat al capdavant, regulant les forces com el millor dels esportistes o dels revolucionaris. Mark Swilling, especialista en l'estudi de les revoltes dels vuitanta, entén que la història de l'ANC és una col·lecció d'errors, dels quals el més important seria l'assumpció de la lluita armada, i que tot i així la formació s'erigeix en jutge i àrbitre de la transició a la democràcia.

"Que per què dura tant?", confessa; "...la meua visió malèvola és que l'ANC sobreviu tants anys perquè simplement, sobre el terreny, no hi era mai. La veritable substància de l'oposició és entre les bases, l'associacionisme [de l'UDF]. La resta no és més que llegenda, una senyera" (16). La idea és atractiva, per maliciosa i per agosarada. Shula Marks rebutja la noció, aventurant que potser seria aplicable en l'època de clandestinitat, però no abans, quan l'organització operava obertament; i certament no encaixaria amb l'onada de militància dels cinquanta (17). Però les puntualitzacions perden sentit si entenem l'asserció de Swilling en un sentit ampli. És a dir, si sostenim que l'ANC mai no hi era *gaire*. Ni en els trepidants cinquanta, ni en els turbulents vuitanta, la prestigiosa formació no va encapçalar, fins a les darreres conseqüències, la protesta popular. Va deixar que altres li passessin al davant.

Això és el que en diem visió estratègica de llarg abast. Quan semblava que els aires començaven a canviar, va associar-se a distància amb l'UDF, va mirar-s'ho amb satisfacció des de la barrera, va plànyer la defunció de la plataforma cartista, i tot seguit va desembarcar per a negociar la presa del poder. L'ANC de 1990 era un moviment molt més fort del que ho havia estat en els setanta-vuit anys anteriors, a pesar de crisis reiterades, d'aparicions i desaparicions fulgurants, de tres dècades d'ostracisme i il·legalitat (18). S'havia mantingut en peu, contra vent i marea, i tancava la seva odissea als despatxos ministerials de Pretòria.

Què havia passat? Havia passat una lliçó magistral de ciència política. Supervivència i oportunitat havien produït un final feliç, aclamat per la majoria dels sudafricans i aplaudit per la comunitat internacional. Nelson Mandela s'instal·lava en el darrer tron de la reialesa divina. L'Au Fènix empenia el vol definitiu, potser el més arriscat de tots, però sens dubte el més gloriós. Un bagatge d'alts i baixos, el llegat d'una cursa històrica ben dosificada, s'enlairava amb vuitanta anys de pes cap a un demà atzarós. La solera i l'edat havien

vençut. Milan Kundera tenia raó: la lluita de l'home contra el poder havia estat la lluita de la memòria contra l'oblit.

Mayibuye Afrika, iAfrika Mayibuye!; Retorna Àfrica, torneu-nos Àfrica !